T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

AZERBAYCAN'IN STRATEJİK ÖNEMİ VE ENERJİ GÜVENLİĞİ

Khayal BABAYEV

DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM KAMİL

EDİRNE 2017

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
Uluslararası İlişkiler ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Khayal Babaev tarafından hazırlanan "Azerbaycan'ın Stratejik Önemi ve Enerji Güvenliği ..... " konulu **YÜKSEK LİSANS** Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Öğretim - Öğretim Yönetmeliği'nin Madde 9 - 10 uyarınca 15. / 05. / 2017 / Pazartesi günü, saat 13⁰⁰ 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin (*) Kabul Edilmesine OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Yrd.Doç.Dr.İbrahim Kamil	Kabul Edilmesine	
Yrd.Doç.Dr. Murat YORULMAZ	Kabul Edilmesine	
Y.Doç.Dr. Nesrin KENAR	Kabul Edilmesine	

(*) Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında **"Kabul Edilmesine / Red Edilmesine / Düzeltilmesine"** seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekmektedir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10147472
Yazar Adı / Soyadı	KHAYAL BABAYEV
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 99343258902
Telefon	5385717876
E-Posta	xeyalbabayev10@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Azerbaycan'ın Stratejik Önemi ve Enerji Güvenliği
Tezin Tercümesi	The Strategic Importance Of Azerbaijan and Energy Security
Konu	Uluslararası İlişkiler = International Relations
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2017
Sayfa	135
Tez Danışmanları	YRD. DOÇ. DR. İBRAHİM KAMİL 11683277252
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	36 ay süre ile kısıtlı

Tezimin,Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine izin veriyorum. Ancak internet üzerinden tam metin açık erişime sunulmasının 15.05.2020 tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.
NOT: Erteleme süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.

15.05.2017

İmza:.....

Tezin Adı: Azerbaycan'ın Stratejik Önemi ve Enerji Güvenliği
Hazırlayan: Khayal BABAYEV

ÖZET

Azerbaycan istiklalini kolay kazanmamıştır. SSCB'deki birçok devlet Birliğin dağılması sonucu birer devlet olarak ortaya çıkarken Azerbaycan 1988'den 1991'e kadar devam eden halk ayaklanması sonucu bağımsızlığını kazanmıştır. Ayaklanma sırasında Azerbaycan zorluklara göğüs germiş, gerçek bir mücadele örneği ortaya koymuş ve sayısız kurbanlar vermiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti 18 Ekim 1991 yılından itibaren, Kafkasya'nın güneyinde, Hazar Denizi'nin batı kıyılarında kendi bağımsızlığını sürdürmektedir. Dünyada güç sahibi olan devletlerin çıkar ve ilgilerinin olduğu bölgede yer alan, Batı ve Doğu ara kesmesinde zengin enerji kaynaklarına sahip olan Azerbaycan'ın stratejik konumu göz ardı edilemeyecek derecede önemlidir.

Çalışmanın birinci bölümünde, dünyada yer alan enerji kaynakları, enerji jeopolitiği ve enerji güvenliği konusuna vurgu yapılacaktır. Çalışmada yer alan ikinci bölümde Azerbaycan'ın jeopolitik önemi, sahip olduğu enerji kaynakları, bu kaynaklarının gelişimi ve stratejik önemi, Azerbaycan'ın enerji politikası ve güvenliği konusu ele alınacaktır. Üçüncü bölümdeyse, Azerbaycan'ın enerji rekabeti, enerji konusunda yabancı şirketlerle yapılan anlaşmaları, petrol boru hattı projeleri ve Hazar'ın hukuki statü sorununu ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Stratejik Önem, Enerji, Güvenlik.

Thesis Name: The Strategic İmportance Of Azerbaijan and Energy Security

Author: Khayal BABAYEV

ABSTRACT

Azerbaijan has not gained its independence with ease. While many states emerged as a consequence of the disintegration of the Union of several states in the USSR, Azerbaijan became independent after the popular uprising which continued from 1988 to 1991. During uprising, Azerbaijani people have endured many difficulties, demonstrated a true example of endeavor and gave a number of sacrifices.

The Republic of Azerbaijan has maintained its presence as an independent country in the south of the Caucasus, on the Western coast of the Caspian Sea, since 18 October 1991. It is highly important to note that the strategic importance of Azerbaijan should not be disregarded as it is located in the region with vast energy resources where the West and East intertwine and the interests of the leading states of the world intersect.

The first part of this work looks at the energy resources, energy geopolitics and energy security in the world. In the second part of the study, the geopolitical importance of Azerbaijan, the energy resources it possesses, the development and strategic importance of these resources, the energy policy and security of Azerbaijan will be involved. The last chapter in the study will focus on Azerbaijan's energy competition, contracts with foreign companies on energy, oil pipeline projects and the legal status of the Caspian.

Key words: Azerbaijan, Strategic Importance, Energy, Security.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın konusu Azerbaycan'ın stratejik önemi ve enerji güvenliğidir. Azerbaycan jeopolitik konumu gereği enerji kaynakları ile zengin bir ülkedir. Sahip olduğu bu kaynakların üretilmesi, ihracı ve en önemlisi güvenliği Azerbaycan'ın en başlıca önem arz eden konularındandır. Bu yüzden çalışmada jeopolitik konum değerlendirilirken, sahip olduğu enerji kaynaklarına ve güvenliğine de önem verilmiştir.

Öncelikle tezimin konusunun belirlenmesinde ve yürütülmesinde tecrübe, bilgi ve yardımlarını benden esirgemeyen, görüş ve önerileri ile beni sürekli destekleyen çok kıymetli danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. İbrahim KAMİL'e teşekkür etmeği bir borç bilirim. Tez yazım sürecinde fikir ve görüşlerine baş vurduğum Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesinin öğretim görevlisi olan Sayın Araz Aslanlı hocama içten teşekkürlerimi bildiririm. Beni hayatımın her döneminde eğitime teşvik eden, maddi ve manevi desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen aileme, eşime ve bu süreçte destekçi olan tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**
ABSTRACT ..... **II**
ÖNSÖZ ..... **III**
GRAFİK VE HARİTALAR LİSTESİ ..... **VII**
KISALTMALAR ..... **VIII**
GİRİŞ **1**

I. BÖLÜM **6**
ENERJİ KAVRAMI VE GÜVENLİĞİ **6**
1. Enerji Kavramı 6
2. Enerji Kaynaklarının Sınıflandırılması 7
2.1. Yenilenemeyen Enerji Kaynağı 7
2.1.1. Petrol 8
2.1.2. Doğal Gaz 10
2.1.3. Kömür 12
2.2. Yenilenebilir Enerji Kaynağı 13
2.2.1. Rüzgar Enerjisi 15
2.2.2. Güneş Enerjisi 16
2.2.3. Jeotermal Enerji 17
2.2.5. Biyokütle Enerjisi 18
3. Enerji Jeopolitiği 19
4. Enerji Güvenliği 21

II. BÖLÜM **27**
AZERBAYCAN'IN STRATEJİK ÖNEMİ, ... **27**
DIŞ POLİTİKASI VE ENERJİ GÜVENLİĞİ **27**
1. Azerbaycan'ın Stratejik ve Jeopolitik Önemi 27
2. Azerbaycan'ın Dış Politikası 30

2.1. Ayaz Mutallibov Dönemi 32
2.2. Ebülfez Elçibey Dönemi 33
2.3. Haydar Aliyev Dönemi 35
2.4. İlham Aliyev Dönemi 39
3. Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları 42
3.1. Petrol 43
3.2. Doğal Gaz 56
3.3. Yenilenebilir Enerji Kaynakları 60
4. Azerbaycan'ın Enerji Politikası 67
5. Azerbaycan'ın Enerji Güvenliği 73

III. BÖLÜM 76
BAĞIMSIZLIK SONRASI 76
AZERBAYCAN'IN ENERJİ REKABETİ 76
1. Azerbaycan'ın Uluslararası Enerji Anlaşmaları 76
2. Enerji Boru Hattı ve Taşımacılık Projeleri 87
2.1. Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı 89
2.2. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı 91
2.3. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı 93
2.4. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı 96
3. Hazar'ın Hukuki Statü Sorunu 100
3.1. Deniz yoksa Göl Sorunu 102
3.2. Tarihi Süreç 105
4. Hazar Havzası'nın Statü Sorununda Kıyı Ülkelerin Tutumu .. 109
4.1. Azerbaycan 109
4.2. Rusya Federasyonu 110
4.3. Kazakistan 112
4.4. Türkmenistan 113

4.5. İran 115
SONUÇ 119
KAYNAKÇA 123

GRAFİK VE HARİTALAR LİSTESİ

Grafik 1. Azerbaycan Cumhuriyeti Petrol Hasılatı (milyon ton)

Grafik 2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Doğal Gaz Hasılatı (milyar m^3)

Grafik 3. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yenilenebilir Enerji Kaynakları Potansiyeli

Grafik 4. "Asrın Anlaşması"nda Mevcut Petrol Paylaşımının Son Hali

Grafik 5. "Karabağ Yatağı Anlaşması"nda Mevcut Petrol Paylaşımı

Grafik 6. "Şah Deniz Yatağı Anlaşması"nda Mevcut Doğal Gaz Paylaşımı

Harita 1. 2014 yılı dünya ispatlanmış petrol rezervlerinin dağılımı

Harita 2. 2014 yılı dünya ispatlanmış doğal gaz rezervleri dağılımı

Harita 3. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Arazi ve Jeopolitik Haritası

Harita 4. Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı Projesi (Mavi Hat)

Harita 5. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı Projesi (Kırmızı Hat)

Harita 6. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (Yeşil Hat)

Harita 7. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (Sarı Hat)

Harita 8. Hazar Denizi(Gölü) ve Kıyıdaş Ülkeler

KISALTMALAR

ABD **:** Amerika Birleşik Devletleri

AB **:** Avrupa Birliği

ABEMDA **:** Alternativ ve Berpa Olunan Enerji Menbeyleri üzre Dövlet Agentliyi / *Alternatif ve Yenilenebilen Enerji Kaynakları üzere Devlet Ajansı*

AÇG **:** Azer, Çırak, Güneşli Yatakları

a.g.e : adı geçen eser

a.g.m : adı geçen makale

AGİT **:** Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AHC **:** Azerbaycan Halk Cephesi

AIOC **:** Azerbaijan İnternational Operating Company / *Azerbaycan Uluslararası Operasyon Şirketi*

ARDNF **:** Azerbaycan Respublikasının Dövlet Neft Fondu / *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Petrol Fonu*

ARDNŞ **:** Azerbaycan Respublikasının Dövlet Neft Şirketi / *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Petrol Şirketi*

BDT **:** Bağımsız Devletler Topluluğu

BM **:** Birleşmiş Milletler

BMDHS **:** Birleşmiş Milletler Deniz Hukuk Sözleşmesi

BOTAŞ **:** Boru Hatları ve Petrol Taşıma Anonim Şirketi

BP **:** British Petroleum / *İngiliz Petrolü*

BTE **:** Bakü-Tiflis-Erzurum

BTC **:** Bakü-Tiflis-Ceyhan

CIPCO **:** The Caspian International Petroleum / *Hazar Uluslararası Petrol Organizasyonu*

GOGC **:** Georgian Oil and Gas Corporation /
Gürcistan Petrol ve Doğal Gaz Kurumu

HES **:** Hidroelektrik Santral

İKÖ **:** İslam Konferans Örgütü

İPP **:** İlk Petrol Projesi

MW **:** MegaWatt

NATO **:** North Atlantic Treaty Organization /
Kuzey Atlantik Savunma Teşkilatı

NAOC **:** North Absheron Operating Company */ Kuzey Abşeron İşletme Şirketi*

OECD **:** Organizatıon of Economic Cooperation and Development /
Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü

OIEC **:** Oil Industries Engineering and Construction /
Petrol Endüstri Mühendisliği ve İnşaatı

OPEC **:** Organization of Petroleum Exporting Countries /
Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği

KTMT **:** Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı **/**
Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü

KW **:** KiloWatt

s **:** sayfa

SSCB **:** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TACIS **:** Technical Aid to the Commonweath of Indepenendent States /
Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım

TAP **:** Trans-Adriyatik Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

TANAP **:** Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

TRACECA **:** Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia /
Avrupa-Kafkasya, Asya Ulaşım Koridoru

GİRİŞ

Jeopolitik kavram, coğrafya-siyaset ilişkisini öğrenmeye çalışan ve ileriye dönük değerlendirmeler ortaya koyacak bilimsel bir disiplin gereği olarak doğmuştur. Jeopolitik, bölgeler temelindeki ideolojilerle ilgilenen siyasal coğrafyanın bir parçası olarak da tanımlanabilir. "Jeopolitik, dünya coğrafyasını, coğrafi yapı ve evrensel değerleriyle inceleyerek dünya, bölge ve ülke çapında güç ve politik düzeyde hareket araştırması yapar. Jeopolitik, politika belirlenmesi amacıyla, bir ulusun, uluslar topluluğunun veya bölgenin jeopolitiğinin değişmeyen ve değişen unsurlarını dikkate alarak güç değerlendirmesi yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezleri ile bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren bir bilimdir. Jeopolitik, bu günkü ve gelecekteki politik güç ve politik hedef ilişkisini coğrafi gücü esas olarak inceler, hedefleri ve hedeflere ulaşma şart ve aşamalarını belirler".[1]

Jeopolitik kavramının esasında sadece yeni topraklar elde etme veya devletleri yönetme isteği bulunmamaktadır. Jeopolitik açıdan bakıldığı zaman birkaç bin yıl boyunca, bir yerdeki güç farklı bir yerdeki gücü yenerek onun sahip olduğu imkanlara sahip olmayı ve sınırlarını genişletmeyi hedefliyordu. Geçen bu süreç boyunca değişen jeopolitik yaklaşım daha karmaşık hal almış ve daha güçlü, daha zengin ve daha hızlı olmanın avantajlarını elde edebilmek için yeni bir jeopolitik içerik ortaya çıkmıştır. Yeni jeopolitik içerik, yeni bakış açısıyla incelendiği zaman başta petrol, doğal gaz olmak üzere enerji kaynaklarına ve diğer stratejik kaynaklara göre değişim yaşamaktadır. Eskiye göre daha dinamik hale gelen yeni jeopolitik yapının hakimiyet arayışı, tanımlanmış bir yer ile sınırlı olmayıp, küresel düzeydeki başka bir bölgeyle bütünleşmeği de kapsamaktadır. [2]

---

[1] Yılmaz Tezkan, M. Murat Taşar, *Dünden Bugüne Jeopolitik,* Ülke Kitapları, 1. Baskı, Kasım, Ankara 2002, s. 16.
[2] Cenk Sevim, *a.g.e*, s. 23.

Enerji jeopolitiği, gelişen yeni enerji teknolojileri, artan enerji talepleri ve enerji kaynakları rezerv durumundan dolayı jeopolitik değişimlerin en çok yaşandığı alan olmuştur. Enerji jeopolitiği yalnız enerji kaynaklarının yer aldığı bölgeleri değil, enerji ile ilgili arz-talep ilişkisini kapsayan tüm coğrafi unsurları çevrelemektedir. Enerji, yüzyıllar boyu ülkelerin kendi güçlerini göstere bilmesi için önemli etkenlerden biri olmuştur. Bu sebepten uluslararası şirketler ve devletler enerji kaynaklarını elde edebilmek için büyük mücadeleler vermişlerdir. Dünyayı etkileyen savaşların temelinde de enerji bulunmaktadır. Enerji, 21.yüzyılda dünya siyasetini ve devletlerin ekonomi politikalarına yön vererek, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için itici güç olmuş, devletler için önemli konuların en başında yer almıştır.[3]

Enerjiye bağımlılık, ülkelerin dış güvenlik yaklaşımlarını biçimlendiricilerinden biridir ve ülkeler, karşılıklı ilişkilerini, ulusal enerji politikalarına bağlı kalarak sürdürmüşlerdir. Çünkü ülkeler için her zaman büyüme ve gelişmenin devam ettirilmesi, talep olunan enerjinin aksatılmadan, güven içinde ve zamanında, temiz ve ucuz yollardan elde edilmesi zaruridir. Gelişmiş ülkeler kendi enerji politikalarını oluştururken, enerji üretiminin yanı sıra enerji-ekonomi-ekoloji dengesine ve kaynak çeşitliliğine önem veren politika uygulamaktadır.[4]

Belirtildiği gibi sürekli büyümeyi ve gelişmeyi devam ettire bilmek için enerjinin kesintisiz ve güvenilir bir şekilde elde edilmesi önemlidir. Bu nedenden dolayı enerji ithal ve ihraç eden ülkeler arasında konuşulan konuların başında enerji güvenliği yer almaktadır. Enerji güvenliğinin geleneksel anlamı, petrol ithal eden ülkelerin petrol kaynaklarına olan talebini karşılayabilecek şekilde ulaşabilmeleri bağlamında petrol arz edecek ülkenin güvenliğinin sağlanmasıyla sınırlıdır. Enerji güvenliği kavramı aynı zamanda enerji ihtiyacının ucuz, kesintisiz, ileri teknoloji vasıtasıyla daha çeşitli ve daha az yatırım talep eden mamullere dönüşmesi, pazarların dengeli ve sorun oluşturmayacak bir arzu ile yaşaması ve doyması, enerji

[3] Serdar İskender, *Enerji Politikalarına Stratejik Bakış*, Dumat Ofset Matbaacılık San.Tic.Ltd.Şti., 1. Baskı, Mayıs, Ankara 2013, s. 3.
[4] Serdar İskender, *a.g.e,* s. 3.

talebini karşılayabilecek şeklinde güven içinde olması ve çevreye zarar vermeden temin edilmesi anlamına gelmektedir.

Jeopolitik konumundan dolayı sahip olduğu enerji kaynaklarına boru hatları ile ulaşım konusunda şiddetli rekabetin merkezinde yer alan Hazar Denizi, ham petrol yatırımları ve işemesi bakımından dünyanın en çok umut vadeden bölgelerinden biri haline gelmiştir. Zengin enerji kaynaklarına sahip olan Hazar bölgesi 19.yüzyılın ortalarından itibaren enerji ticaretinde çok önemli bir yer tutmaktadır. 1872-1913 yıllarında Rusya petrolünün tüm üretim yüzdesinin %95-97'sini, dünya petrol üretiminin %50'sini Hazar Havzasında yer alan Bakü karşılamaktaydı. Bunun yanı sıra 1940 yılına kadar SSCB'nin petrol ihtiyacının neredeyse %75'i Bakü petrolü tarafından karşılanmıştır.

Bakü petrolünün 1. ve 2. Dünya savaşında diğer ülkelerin hedefinde olması sebebi ile önce Volga-Ural, sonrasında Batı Sibirya'da keşif edilmiş yeni petrol kaynaklarından dolay bir dönem Hazar bölgesi petrolleri geri planda kalmıştır. Fakat Batı Ülkeleri, güvenlik zafiyetlerinden dolayı Körfez petrollerine alternatif olarak Hazar petrollerini görmüş, 1990-1991 yılının sonuna doğru bağımsızlığını elde eden Hazar bölgesi Batı için giderek artan bir öneme sahip olmuştur. Hazar bölgesinde yer alan petrol ve doğal gaz rezervleri Ortadoğu, Sibirya-Kuzey Kutbundan sonra dünyanın üçüncü en büyük rezervleridir.

SSCB'nin yıkılması ve dünya sosyalizm sisteminin çöküşü, "soğuk savaş"ın bitmesi, yeni devletlerin bağımsızlık elde etmesi ve uluslararası hukukun bir parçasına dönüşmesi gibi küresel olaylar 20.yüzyılın sonunda genel jeopolitik durumu, aynı zamanda Hazar bölgesinin de jeopolitik durumunu belirlemiştir. Bahsi geçen ortamda dünyanın jeopolitik gerçekliklerine ve güvenlik sistemlerine en fazla etki eden, farklı özellikler getiren unsurlardan biride Avrasya'da Hazar-Karadeniz havzası, Orta Asya ve Güney Kafkasyada yeni bağımsızlık elde etmiş devletlerin ulusal kalkınma, güvenlik alanında gerçekleştirdikleri jeosiyaset olarak kabul edilir.

18 Ekim 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazanmıştır. Yeni düzende, yeni ulus ötesi jeopolitik gelişmelerin, uluslararası, bölgesel-ulus-yurttaş ilişkilerinin, milli güvenlik, jeopolitik, askeri-jeostrateji ve jeo-ekonomik çıkarlar sisteminin farklı yönleriyle özelliklerinin öğrenilmesinin gerekliliği başka ülkelerde olduğu gibi, Azerbaycan'da da ilerleyen süreçte özel jeopolitik araştırmalara ile araştırmacılara ihtiyaç duyulmuş, ülke yetkilileri ile ilgili yapılar karşısında modern uluslararası, bölgesel durumu analiz etmek, ülkeyi çevreleyen coğrafi, askeri-jeostratejik, jeopolitik ile jeo-ekonomik ortamı öğrenmek, özel milli gelişim ve güvenlik politikası formalaştırmak gibi strateji görevler ortaya çıkarmıştır.

Asya, Avrupa ve Azerbaycan'nın ulaşım, iletişim hatlarının kesişme noktasında, jeopolitik, jeostratejik ve jeo-ekonomi açıdan önem arz eden, enerji kaynaklarıyla zengin Avrasya bölgesinde yer alması, onun uluslararası, bölgesel-milli çıkarlarının esas yönlerinin ile mekanizmalarının belirlenmesinde belirleyici etkisi vardır. Sahip olduğu bölgesel faktörler ile zengin enerji kaynaklarından dolayı Azerbaycan, geçmişte ve günümüzde enerji tüketen devletlerin herzaman dikkati altında olmuştur. Batılı ve bölgesel güçlerin Azerbaycan üzerinde gerçekleştirdiği enerji politikaları Azerbaycan'ın bağımsızlıktan sonra ekonomik gelişimine, enerji kaynakları üretimine etkiler yapmıştır.

Doğal enerji kaynaklarının jeolojik kesinliği çağdaş zamanda stratejik önemini artırarak, temel siyasi güç ve ekonomik güç üğelerinden biri olarak sayılmaktadır. Enerji kaynaklarının sınırlı ve istisna olmasına rağmen, her ülke enerji güvenliği sorunu ile karşılaşmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti de perspektiflik açısından hidrokarbon amaçlı enerji kaynaklarının bol olduğu dünya ülkeleri arasında yer alıyor. Bu nedenle, Azerbaycan da enerji kaynaklarının ve bu kaynakların dış ülke pazarlarına ulaştırılması için inşası gerçekleştirilen Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum, Bakü-Novorssiysk, Bakü-Supsa gibi önemli boru hatlarının güvenliği sağlaya bilmek açısından kendi milli enerji güvenliğini oluşturmuş ve bu güvenlik çerçevesinde hareket etmiştir. Enerjinin güvenli bir şekilde dış ülkelere ulaşmasını sağlayan BTC, BTE gibi petrol ve doğal gaz boru hatları ülkenin

jeopolitik gücünü artırarak, onu dünya enerji pazarının önemli katılımcısına dönüştürüyor.

SSCB'nin yıkılmasıyla kendi bağımsızlığını elde eden Azerbaycan, sahip olduğu ekonomik potansiyel ve zengin enerji kaynakları ile her zaman dünyanın dikkat merkezinde kalmayı başarmıştır. Jeopolitik konumuna büyük önem verilen Azerbaycan, bugün dünya birliği ile özgür bir şekilde ilişkilerini sürdürmektedir ve BM üyeliği bulunmaktadır. Bu önemin temelinde, ülkenin stratejik coğrafi konumu ile birlikte, sahip olduğu enerji kaynaklarından büyük güçlerin faydalanma isteği de yer almaktadır. Bu bağlamda Azerbaycan'ın stratejik önemi ele alınarak incelenecek bu eserde, Azerbaycan'ın zengin olduğu enerji kaynakları, enerji güvenliği, enerji politikası ve bu enerjinin ülkenin stratejik önemine etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde genel olarak dünyada yer alan enerji kaynakları, bu kaynakların güvenliği ve yeni jeopolitik düzen ile ilgili bilgiler ele alınacaktır. Bu bölümün ardından ikinci bölümde araştırmanın en önemli noktası olan Azerbaycan, onun jeopolitik konumu, bağımsızlığa giden süreç, enerji kaynakalrı, bu kaynakların jeopolitik konumuna etkisi, enerji güvenliği ve stratejisine, ülkenin dış politikasının şekillenmesinde enerjinin önemine vurgu yapılacaktır.

Araştırmanın üçüncü ve son bölümünde Azerbaycanı'ın bağımsızlık sonrası dönemde ortaya koymuş olduğu enerji rekabeti, bu rekabet çerçevesinde gerçekleştirdiği uluslararası enerji anlaşmaları ve bu anlaşmaların getirdiği petrol ve doğal gaz boru hatlarının inşasına yer verilecektir. Bu bölüm altında aynı zamanda enerjinin Azerbaycan açısından ne kadar öenmli olduğuna değinilecek ve Hazar'ın hukuki statü konusu ele alınarak, kıyıdaş ülkelerin bu konudaki tutumlarına yer verilecektir.

I. BÖLÜM

ENERJİ KAVRAMI VE GÜVENLİĞİ

1.1. Enerji Kavramı

Enerji, ülkelerin bilgi çağında kendilerini geliştirebilmelerini ve insanların başlıca gereksinimlerini sağlayan en önemli vasıtalardan biridir. "Isı, ışık vb. anlamda ortaya çıkan güç anlamına enerji, bir cisim ya da sistemin bir noktadan herhangi başka bir noktaya hareketi ya da fiziksel, kimyasal olarak bir şekilden başka bir şekle dönüşmesi işidir ve enerji kullanımı gerektirir, tam olarak iş yapabilme kapasitesidir. İnsanların yaşamlarını devam ettire bilmeleri ve kolaylaştırmaları için enerji vazgeçilemez bir kaynaktır".[5]

İnsanların hayatında vazgeçilmez bir kaynak olan enerji, 20. yüzyılın sonlarına doğru ülkelerin ekonomik gelişimini ve insanların yaşam kalitesini etkileyen önemli bir faktör haline gelmiştir. Daha önceki senelerde insan ve hayvan gücünü kullanarak tarımla kendi ekonomisini güçlendiren ülkeler, Endüstri Devrimi ile enerji kaynaklarına olan taleplerini artırmışlardır. "İş yapma kapasitesi ve kabiliyeti" olarak tanımlayabileceğimiz enerji, farklı biçimlerde karşımıza çıkmaktadır.[6] "nükleer, kimyasal, jeotermal, hidrolik, mekanik (potansiyel ve kinetik), elektrik, güneş ile rüzgar enerjisi gibi değişik biçimlerde bulunabilmekte ve uygun olan yöntemlerle bu enerji çeşitleri birbirine dönüştürülebilmektedir".[7]

[5] Ayşe Uyduranoğlu, Gresi Sanje, "Dünya'da ve Türkiye'de Enerji Kaynakları", 18 Haziran 2014, s. 3.
[6] Satman A, "Dünya'da Enerji Kaynakları", *Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu*, 26 Nisan, İstanbul 2016, s. 13-18.
[7] Erdem Koç, Mahmut Can Şenel, "Dünyada ve Türkiye'de Enerji Durumu-Genel Değerlendirme", *Mühendis ve Makina*, Cilt 54, Sayı 639, s. 33.

1.2. Enerji Kaynaklarının Sınıflandırılması

Enerji Kaynakları temel olarak yenilenemeyen (fosil enerji) kaynakları ve alternatif enerji kaynakları olarak iki grupta incelenebilir. Yenilenemeyen enerji kaynakları grubunda ***petrol (fosil yakıtlar), doğal gaz, kayaç gazı, nükleer enerji ve kömür*** yer alırken, yenilenebilir enerji kaynakları olarak ***güneş enerjisi, rüzgar enerjisi, jeotermal enerji, hidroelektrik enerji, dalga-gelgit enerjisi ve biokütle*** almaktadır.[8]

1.2.1. Yenilenemeyen Enerji Kaynağı

Kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil enerji kaynakları ile nükleer enerji hammaddeleri olan uranyum ve toryumu kendinde barındıran yenilenemeyen enerji, tüketilip bittiği zaman bir enerji hammaddesi olarak yeniden oluşamayan enerji kaynağıdır. Ekonomiye ve yaşama katmış olduğu gelişmelerden dolayı tüm ülkeler için önemli kaynak haline gelen enerji, gelişimleri devam eden ülkelerin kalkınması için de çok önemli bir unsur olmuştur. "Önemi ile aynı oranda yükseliş gösteren enerji ihtiyacının, ilerleyen yıllarda nasıl karşılanacağı sorunu ülkeleri yeni enerji arayışlarına sürüklemiştir. Ülkelerin bu arayışı sonucu olarak ülkeler arası güç mücadelelerinin, çatışmaların ve yanı sıra ülkeler arası işbirliğinin önemli vasıtası olan enerji uluslararası bir boyut kazanmıştır".[9]

Günümüzde enerjiye artan ihtiyacın nedenini, 19. yüzyılda ortaya çıkan ve 20. yüzyılın ilk yarısında büyük gelişim gösteren sanayi sektörüne ve bunun sonucu olarak da makineleşme sürecini gösterebiliriz. Güneş, jeotermal, biyogaz, rüzgar, kömür, nükleer enerjisi gibi birçok farklı enerji çeşitleri bulunmasına rağmen enerji dediğimiz zaman 21.yüzyılın en değerli hammaddesi olarak petrol ve doğal gazdan bahsetmek mümkündür.[10]

---

[8] Cenk Sevim, *a.g.e*, s. 191.
[9] Thomas Prugh, Christopher Flavin ve Janet L.Sawin, *Petrol Ekonomisini Değiştirmek*, Dünyanın 2005 Durumu, Tema Yayınları, İstanbul 2005, s. 125.
[10] Mehmet Kocaoğlu, *Petrol-Strateji*, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul 1996, s. 4.

Dünyada fosil enerjinin tüketim yüzdesi çok fazla olduğundan dolayı, bu tüketimin sonucu olarak petrol ve doğal gaz gibi önemli enerji kaynaklarının önümüzdeki 50 yıl içerisinde biteceği varsayılmaktadır. Enerjinin daha tasarruflu kullanılmaması durumu, ileride enerji krizlerinin doğmasına ve üretim maliyetlerinin giderek daha yüksek düzeyde olmasına neden olacaktır. Dünya üzerinde bulunan enerji kaynakları bölgeler bazında eşit bir şekilde dağılmamıştır. Örneğin; Azerbaycan, Rusya ve İran gibi ülkeler zengin doğal gaz rezervlerine sahipken Suudi Arabistan, İran ve Venezüella gibi ülkelerse zengin petrol rezervlerine sahiptirler. Kaynakların kısıtlı olması ve dengesiz dağılımı, her geçen gün artan enerji talebi, enerji ithalatını da artırarak ülkelerin ekonomisi üzerinde ciddi bir baskı oluşturmaktadır. Bu nedenle dünyada enerji tasarrufu çok önemli bir konudur.[11]

"Yenilenemeyen enerji kaynaklarının hızla tükenmesi, üretiminin fazla maliyetli olması ve aynı zamanda çevreye vermiş olduğu zarardan dolayı, toplam enerji tüketiminde %5 gibi aşağı seviyelerde yer alan yenilenebilir (güneş, rüzgar, biyokütle) enerji kaynaklarının önemi her geçen gün daha fazla artacak ve daha çok tüketilmeye başlanılacaktır".[12]

1.2.1.1. Petrol

Petrol kelimesi, Latincede "petra-(taş/kaya)" - "oleum-(yağ)" anlamına gelen kelimelerin birleşmesinden oluşmaktadır. Petrol, koyu renkli, yapışkan ve yanıcı bir sıvıdır. Petrol, ya tabakalar şeklinde yeraltındaki bir rezervin üstünü kaplayan kayadan çıkmış ya da gaz sızması şeklinde görülmüştür. Ham petrolün oluşumu ile ilgili farklı teoriler bulunmaktadır. Bunlardan günümüzde en yaygın olanı, deniz dibine çöken küçük canlıların (mikro organizmalar) kalıntılarının petrolü oluşturduğunu kabul görmesidir. Bu küçük canlıların ölü ve dirileri nehirlerin getirdiği çamur tabakalarının sürüklenmesi sonucunda, denizlerin derinliklerinde

[11] Ayşe Uyduranoğlu, Gresi Sanje, *a.g.m,* s. 16.
[12] Vural Altın, "Enerji Dosyamız", *Yeni Ufuklara Eki, Bilim ve Teknik Dergisi*, TÜBİTAK Yayınları, Ocak 2007, s. 6.

birikirler. “Yüksek basınç ve sıcaklık altında çok uzun zaman kalarak, mayalanmaları ile petrol ortaya çıkar. Yüz milyonlarca yıl önce, denizlerde yaşayan veya suların denizlere sürüklediği hayvan ve bitki kalıntıları anaeorabik bir ortamda, ısı, basınç ve mikro organizmaların etkisiyle, ham petrole benzer kerojeni meydana getirmişlerdir. Petrol, yüksek sıcaklık ve/veya basınç ortamında, ısı alan tepkimeler sonucunda olmuştur”.[13] “Petrolü geniş, dar ve ticari olarak iki farklı başlıkla açıklayabiliriz; geniş anlam da bütün hidrokarbonatları içermektedir. Dar ve ticari anlamda ise gaz olarak doğalgazı, sıvı olarak petrolü, katı olarak bitüm, asfalt ve mum (parafin) malzemesini kapsamaktadır”.[14]

İnsanoğlu tarihini hatırlamaya başladığından itibaren bilinen petrol, ticari bir önem taşımakla yanı sıra farklı alanlarda da tüketilmiştir. Eski yıllarda petrol inşaatçılar tarafından harç, kaplama malzemeleri, gemi yapımcıları tarafından kalafat, aynı zamanda tıbbi malzeme ve savaşlarda ucu petrole bulanmış oklar silah olarak kullanılmıştır. Çağımızın gelişmesi, teknolojinin ilerlemesi ile aydınlatma ve ısınmada kullanılmaya başlanmış, günlük hayatta çok fazla yardım eden bir madde haline dönüştürülmüştür. ABD’nin Titusvile şehrinde, 1859’da Albay Drake’in tarafından keşif edilen yataktan fışkıran petrol o zamana kadar “ısınma ve aydınlatmada” kullanılmış, Endüstri Devrimi ile beraber yeni bir çağa atlamıştır. Daha sonra benzin ile çalışan otomobillerin üretilmesi ve Alman firması Diesel’in 1905 yılında içten yanmalı motor icat etmesiyle petrol için benzerinin olmayacağı bir tüketim alanı oluşmuştur. 19. Yüzyılın sonlarında başlayan petrolün tarihi uluslararası politika, siyasi tarih ve ekonomi gibi disiplinler için önemli konulardan biri olarak kabul edilerek kendi güncelliğini sürdürmektedir. Petrol vazgeçilmez stratejik unsurlardan biri haline gelerek uluslararası ilişkilerde devletlerin jeopolitik duruşmalarını ve hareket serbestlerini belirlemiştir.[15]

---

[13] H. Hüseyin Öztürk*, Yenilenebilir Enerji Kaynakları*, Birsen Yayınevi, İstanbul 2013, s. 7.
[14] “Türkiye’nin Enerji Ekonomisi ve Petrolün geleceği”, (Editör: Doç. Dr. İ. Öztürk-Dr. S. Karbuz), *MÜSİAD Araştırma Raporları: 49,* Tavaslı Matbaacılık, Şubat, İstanbul 2006, s. 122.
[15] Bilgehan Emekliler, Nihal Ergül, “Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik”, *Bilge Strateji,* Cilt: 2, Sayı: 3, Güz: 2010, s. 61.

"Nitekim petrol, ona sahip olan ülkeler için dış mücadelelerin ve güç savaşlarının bir habercisiyken, bu kaynağa sahip olmayan ülkeler içinse, enerjinin temini ve lojistik güvenlik gibi önemli konularda dış karar alma mekanizmaları için temel "planlama", "dış politika" üretme alanlarından biridir. Petrol; özellikle ulaştırma sektörünün temel enerji kaynağı olarak, dünya birincil enerji tüketimi içinde en büyük paya sahiptir".[16]

Harita 1. 2014 yılı dünya bulunan petrol rezervleri (ispatlanmış).[17]

1.2.1.2. Doğal Gaz

Doğalgaz yer altında ya serbest ya da petrol içinde çözülmüş olarak bulunan, dünyanın en önemli enerji kaynaklarından biridir. Herhangi bir renk ve koku içermeyen, havadan hafif olan, çevreyi kirletmeyen doğalgaz, metan, etan, propan, azot ve az miktarda karbondioksit gazlarının birleşiminden oluşmaktadır.

[16] Bilgehan Emekliler, Nihal Ergül, a.g.m, s. 61.
[17] *www.enerji.gov.tr* . (29.04.2016).

Harita 2. 2014 yılı dünya bulunan doğal gaz rezervleri (İspatlanmış).[18]

Doğalgaz oda sıcaklığında, atmosferik basınç altında tamamen gaz halindedir ve zehirsizdir. Doğalgaz eğer havaya %5-15 oranında karışım sağlamışsa o zaman patlama tehlikesi vardır. Fazla basınçtan dolayı patlama tehlikesi olan doğalgaz büyük miktarda depolanamaz ve kısa sürede kullanılması gereklidir. Bu işlemi gerçekleştire bilmek için doğalgaz boru hatları vasıtasıyla tüketim yerlerine aktarılmalıdır. Eğer tüketici yerle üretici yer arasında boru hattı yoksa o zaman doğalgaz, sıvılaştırılarak taşınabilmektedir. Sıvılaştırılan doğalgaz (Liquified Natural Gas, LNG) maliyeti yüksek olmasına rağmen bu haliyle dünyanın her yerine taşınabilir. Sıvılaştırmanın en önemli nedenlerinden birtanesi de sıvılaşan doğalgazın, gaz fazından sıvı fazına geçerken hacminin yaklaşık 600 kat küçülmesidir. Böylece daha fazla enerjinin daha uygun biçimde depolanması ve taşınması mümkün olmaktadır.[19]

[18] *www.enerji.gov.tr* . (29.04. 2016).
[19] Bircan Dokuzlar, *Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğal Gaz (Orta Asya'dan Avrupa'ya),* IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, Yayın no:164, İstanbul 2006, s. 21-22.

1970'lerde başlayan "petrol" krizinin ardından dünyada doğal gaz, önemli bir enerji haline gelmiştir. Özelliklede sanayileri gelişmiş Avrupa ülkeleri daha çok kullanıma yönelmişlerdir. İlk başta temel olarak doğalgaz yakıt olarak kullanılıyordu. Fakat 1980'den sonra doğal gazın kullanım alanları daha da genişletildi. Buna sebep olarak ise, petrol fiyatlarının hızlı artışı ve ülkelerin petrole bağlı kalmak istememesi neden ile pahalanan petrol enerji maliyetini alternatif enerji ile azaltmak isteği sayılabilir.[20]

1.2.1.3. Kömür

Kayaç olarak tanımlanan kömür, katmanlı tortul çökekleri arasında yer alan katı, koyu renkli ve karbon açısından zengin bir kaynaktır. Başlıca karbon, hidrojen ve oksijen elementlerin birleşiminden oluşmuş yanabilen organik bir kayadır. İlk olarak 12. yüzyılda kömür işletmecilik dokümanlarına rastlanılmışsa da yoğun olarak kullanımı 18.yüzyılın ikinci yarsına rastlamaktadır. İnsan oğlunun yaşamında önemli yer kapsayan kömür, özellikle sanayi ve endüstri devrimi ile beraber yükselişe geçmiş ve önemli bir mineral halına gelmiştir. Kömürün elektrik üretiminde, demir-çelik ve çimento imalatında, endüstriyel proseslerde buhar üretiminde ve ısınma gibi birçok kullanım amaçları vardır. Örnek olarak ise dünyada elektrik üretiminin %41'nin kömürden elde edildiğini söyleye biliriz.[21]

Birçok ülkenin elektrik üretimi halen kömürden sağlanmaktadır. Bu ülkelerde elektrik üretiminde kömürün kullanım payları, Çin'de %75,8, Almanya'da %47, ABD'de %40, Japonya'da %31,9, İngiltere'de %36,5 gibi çok büyük oranlarda olduğunu göstermektedir. Buna rağmen kömür, işletme ve işçilik masraflarının yüksek olması ve aynı zamanda çok fazla çevre kirliliğine neden olmasından dolayı gelişmiş ülkelerde giderek kömür üretiminin azalmasına, gelişmekte olan ülkelerin

[20] Bircan Dokuzlar, *a.g.e*, s. 20-21.
[21] Nejat Tamzok, "Kömür Rezervlerine Sahip Ülkelerde Elektrik Üretiminde Kullanılan Kaynakların Seçimi ve Türkiye'nin Konumu", TMMOB V. Enerji Sempozyumu, TMMOB, 22-23 Aralık, Ankara 2005, *http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/88f3fe722414299_ek.pdf?tipi=23&turu=X&...*, (01.05.2016).

ise halen artarak enerji kaynağı olma özelliğini devam ettirmektedir.[22]

1.2.2. Yenilenebilir Enerji Kaynağı

Kısa bir sürede kendini yenileyebilen ve tekrar tekrar kullanılabilen enerji türüdür. Uyar'a göre yenilenebilir enerji "*doğanın kendi evrimi içinde, bir sonraki gün aynen mevcut olabilen enerji kaynağıdır*".[23] Yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretiminde farklı yöntemler kullanılmaktadır.[24] Yenilenebilir enerji kaynakları; fosil enerji kaynaklarına göre, insan ve çevresi açısından daha az zararlı olan; güneş, hidrolik, rüzgar, jeotermal, biyokütle ve deniz enerjileri gibi doğal enerji kaynaklarıdır. Yenilenebilir enerji sürekli olarak yenilenen doğal süreçlerden elde edilir. Çeşitli biçimlerinde doğrudan güneşten veya dünyanın derinliklerinde oluşan ısıdan elde edilir.[25]

Genel anlamda yenilenebilir enerji, aşağıdaki gibi tanımlanır:

- *yeryüzünde ve doğada çoğunlukla herhangi bir üretim işlemine ihtiyaç duyulmadan temin edilebilen,*
- *fosil kaynaklı (kömür, petrol ve karbon türevi) olmayan,*
- *elektrik üretirken az bir düzeyde CO_2 emisyonu gerçekleşen,*
- *çevreye zarar ve etkisi fosil enerji kaynaklarına kıyasla çok daha düşük olan ve*
- *sürekli bir devinimle yenilenen ve kullanılmaya hazır olarak doğada var olan;* güneş, hidrolik, rüzgar, jeotermal, biyokütle, dalga, akıntı enerjisi ve gel-git gibi enerji kaynaklarıdır.[26]

---

[22] Ayhan Bayhan, Ayşe Köseoğlu, "Yakın Gelecekte Dünya'da ve Türkiye'de Taşkömürü", *Türkiye 7. En. Son*, Cilt:1, s. 386.
[23] Tanay Sıdkı Uyar, "Enerji'nin Etkin Kullanımı ve %100 Yenilenebilir Enerji Mümkün", EEMKON Kongresi Kapsamında Gerçekleştirilen Oturum Konuşması, 22 Kasım 2015, *http://www.elektrikhaber.com/2015/11/22/prof-dr-tanay-sidki-uyarenerjinin-etkin-kullanimi-ve-100-yenilenebilir-enerji-mumkun/* , (01.05.2016).
[24] Cenk Sevim, *a.g.e*, s. 191.
[25] H. Hüseyin Öztürk, *a.g.e,* s. 14.
[26] H. Hüseyin Öztürk, a.g.e, s. 14.

Yenilenemeyen enerji kaynaklarının insanlar tarafından bilinçsiz bir şekilde kullanılması, bu kaynakların ortaya çıkarmış olduğu çevre ve atmosfer kirliliği gibi birçok nedenler, insanları yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmaya yönlendirmiştir. Endüstriyel faaliyetler sonucunda her yıl atmosfere yaklaşık olarak 100 milyon ton kükürt bileşikleri, 20 milyar ton karbondioksit, 2 milyon ton kurşun ve diğer kimyasal birleşikler atılmaktadır. "Bahis edilen bu gibi birçok nedenden dolayı bilim adamları her geçen gün artan enerji ihtiyacını karşılamak için yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını her alanda artırmak adına birçok çalışmalar yapmışlardır".[27] Aynı zamanda yenilenebilir enerji kendi kendini yenileyebilir olmasının yanı sıra dünyanın tüm ülkelerinde bulunması ile de önem taşımaktadır.[28]

Talep ve tüketim gücü giderek artan yenilenebilir enerjinin 2012 yılı sonu itibarı ile kurulu güç kapasitesi Dünya'da 480 GW'e ulaşmıştır. Avrupa Birliği Ülkeleri bu gücün 210 GW'nı oluştururken, diğer Dünya ülkeleriyse bu gücün 270 GW'nı oluşturmaktaydı. 2012 yılı sonu itibarı ile Dünyada yer alan yenilenebilir enerjinin kurulu güç kapasitesi; Çin (90 GW) lider ülke konumunda, devamında ABD (86 GW), Almanya (71 GW), İspanya (31 GW), İtalya (29 GW) VE Hindistan (24 GW) gelmektedir.[29] Yenilenebilir enerji pahalı olmasından dolayı, mevcut teknik ve ekonomik sorunların aşılabilmesi durumunda 21.yüzyılda en önemli enerji kaynağı olacağı kabul edilmektedir.[30] "Her dönem belirli bir enerji kaynağı önem kazanmıştır. Kömürün yerini zamanla petrol almış ve sonraki yıllarda doğal gaz önem kazanmıştır. Önümüzdeki yıllarda ise çevre dostu olan ve sürekli kendini yenileyebilen alternatif enerji kaynakları değer kazanacaktır".[31]

---

[27] Özlem Candan Külekçi, "Yenilenebilir Enerji Kaynakları Arasında Türkiye Açısından Yeri ve Önemi", *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü*, Dışkapı, Ankara, s. 83.
[28] Ceren Topçu, Dilşad Türtük Yünsel "Yenilenebilir Enerji Raporu 2012", Çukurova Kalkınma Ajansı, Yıl:2012-2013, *http://www.cka.org.tr/dosyalar/enerji.pdf* , s. 4, (01.05.2016).
[29] Erol Kapluhan, "Enerji Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Biyokütle Enerjisinin Dünyadaki ve Türkiye'deki Kullanım Durumu", *Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 30*, Temmuz 2014, s. 106.
[30] Halil Kumbur, Zafer Özer, Havva Duygu Özsoy, Emel Deniz Avcı, "Türkiye'de Geleneksel ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Potansiyeli ve Çevresel Etkilerinin Karşılaştırılması", *Mersin Üniversitesi Çevre Mühendisliği Bölümü*, Yıl: 2005, s. 3.
[31] "Temiz Enerji", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, *http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Temiz-Enerji* , (01.05.2016).

1.2.2.1. Rüzgar Enerjisi

Gün doğumundan batımına kadar yeryüzündeki çeşitli yüzeylerin, değişik hızlarda ısınıp soğuması ile oluşan rüzgar, hareket halindeki havanın kinetik enerjisidir. Rüzgar'ın getirmiş olduğu hava, rüzgar enerji paneli kanatlarını hareket ettirirken, kanatların bağlı olduğu mil jeneratörü çalışmaktadır. Yüksek dönüş hızına sahip mekanik enerjiye dönüşmüş bu enerji ise jeneratör vasıtasıyla ile elektrik enerjisine dönüştürülür. Dönüştürülmüş olan elektrik enerjisi daha sonra transformatör ve iletim hatları vasıtasıyla yerel elektrik şebekesine elektrik sayacı ve kesici üzerinden bağlanır. Uygulanmış olan bu prosedürden sonra rüzgar enerjisi gerekli olan alanlarda elektrik enerjisi olarak kullanılır (iş yerleri, makinalar, evler vb.). Özelleştirilemeyen, parayla alınıp satılamayan rüzgar ve güneş kaynağı, ayrıca neo-liberal saldırı mekanizmasının kuralları ile köşeye sıkıştırılamaz. Eşit bir şekilde herkese ulaştığı için eşitlik, yerelleri güçlendirdiği için merkezi otoriteden özgürlük ve birbiri ile savaş ortamı oluşturmayan kullanıcılardan dolayı bir barış ortamı yaratmaktadır. Rüzgar tribünleri fosil yakıtlarına kıyasla işletme maliyetinin sıfır olması açısından daha ekonomik üretim yapmaktadır. 500 KW'lık bir rüzgar pervanesinin tüm kuruluş masrafları dahil 600 bin dolardır.[32] Rüzgar enerjisinin bir çok avantajları ve dezavantajları vardır; Yerel bir enerji kaynağı olması, dışa bağlı olmaması, düşük maliyetli olması ve temiz enerji kaynağı olması gibi birçok avantajlarının yanında birtakım dezavantajları da bulunmaktadır. Radyo ve TV sinyallerine zarar vererek bozma ihtimali, kuş göç yollarında, kuşlara zarar verme veya gürültü kirliliği oluşturma gibi birkaç dezavantajını da sıralaya biliriz.[33]

"Dünya'da rüzgar enerji potansiyelini belirlemek amacı ile Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) tarafından çeşitli araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan araştırılmalarda, 5,1 m/s üzerinde rüzgar kapasitesine sahip bölgelerin, uygulamaya

[32] Tanay Sıdkı Uyar, "Enerji'nin Etkin Kullanımı ve %100 Yenilenebilir Enerji Mümkün", EEMKON Kongresi Kapsamında Gerçekleştirilen Oturum Konuşması, 22 Kasım 2015, *http://www.elektrikhaber.com/2015/11/22/prof-dr-tanay-sidki-uyarenerjinin-etkin-kullanimi-ve-100-yenilenebilir-enerji-mumkun/*, (02.05.2016).
[33] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, "Rüzgar Türbinlerinde Üretilen Alternatif Akımın Temelleri", *Yenilenebilir Enerji Teknolojileri*, Ankara 2012, s. 4.

dönük ve toplumsal kısıtlar nedeniyle %4'ünün kullanılacağı öngörüsüne dayanarak, dünya teknik rüzgar potansiyeli 53000 TWh/yıl olarak hesaplamıştır. Rüzgar Enerji potansiyeli yüksek olan kıtalar/bölgeler sırasıyla; Kuzey Amerika (14000 TWh/yıl), Doğu Avrupa ve Rusya (10600 TWh/yıl), Afrika (10600 TWh/yıl), Güney Amerika (5400 TWh/yıl), Batı Avrupa (4800 TWh/yıl), Asya (4600 TWh/yıl) ve Okyanusya (3000 TWh/yıl) şeklindedir. Bu veriler, Kuzey Amerika, Doğu Avrupa, Rusya ve Afrika'nın dünya rüzgar enerji potansiyelinin %66'sına sahip olduğunu göstermektedir".[34]

1.2.2.2. Güneş Enerjisi

Hidrojenin helyuma geçişi sırasında güneş enerjisinin ortaya çıkarmış olduğu enerjinin ışınlar halinde uzaya yayılmasıdır. Aynı zamanda güneş enerjisi fosil ve hidrolik enerjinin de asıl kaynağıdır. Güneş ışınları ile dünyaya ulaşan 170 milyar MW güçte enerjinin (günümüz insanoğlunun dünyada kullanmış olduğu enerjinin 15-16 katı gücünde) değerlendirilmesinde, ısıya dönüştürme ve elektrik enerjisine çevirme biçiminde iki yol izlenmektedir. Tezde belirtilmiş olan bu iki yoldan, günümüz teknoloji ve ekonomi koşullarına dayanarak ısı kullanımı daha çok önem kazanmıştır.[35]

Örneğin; Güneş enerjisi; depolanarak, günlük yaşamamızda kullanabileceğimiz elektrik veya ısı enerjisine dönüştürülebilir. Güneş enerjisini günlük yaşamımızın bir parçası haline getirmek ve daha geniş kullanıma sunabilmek için Ar-Ge (araştırma-geliştirme) çalışmaları her geçen gün artmaktadır.

---

[34] Mahmut Can Şenel, Erdem Koç, "Dünyada ve Türkiye'de Rüzgar Enerjisi Durumu-Genel Değerlendirme", *Mühendis ve Makine*, cilt 56, sayı 663, s. 46.

[35] "Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Önemi", T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 2012, *http://www.solar-academy.com/menuis/Yenilenebilir-Enerji-Teknolojileri-Kaynaklari-Onemi.164622.pdf* , s. 14, (04.05.2016).

1.2.2.3. Jeotermal Enerji

Jeotermal (jeo-yer, termal-ısı) enerji, sıcak-kuru kayalıklardan ve jeotermal akışkanlardan (yer içindeki ısı, farklı iletim yoluyla, kayaçların içerisinde sıkışıp kalmış ya da dolaşan sıvı ve gazları ısıtır). Bahsi geçen bu sıvı ve gazlar hepsi jeotermal akışkanlar olarak bilinmektedir. Jeotermal akışkanlardan elde edilen enerjiye "jeotermal enerji" denir.[36] Jeotermal sistem: **a)ısı kaynağı, b)rezervuar, c)ısıyı taşıyan akışkan** olarak üç ana unsurdan oluşmaktadır.[37]

Jeotermal kaynakların oluşumu için yerkürenin iç tabakalarında ısı olarak depolanmış enerjiyi, yer altından yüzeye taşıyacak rezervuarlara ihtiyaç vardır. Toprağa sızan yağmur sularının besleme süreci ile rezervuara giren akışkan, yüksek kayalarla temas ederek ısınır, yüksek basınç ve sıcaklık altında rezervuarda depolanır. Isınan ve yoğunluğu azalan jeotermal akışkan, bazı zamanlar kayalarda oluşan boşluk ve çatlaklar boyunca süzülerek yüzeye ulaşır, doğal çıkışlar olarak bilinen oluşumlar (buhar çıkışları, çamur havuzları vb.) ile bir jeotermal rezervuarın varlığından haber verir. Değişik çatlak ve kırıklardan yeryüzüne çıkan kuru buhar veya yüksek ısılı su devamlı tekrarlandığı için Jeotermal enerji "tükenmeyen bir doğal güç" olarak enerji çeşitleri sırasında kendi yerini alır.[38] Jeotermal enerji ısıtmada, soğutmada, elektrik enerjisinin üretiminde, endüstride ve sağlık turizm kapsamında olan kaplıca turizmlerinde kullanılan yeşil enerji türüdür. Jeotermal enerji, sürdürülebilir, yenilenebilir, tükenmeyen, güvenli ucuz, çevre dostu ve yeşil bir enerji türüdür.[39]

---

[36] Mehmet Ali Danışman, "Jeotermal Nedir Ne Değildir", *Jeofizik Bülteni*, Eylül-Aralık 2011, s. 1.
[37] Bülent Toka, "Jeotermal Enerji", *http://www.maden.org.tr* , s. 3, (04.05.2016).
[38] Gülden Gökçen, "Yerkürenin Bize Armağanı Jeotermal Enerji", İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Jeotermal Enerji Araştırma ve Uygulama Merkezi, *Bilim ve Teknik*, Mayıs 2009, s. 47.
[39] Fatma Çanka Kılıç, Mehmet Keskin Kılıç, "Jeotermal Enerji ve Türkiye", *Mühendis ve Makina,* Cilt: 54, Sayı: 639, Yıl: 2013, s. 45-46.

1.2.2.4. Biyokütle Enerjisi

Bitkilerin ve canlı organizmaların kökeni olarak ortaya çıkan biyokütle, genel olarak güneş enerjisini fotosentez yardımıyla depolayan bitkisel organizmalar olarak isimlendirilir. Biyokütle, bir türe veya çeşitli türlerden oluşan bir topluma ait yaşayan organizmaların, belirli bir zamanda sahip olduğu toplam kütle olarak da tanımlanabilir. Canlı kütle değimi ile eş anlama gelen biyokütle, çoğu kez bitkisel ve hayvansal kökenli olmakla ikiye ayrılır. Biyokütleyi aynı zamanda bir organik karbon olarak da kabul etmek olanaklıdır. Biyokütle, fosil kökenli karbonun enerji içeren formları şeklinde tanımlanabilir. Diğer yenilenebilir enerji kaynakları gibi biyokütle çevreyi kirletmeyen enerji kaynağıdır ve aynı zamanda gelişmekte olan ülkeler için uygulama alanı çok fazla geniş olan enerji kaynaklarından biridir. Biyokütle yenilenebilir olmasıyla yanı sıra her yerde yetiştirilebilir bir enerji kaynağıdır. Dünyadaki fosil enerji kaynaklarının giderek tükenme riski arttığından dolayı yenilenebilen enerji olan biyokütle önem kazanmaktadır. [40] Biyokütleyi üç farklı kaynak adı altında sınıflandırabiliriz: **a) bitkisel kaynaklar; b)hayvansal atıklar; c)şehir ve endüstri atıkları.**

Enerji tarım yetiştiriciliğine konu olan sorgum, şeker kamışı, mısır gibi C4 bitkilerini, buğday, arpa, pancar, şeker çavdarı gibi C3 bitkilerini, kanola, aspirin, soya gibi yağlı tohumlu bitkileri ve bazı su otlarını bitkisel kaynaklar olarak gösterebiliriz. Diğer bir kaynak olan hayvansal; hayvansal gübrenin enerji elde edilmesi amacıyla kullanımı söz konusudur. Köylerde yakıt olarak kullanmış olduğumuz tezek, hayvansal gübrenin samanla karıştırılıp kurutulması sonucu elde ettiğimiz enerjidir. Şehir ve endüstri atıkları kaynak olarak; Çöp depolama alanlarındaki yerlerdeki, katı, evsel ve endüstriyel atıkların, evsel atık ve su arıtma tesislerinde oluşan arıtma çamurlarının aerobik organizmalarla metan gazına dönüştürülmesiyle değerlendirilmesidir. Elde edilen biyogazın aynı zamanda doğal gaz dağıtım sisteminde kullanılması, gaz temizleme işleminin pahalı olması nedeniyle fazla uygulanmamaktadır. Dünyada biyokütle kaynaklarını kullanmak için

[40] H. Hüseyin Öztürk, *a.g.e,* s. 18.

klasik **biyokütle kullanımı** ve **modern biyokütle** kullanımından yararlanılmaktadır.[41]

1.3. Enerji Jeopolitiği

Lewis Carroll, "*Sadece geriye doğru işleyen hafıza, sağlıksız bir hafızadır*", der. Tarihteki geçmiş eğilimlerin önemli göstergesi olan jeopolitik analizler, tarihin aksine, açık bir şekilde ileriyi görmek amacı ile geçmişe bakar.[42] İlk kez askeri alanda kullanılmaya başlanılan jeopolitik kavram, sonrasında uluslararası ilişkiler kavramında da kullanılmaya başlanılmıştır. Jeopolitik kavramın temelinde yalnızca yeni topraklar veya devletlere sahip olma arzusu bulunmamaktadır. Jeopolitik ekseninde bakıldığında birkaç bin yıl boyunca, bir yerdeki güç farklı bir yerdeki gücü yenerek onun imkanlarına sahip olmayı ve kendi sınırlarını genişletmeyi hedeflemiştir. Son yüzyılda jeopolitik kavramı daha karmaşık hale gelmiş, daha güçlü, daha zengin ve daha hızlı olmanın avantajlarını elde etmek için yeni bir jeopolitik içerik ortaya atılmıştır. Yeni bakış açısı ile incelendiğinde yeni jeopolitik içerik başta petrol, doğal gaz olmak üzere enerji kaynaklarına ve diğer stratejik kaynaklara göre değişim göstermektedir. Yeni jeopolitik içeriğin hakimiyet arayışı, tanımlanmış bir bölge ile kısıtlı olmayıp, küresel düzeydeki başka bir bölgeyle entegrasyonu da kapsamaktadır. Ortaya çıkan bu yapı eskiye göre daha dinamik hale gelmiş ve bunun sonucunda da jeopolitik değişimler daha da hızlanmıştır.[43]

Yukarıda belirtildiği gibi yeni jeopolitik ortam, başta petrol, doğal gaz ve kömür olmak üzere, enerji kaynaklarına göre değişim göstermektedir. Ortadoğu ve Körfez Bölgesi, Hazar Havzası ile Rusya, Norveç, Kanada ile Arktik Bölgeler, Orta ve Güney Amerika, Kuzeyinden Güneyine kadar Afrika, Çin-Japonya ve Hindistan'dan oluşan Asya-Pasifik ile AB ve ABD, yeni jeopolitik ortamın arz-talep

[41] N. Funda Akdağ, "Hidrolik Enerji ve Yenilenebilir Enerji Çalışma Grubu Biyokütle Enerjisi Alt Çalışma Gurubu Raporu", Aralık, Ankara 2007, s. 3.
[42] Parag Khanna, *Yeni Dünya Düzeni*, Pegasus Yayınları, (Çeviri)-Elif Nihan Akbaş, 1. Baskı, Kasım 2011, s. 19.
[43] Cenk Sevim, *a.g.e*, s. 23.

pozisyonlarına göre şekillenen parçalar olarak görülmektedir. Bugün bu parçaları birbirlerine karşı ya da birbirlerinin yanında konumlandıran şey, imparatorluklar ya da Soğuk Savaş zamanında olduğu gibi küresel bir blok değil, her birinin kendi ihtiyaçları, talepleri veya sahip oldukları imkanlarıdır. Bu sebeple yeni jeopolitik ortamı, askeri kapasiteler ve onların küresel düzeydeki konumları, ekonomik, siyasi veya sosyo-kültürel problemlerin küresel düzeydeki konumlar ile her ülkenin kendi ihtiyaçları bağlamındaki kendi küresel konumlandırılması tanımlanmaktadır.[44]

Jeopolitik değişimlerin en fazla yaşandığı alan enerji jeopolitiğidir. Bunun en önemli nedeni enerji kaynaklarının rezerv durumu ile ilgili gelişmeler, enerji oyunundaki büyük oyuncuların enerji isteklerindeki hızlı değişimler ve yeni enerji teknolojileridir.[45] Enerji jeopolitiği, sadece enerji kaynaklarının bulunduğu alanlar değil, enerji ile ilgili arz-talep ilişkisinin çevrelediği tüm coğrafi unsurları kapsamaktadır. Bu nedenle enerji jeopolitiği, küresel jeopolitiğin tüm gelişmelerini içermektedir.[46]

Son yıllarda enerji oyunundaki büyük oyuncular, enerji güvenliğinin uluslararası güvenlik tartışmalarında önemli bir içerik haline gelmesine neden olmuştur. Michael Klare'in tabiri ile, gelişmekte olan bu durumun temelinde, "yeni enerji jeopolitiğinde" veya yeni "enerji düzeninde" olduğumuz gerçeği yatmaktadır. Klare, bu yeni dönemde devletleri iki kategoriye ayrılmaktadır; **a)enerji fazlası** ve **b)enerji açığı olanlar**. Eski düzende bir devletin küresel hiyerarşideki sıralaması onun askeri güce dayalı nükleer savaş başlığı sayısı, deniz gücü veya askeri personel sayısı ile belirlenirken, yeni düzende ise devletler arası güç hiyerarşisinin tayininde sahip olunan petrol/doğal gaz rezerv miktarı ve/veya enerji kaynaklarını satın alma (veya edinme) kabiliyeti gibi unsurlar gittikçe önem kazanmaktadır. Enerji Uzmanı olan Mehmet Öğütçü'nün de bu konuda söylediği gibi, "*küresel enerji düzeni temel bir değişimden geçmekte, bu durum sadece oyunun kurallarını değil, oyunun*

[44] M. Faruk Demir, *Enerji Güvenliği, Ekonomisi, Diplomasisi,* Altın Küre Yayınları, 1. Baskı, Eylül, Ankara 2007, s. 15.
[45] Cenk Sevim, *a.g.e*, s. 23.
[46] M. Faruk Demir, *a.g.e*, s. 1.

kendisini ve oyuncularını da değiştirmektedir".[47]

21. yüzyılda stratejik bir hammadde olan petrol ve buna bağlı olarak doğal gaz kaynakları ile ilgili uluslararası enerji arenasındaki mücadele devam edecektir. Bu durumda sahip olan ülkeler ekonomilerin gelişmeleri çerçevesinde petrole olan talep devam edecektir. Petrol ile doğal gaz kaynaklarının dünya üzerine dengesiz bir şekilde dağılımı ve fosil kaynakların kısıtlı kullanım sürelerinin olması, küresel politikaların belirlenmesinde enerji arz güvenliğinin başrolde olmasına neden olacaktır. Özellikle enerji tüketimleri yüksek olan gelişmiş ülkelerde kaynakların kısıtlı olması, buna karşılık az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki kaynak yoğunluğu enerji alanında yeni mücadelelere neden olacaktır.[48]

1.4. Enerji Güvenliği

Enerji güvenliği konusunda araştırma yapanların üzerinde anlaştıkları esas unsur, enerji güvenliği kavramının tanımlanması zor, muğlak bir kavram olduğudur. Enerji güvenliğinin geleneksel tanımı, tüketici ülkelerin petrol kaynaklarına ihtiyaçlarını karşılayabilecek biçimde ulaşabilmeleri bağlamında arz güvenliğinin sağlanmasıyla sınırlıdır.[49] Enerji güvenliği kavramı aynı zamanda enerji ihtiyacının ucuz, kesintisiz, yüksek teknoloji ile daha çeşitli ve daha ucuz mamullere dönüşmesini, pazarların kontrollü ve sorun teşkil etmeyecek bir iştah ile yaşamasını ve doymasını, ihtiyaca cevap verebilecek şekilde güven altında olmasını ve çevre dostu bir şekilde temin edilmesi anlamına gelmektedir.[50] Bununla beraber enerji güvenliğine risk oluşturabilecek unsurlarda şu şekilde sıralanabilir: Politik istikrarsızlıklar, kazalar, doğal afetler, terörist saldırıları, iç çatışma, savaş, ambargo gibi dış ticari kısıtlamalar ve son olarak enerji piyasasında ortaya çıkabilecek

[47] Emre İşeri, A. Oğuz Dilek, "Yeni Enerji Jeopolitiğinde NATO'nun Enerji Güvenliğinde Tamamlayıcı Rolü ve Türkiye'nin Temel Katkıları", *Akademik Bakış 229*, Cilt:5, Sayı:10, Yaz 2012, s. 231.
[48] Cenk Sevim, *a.g.e*, s. 135.
[49] Mitat Çelikpala, *Enerji Güvenliği NATO'nun Yeni Tehdit Algısı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Ağustos, İstanbul 2013, s. 7.
[50] Volkan Ş. Eidiger, "Enerjide Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye", *Türkiye Bilimler Akademi Formu*, Ankara 2011, s. 25.

monopoller/karteller.[51]

Enerji, ülkeler için toplumsal refahı artırmada ve yaşam standartlarını yükseltebilme bakımından çok önemli bir yere sahiptir. En önemlisi de Sanayi Devrimi ile birlikte devletlerin ekonomi ve teknolojilerin gelişmesinin, toplumların yaşamış olduğu hayat tarzını kesintiye uğratmadan devam ettirebilmeleri, ancak temel enerji kaynaklarına erişimin sağlanmasıyla mümkün olabilmiştir. Bu gibi çok önemli nedenlerden dolayı temel enerji kaynaklarına güvenli ulaşım, devletlerin ulusal güvenliklerini sağlayabilmelerinde kilit bir konuma yükselmiştir. Bu yüzden de tarih boyunca bazı zamanlarda kendileri temel enerji kaynaklarına güvenli bir erişim sağlayabilmeler için, rakip ülkelerin bu kaynaklara ulaşabilmelerini engellemeyi hedef almışlar; kimi zamanda aralarında iş birliği yaparak güvenli erişimi daha kolay hale getirmişlerdir. Enerjinin, devletler ve toplumlar için bu denli hayati önemi, "enerji güvenliği" kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.[52]

Aslında enerji güvenliği tartışmaları yeni değildir. Winston Churchill'in Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, İngiliz donanmasını Alman donanmasından daha hızlı kılmak ve böylece küresel konularda etkinliğini sürdürebilmek niyeti ile, kömür yerine petrole dayalı gemilerden oluşan bir donanmaya dönüştürme yönünde aldığı tarihi karardan bugüne uluslararası politika ve güvenliğin başlıca konularından biridir. Bu karar aynı zamanda özellikle Hazar Bölgesi ile Ortadoğu'yu temel kaynak sağlayıcılar olarak uluslararası jeopolitik ve jeo-stratejik oyunun merkezi haline getirmiştir. Bu durum, dönemim hegemon güçleri açısından yeni bir güvenlik algısıyla ve stratejik planlamayı gündeme taşımış ve başta petrol olmak üzere hidrokarbon kaynaklarını milli strateji, milli çıkar ve milli güvenliğin ana unsurlarına, dolayısıyla da küresel mücadelenin en hassas faktörlerine dönüştürmüştür. Enerji güvenliği ise neredeyse günümüze kadar petrolün arz bağlamında, Churchill'in cümleleriyle "*çeşitlilik, yalnızca çeşitlilik*" anlamına

[51] Bilal Karabulut, "Enerji Güvenliğine Küresel Ölçekte Bir Bakış", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt: 15, Mayıs 2016, s. 34.
[52] Bilal Karabulut, *a.g.m*, s. 35.

gelmektedir.[53]

Bu bakış açısının günümüzün enerji güvenliği sisteminin kuruluşunun ana şekillendiricisi olduğu ve 1970'lerde Ortadoğu kaynakları petrol arzında yaşanan aksamalara endekslendiği görülmektedir. Modern dönemin enerji güvenliği algısının şekillendiricisi 1973 Petrol Krizi'dir. Bu dönemden sonra enerji güvenliği, bir kavram olarak hayatımıza yerleşmeye başlamıştır.[54] Asıl sorun, yüksek talebin devam etmesi durumunda arzın ne kadar yetip yetmeyeceği ve arzın üzerindeki fiyat baskısının, küresel ekonomik büyümeyi ne kadar etkileyip veya ne kadar etkilemeyeceğidir. Elbette hiçbir devlet, diğer devletin ekonomik büyümesine katkı sağlamak için kendi büyümesinden fedakarlıkta bulunmayacaktır. Ama küresel ekonomik büyümenin yavaşlaması ve durgunluğa girmesi, her devleti bir biçimde etkileyecektir.[55]

Petrole olan ihtiyacın yanı sıra 1950'li yıllara kadar imtiyazlar üzerinden büyük uluslararası petrol şirketlerince kontrol altında tutulan ticari sistemin değişmesi, millileştirmeler ile "bağımsızlar" olarak bilinen küçük çaplı petrol şirketlerinin kurulmasıyla mümkün olmuştur. 1950 yılı süresince yaşanan uluslararası gelişmeler, petrol üreticisi konumundaki ülkelerin, hem petrol fiyatlarının kendi istedikleri gibi belirlemesi dahil olmak üzere hem de kendilerini ilgilendiren konuların tümünde işbirliği içinde, beraber faaliyet göstermesin sağlamak niyeti ile 16 Eylül 1960'ta başlıca beş petrol üreticisi olan İran, Kuveyt, Suudi Arabistan, Venezüella ve Irak tarafından Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilatı'nın (*Organization of Petroleum Exporting* Countries – OPEC) kurması ile sonuçlanmıştır.[56]

OPEC'in kurulamasına yol açan etkenler arasında, fiyat indirimleri nedeni ile üretici ülkelerde meydana gelen gelir azalışları ile birlikte, bu indirimin üreticileri

[53] Mitat Çelikpala, *a.g.e*, s. 8.
[54] Mitat Çelikpala, *a.g.e*, s. 8.
[55] M. Faruk Demir, *a.g.e*, s. 19.
[56] Cenk Pala, *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni: ABD-PETROL-DOLAR, Petrol Krizlerinin Perde Arkası*, Yasak Elma, 2. Baskı, Nisan 2007, s. 76.

hiçe sayan şirketlerce *tek taraflı* olarak yapılması çok özel bir yere sahipti. İşte bu nedenle, OPEC, üretici ülkelerin petrol politikalarını koordine ve konsolide etmek amacını taşıyordu.

Organizasyonun temel hedeflerini üç başlık altında özetlemek mümkündür:

- *petrol şirketlerini, afişe fiyatlarını sabit tutmaya ve gereksiz fiyat dalgalanmalarından kaçınmaya zorlamak;*
- *ham petrol afişe fiyatlarını indirmeden önceki düzeylerine çekmek;*
- *şirketlerin afişe fiyatı tek taraflı olarak indirmelerini önlemek ve şirketleri fiyat değişiklikleri konusunda üretici ülkelere danışmaya zorlamak;*

Ne yazık ki, dönemin romantik milliyetçilik ortamına uygun şekilde, çok büyük hevesle kurulan OPEC, petrol şirketleri karşısındaki kurumsal yaptırım gücünü 1970 yılına kadar bulamadı; bu 10 yıllık derin uyku ya da koma döneminde sadece kısmi başarılar elde edebildi. Özetle, 1960-1970 yılları arasında, OPEC üyeleri, düşük dünya petrol fiyatlarına rağmen daha fazla gelir elde etmek amacıyla üretimlerini artırmaya çalışmış; buna karşılık petrol şirketleri ise fiyatların daha fazla düşmesini engellemek için üretimi olabildiğince kısmaya çabalamışlardı. Bu durum, 1973-74 krizinde yaşanan koşulların tam zıttı idi. İlk 10 yılında başarısızlığa uğrayan OPEC, petrol şirketleri tarafından "*tatsız bir şaka*" olarak yorumlanmış; hatta birçok tüketici ülke tarafından önemsenmeyen, kısa vadede yok olup gidecek "*sefil bir örgüt*" olarak değerlendirilmişti.[57]

İlk 10 yılda Pek fazla dikkate alınmayan bu örgütün etkisi zaman içerisinde giderek artmıştır. Ancak OPEC günümüzde dünya enerji piyasasının şekillenmesinde ve dolaysıyla dünya ekonomisi ve politikasının yönelimlerinden azımsanmayacak bir etki sahibi olmuştur. Bir örgüt olarak OPEC'in etkisinin gerek üyeleri üzerinde gerekse dünya enerji piyasasının işleyişi üzerindeki etkisinin artması petrol endüstrisinin önceki yıllarının içerisinde bulunduğu durumdan ve başlıca

[57] Cenk Pala, *a.g.e*, s. 79.

unsurlarının hareketlerinden kaynaklanmaktadır.[58]

OPEC deneyimi beraberinde getirdiği "petrol milliyetçiliği" söyleminin gelişmesine neden olmuştur. Aslında 1920 ve 1930'larda Meksika, 1903'lerde Rıza Şah, 1950'lerde Musaddık yönetimindeki İran ve Soğuk Savaş döneminde; Venezuela, Katar, Sudi Arabistan, Irak, Cezayir, Libya ve ardından Rusya, Bolivya ve Nijerya gibi ülkelerde ortaya çıkan kendi enerji kaynaklarını kendi yönetme, çıkarma ve dağıtma prensibine dayalı petrol milliyetçiliği OPERC'in kurulması ile zirve noktasına ulaşıyor ve kurumsal bir yapı içinde vücut buluyordu.[59]

1973-1974 ve 1979-1980 senelerinde iki dalga halinde gelişen enerji güvenliği sorunsalı büyük güçler ve en önemlisi de Batılı devletler için çok ciddi sıkıntılar yaşatmıştır. Üretimin yavaşlaması sebebi ile ortaya çıkan üretim kaybı, sanayileşmiş ülke ekonomilerinin küçülmesine ve hatta ekonominin gerilemesine neden olmuştur. Bununla birlikte enerji bağımlılığı yüksek olan ülkelerde ciddi bir işsizlik sorunu baş göstermiştir. Ve son olarak enerji fiyatlarındaki hızlı yükseliş ilgili ülke halklarının gözünde mevcut hükümetlerin itibar kaybetmesine yol açmıştır. Geleneksel olarak petrol ve kömürle ilişkilendirilen enerji güvenliği, günümüzde ise başta doğal gaz olmak üzere uranyum kimi stratejik madenlerde enerji güvenliği kapsamına girmiş ve bu bağlamda enerji güvenliği daha geniş bir yelpazede değerlendirilmeye başlamıştır.[60]

Kısacası enerji güvenliği 1970 ve 1980'ler boyunca, 1970'lerde yaşanan krizin etkisi altında 'çeşitlilik-çeşitlendirme' (*diversification*) olgusu ışığında, siyasi ve jeopolitik bir konu olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede enerji güvenliği, Churchill'in yaptığı tanımla da uyumlu biçimde, dar bir çerçevede ve özellikle başta OECD – Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (*Organisation for Economic Co-operation and Development*) üyesi petrol ithalatçısı ülkelerin öncelikleri bağlamında petrol tüketimi ve ithalatının devamlılığını sürekli biçimde sağlanması olarak

[58] Albert Danielsen, *The Evolution of OPEC*, Harcourt Brace Jovanovich Publishers, New York 1982, s. 7.
[59] Bilal Karabulut, *a.g.m*, s. 36.
[60] Bilal Karabulut, *a.g.m*, s. 37.

görülmeye devam etmiş ve 1990'lı yıllarda yaşanan askeri (Iran-Irak Savaşı, Kuveyt Krizi ve Körfez Savaşı ile Ortadoğu'daki diğer gelişmeler), siyasi (dondurulmuş anlaşılmazlıklar, Rusya faktörü), ekonomik (Asya ekonomik krizi ve azalan petrol arzı ile yükselen fiyatlar), ticari, çevresel gelişmeler ve doğal afetler enerji güvenliği konusunu 1990'lı yılların ikinci yarsından itibaren farklı ve daha kapsamlı bir içerikle gündeme taşımıştır.[61]

Dolaysıyla Churchill'den günümüze, enerji güvenliğinin sadece petrol erişimine dayalı bir olgu olmaktan çıktığı ve farklı boyutlarda içeren bir tanım kazandığı görülmektedir. Bu çerçevede yakın dönemde, geleneksel kesintisiz petrol arzından doğal gaz dahil olmak üzere enerji kaynaklarının iletimini sağlayan kritik enerji altyapısının korunmasına, bioenerji kaynaklarının durumundan yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesine kadar ulaşan geniş bir yelpazede farklı unsurları önceleyen çok çeşitli tanımlara ulaşmıştır. Sonuç olarak, enerji güvenliği kavramının yeni ve kapsamlı tanımı siyasi, finansal, teknolojik, sosyal ve askeri konuları içerecek biçimde ve sadece devletler değil, özel sektörler ve ulusal/uluslararası örgütler ile kamuoyunun da içerir/ilgilendirir biçimde genişlemiştir.[62]

[61] Mitat Çelikpala, *a.g.e*, s. 12.
[62] Mitat Çelikpala, *a.g.e*, s. 21.

II. BÖLÜM

AZERBAYCAN'IN STRATEJİK ÖNEMİ,

DIŞ POLİTİKASI VE ENERJİ GÜVENLİĞİ

2.1. Azerbaycan'ın Stratejik ve Jeopolitik Önemi

20. yüzyılın sonunda dünyada yaşanan küresel gelişmeler, özellikle Varşova Antlaşması Örgütü'nün iptal edilmesi, "Soğuk Savaş"ın sona ermesi, SSCB'nin dağılması uluslararası alanda siyası ortamın ciddi biçimde değişmesine ve yeni jeopolitik durumun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Post-Sovyet mekanında ortaya çıkan yeni bağımsız devletlerin doğrudan uluslararası ilişkiler sistemine katılması ve kendi çıkarlarını gözeten dış politika kursunu hayata geçirmeye başlaması dünyada yeni uluslararası ilişkilerin oluşumunun biçimlenmesine yol açmıştır. Bu durum, bir taraftan uluslararası alanda siyasi gerginliğin azalması, küresel çatışmanın ortadan kalkması ile sonuçlanmışsa da diğer taraftan, siyasi, ekonomik ve askeri açıdan stratejik önem taşıyan, çıkarların kesiştiği bölgelere dönüşen bir takım mahalli merkezlerin oluşumuna yol açmıştır.[63] Bu denli önemli jeopolitik bir konumda yerleşen Azerbaycan Cumhuriyeti, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte, 1991 yılı 18 Ekim'de kendi bağımsızlığını ilan etmiş ve 80'li yılların sonu 90'lı yılların başlarında uluslararası alanda meydana gelen değişikliklerle, milli devlet ilkelerine uygun yeni dış siyasetin oluşturulmasını ve uygulanmasını en önemli konu olarak ön plana çekmiştir.[64]

Post-Sovyet mekanının, Hazar-Karadeniz Havzası ve Güney Kafkasya'nın modern jeopolitik karakteristiğini, bölge ülkelerinin gelişme eğilimlerini ve

[63] Ali Hasanov, *Müasir Beynelxalq Münasibetler ve Azerbaycanın Xarici Siyaseti*, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı 2005, s. 211.
[64] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 211.

perspektiflerini değerlendiren birçok uzmanlar; kullanışlı coğrafi, jeopolitik, jeo-ekonomik, askeri, jeostratejik pozisyonların; izlediği bağımsız iç ve dış politikanın; zengin doğal kaynaklarını, maddi, manevi, emek ve insan kaynaklarını, Doğu-Batı alternatif ulaşım ve iletişim, transit ve enerji koridorlarının oluşturulması alanında yürüttüğü çokuluslu politikası ve tutuğu doğru konumunun; iç sosyo-politik istikrarı sağlamasını, demokratik devlet, sivil toplum, piyasa ekonomisi oluşturma ilkelerini rehber tutması; son on yılda ulaştığı dinamik sosyo-ekonomik gelişimi ve gelecek gelişim potansiyelini dikkate alarak Azerbaycan Cumhuriyeti'ni bölgenin jeopolitik bakımından en önemli ve umut verici ülkesi olarak kabul etmişlerdir. Uzmanların görüşüne göre, jeopolitiğin temel değer ölçüleri olarak hareket eden bu faktörler ülkenin hem uluslararası değerini, hem de günümüz dinamik gelişimini önemli kılmıştır.[65]

Harita 3. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Arazi ve Jeopolitik Haritası.[66]

Azerbaycan, Doğu ile Batı'nın, Kuzey ile Güney'in kesiştiği coğrafi mekanda bulunan, zengin kültürel mirasa ve gelenekselliğe sahip eski bir yerleşimdir. Azerbaycan yerleşmiş olduğu coğrafi konumundan dolayı her zaman uygarlığın

[65] Ali Hasanov, *Azerbaycanın Geosiyaseti*, Zerdabi LTD, MMC, Bakı 2015, s. 123.
[66] Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Arazi ve Jeopolitik Haritası, *www.azerbaycanli.org/az/page397.html* .

ortasında olmuş ve tam anlamı ile ister Batı'nın, isterse de Doğu'nun çok fazla etkisini kendi üzerinde hissetmiştir. İnsan ve insanlığın beşiği olan Azerbaycan'da, hayat çok erken dönemlerde ortaya çıkmıştır. Hatta milattan önceki yıllarda da Azerbaycan'da gelişmiş kültür mevcut olmuştur. Kafkasya'nın Güney Doğusunda yerleşmekle önemli jeopolitik konuma sahip olan Azerbaycan'ın Rusya, İran, Türkiye, Gürcistan ve Ermenistan ile doğrudan, Hazar Denizi yoluyla da Merkezi Asya devletleri ile sınırlara sahip olması onun bölgedeki jeopolitik rolünü daha fazla yükseltmiştir. Arazi, nüfus, aynı zamanda sosyal ve ekonomik göstergelere göre Azerbaycan Kafkasya'da belirleyici role sahiptir.[67]

Azerbaycan'ın jeopolitik değerinin artmasını ve dış ülkelerle ilişkilerinin kurulmasını olumlu etkileyen temel faktörlerden biri de onun önemli jeopolitik, coğrafi konumda yerleşmesi olarak kabul edilmektedir. Ülke dünyanın en önemli bölgelerinden sayılan Avrasya'nın ortasında bulunduğu, Hazar-Karadeniz Havzası, Güney Kafkasya'da süren önemli olayların ve ulus ötesi çıkarların tam ortasında yer alıyor. Azerbaycan'ın yer aldığı jeopolitik köken ve konum, jeopolitik teorilerde uzmanlar tarafından net olarak belirlenmiştir.[68]

H. J. Mackinderin 1904 yılında yarattığı kavrama göre Azerbaycan'ın bulunduğu arazi "Tarihin Coğrafi Mihveri" olarak bilinen merkezin jeopolitik konumuna aittir. Mackinderin 1919 ve 1943 yıllarında tamamladığı teoride bahsi geçen jeopolitik konumun, Dünyanın Kalbi (Heartland) sınırları nispeten değişse de Azerbaycan yine de tam olarak onun bünyesinde, Mackinderin "Doğu Avrupa'dan Çin'e kadar uzanan Avrasya'nın merkezi toprağı" olarak adlandırdığı bu geniş arazinin tam ortasında yer almıştır. Mackinderden sonra dünyanın jeopolitik durumunu tasvir etmiş tüm jeopolitik teorisyenler Azerbaycan'ı "Heartland" sınırları içerisine dahil etmişler.[69]

---

[67] Haydar Aliyev, *Binyıllıkların Kavşağında*, Bakı 2001, s. 43.
[68] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 124.
[69] Ramiz Mehtiyev, *Azerbaycan 2003-2008: Zaman Haqqında Düşünerken*, Bakı 2009, s. 74.

Azerbaycan Gürcistan ile birlikte, Hazar-Karadeniz arasındaki çok önemli karasal jeopolitik mekanının, Türkmenistan ve Kazakistan ile birlikte Avrupa, Güneydoğu Asya'nın, Rusya ve İran'la birlikte Kuzey-Güney koridorunun, Doğu-Batı arasındaki diğer çokuluslu ulaşım, iletişim projelerinin, NATO ve KTMT[70] gibi askeri-stratejik bloklaşmaların temas hattında bulunduğu, hem Avrupa'nın, hem Asya'nın, hem de söz konusu alanlarla ilgili Hazar-Karadeniz Havzası ve Güney Kafkasya'nın bölgesel çıkarlar mücadelesinde önemli vesile olarak görev alır.[71]

Bu durumda, ülkenin modern jeopolitik özelliklerine dayanarak söyleyebiliriz ki, bağımsızlığını elde ettikten sonra tarih açısından geçen kısa dönem boyunca Azerbaycan geçiş dönemini tamamlamış, güçlü bölgesel jeopolitik faktöre çevrilmiş, küresel siyasette de kendi sözü, görüş ve konumu ile seçilen bağımsız devlet olarak harekete başlamıştır. Bağımsızlığını elde ettikten hemen sonra kendi refahını ve ekonomisini iyileştire bilmek açısından Batı'ya yönelik ve bağımsız bir politika izlemeye başlamış, bu çerçevede kendi dış politikasını şekillendirmiştir. Azerbaycan'ın dış politikası bir alt başlıkta daha geniş bir şekilde ele alınmıştır.

2.2. Azerbaycan'ın Dış Politikası

Azerbaycan Devleti devlet dışı meselelerde yalnız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin taraf olduğu ve kabul ettiği uluslararası kanuni mevzuata tabidir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsız siyaset kavramı SSCB'nin dağılması, birliğe dahil olan ülkelerin bağımsızlıklarını kazanması ile aynı döneme tesadüf etmektedir. Bu sürece kadar diğer müttefik ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan'da da siyaseti Sovyetler İttifakı Komünist Partisi'nin yönetim kurulu yönetmekte idi. Fakat 1984 yılından başlayarak SSCB'de başlayan yeniden oluşturma projesi sonucunda

[70] KTMT'nın temel amacı, Tüzüğüyle de belirlendiği üzere, üye devletler arasında barış, uluslararası güvenlik ve istikrar oluşturmak; onların özgürlüğünü ve toprak bütünlüğünü kolektif temelde kurmaktır. Özellikle vurgulamak gerekiyor ki uluslararası sorunların barışçıl yollarla çözüm bulunması, KTMT'nın en büyük önceliğidir. KTMT çevresinde kolektif güvenlik sistemi, her üye devletin ekonomik, siyasi, etnik, kültürel, sosyal, çevresel vb. özellikleri özenle göz önünde tutularak inşa edilmektedir. Azerbaycan bu antlaşmaya 1993 yılında katılmıştır. Valeriy Semerikov (KTMT'nın Genel Sekreter Yardımcısı), *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi.*

[71] Ali Hasanov, *Azerbaycanın Geosiyaseti.., a.g.e*, s. 125.

bağımsızlık sırası Azerbaycan'a da ulaşmıştır.[72]

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte 1991 yılı 18 Ekim ayında bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan Cumhuriyeti, böylelikle bağımsız iç ve dış politikanın temelini atmıştır. Yürütmüş olduğu politika Azerbaycan devletini düzenli bir şekilde güçlendirip ve ulusal çıkarları korumaya yöneliktir. Azerbaycan kendi dış politikasını uluslararası hukuk normları ve ilkeleri, aynı zamanda, devletlerin egemenliği, toprak bütünlüğüne saygı ve iç işlerine müdahale edilmemesi ilkeleri temelinde kurmuştur. Bu ilkeler rehber alınarak ve uzun vadeli ulusal çıkarlar doğrultusunda hareket ederek, Azerbaycan'ın dış politikası ülkenin bağımsızlığına, egemenliğine, toprak bütünlüğüne, milli güvenliğine tehdit ve riskleri, öncelikle ona karşı Ermenistan Cumhuriyeti tarafından yapılmış tecavüzün ortadan kaldırılması gibi hayati önemi olan başlıca amaca hizmet etmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti dış politikasının en önemli önceliklerinden biri Dağlık Karabağ çatışmasının çözümüyle ilgilidir. Burada Dağlık Karabağ sorununun uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde çözümünü sağlamak öncelik teşkil etmektedir.[73]

Ermenistan ve Rusya'nın siyasi, ekonomik ve askeri desteğini alan, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ bölgesinde yaşayan Ermeniler ayrılıkçı taleplerini gündeme getirmiş ve 1992 yılına gelindiğinde, bölgede gerçek anlamda bir savaş yaşatmışlardır. Dağlık Karabağ problemi kendi beraberinde Batı Azerbaycan'da (Bu günkü Ermenistan'da) yaşayan yaklaşık 300 bin Azerbaycan Türkünün Ermenistan Hükumetinin baskılarına dayanamayarak Azerbaycan'a göç etmeleriyle beraber ekonomik ve toplumsal problemleri de getirmiştir.[74] Tecavüzün ve milliyetçi bölücülüğün önüne geçmek, onların ağır sonuçlarını gidermek, devletin toprak bütünlüğünü ve güvenliğini sağlamak, diğer ülkeler ile siyasi, ekonomik entegrasyona girmek gerekliliği, seri ve etkin dış politikanın uygulanmasını gerektirmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlığının güçlendirilmesi ile devlet çıkarlarının

[72] Dış Politika, *http://www.azerbaijans.com/content_1004_tr.html* , 2011, (03.06.2016).
[73] "Azerbaycan Beynelxalq Arenada", Azerbaycan Respublikasının Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kitabxanası, *http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr2_4.pdf*, s.2, (08.06.2016).
[74] Hatem Cabbarlı, Vüsale Abdullayeva, "Azerbaycan'ın Dış Politikasının Temel Özellikleri (1991-2009)", *21. Yüzyıl*, Ocak-Haziran 2009, s. 78.

korunmasında ülkenin zengin enerji kaynakları, ekonomik potansiyeli, kullanışlı jeopolitik konumu oldukça önemlidir. Bu etkenler, Azerbaycan'ın milli devlet çıkarlarına karşılık veren etkin ve amaca yönelik dış siyasetinin uygulanması için başlıca kullanışlı zemin oluşturmaktadır.[75]

2.2.1. Ayaz Mutallibov Dönemi

Bağımsız Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı olan Ayaz Mutallibov döneminde, Azerbaycan'ın temel iç sorunu olan Karabağ sorunu, ülkenin dış siyasetini de belirleyen önemli etkenlerden biri olmuştur. Sovyet ordusunun Bakü'de gerçekleştirdiği katliam ve "Kanlı Ocak" olarak da anılan olaylardan sonra Ayaz Mutallibov Azerbaycan Komünist Partisi Genel Sekreterliğine getirilmiştir. Gerçekte Sovyet rejimi ile uyumlu politikaların ve SSCB'ndeki statükonun savunucusu olan Ayaz Mutallibov, Komünist Partisi'nin itibar kaybetmesi üzerine ilk olarak Sovyet Ordusu'nun ülkeden çekilmesini ve sıkıyönetimin kaldırılmasını talep etmiştir.[76] Nitekim Ayaz Mutallibov, SSCB'nin yapısındaki köklü değişiklerin nedeni olan Garbaçov'a yapılan darbe girişimini desteklemiş, ama bu girişim başarısız olarak sonuçlanmıştır. Bu girişimin devamında SSCB'nin dağılacağı anlaşılınca 30 Ağustos 1991 yılında Azerbaycan Yüksek Sovyet'i bağımsızlığını ilan etmiş ve karar 1991'de Azerbaycan Parlamentosu'nda tasdik edilmiştir.[77]

Ayaz Mutallibov 1992 yılının ocak ayına kadar Rusya ile yakın ilişkilere dayalı bir dış politika izlemiştir. Ancak Rusya'nın Ermenilere yardım ettiği iddialarının yoğunlaşması, bu durumda Dağlık Karabağ'da Azerbaycan'ın sürekli toprak kaybetmesi ve özellikle Karabağ'ın başkenti Hankendi'nin Kuzeyinde yerleşmiş bulunan Kızıl Ordu'nun 366.alayının Azerbaycanlılara yönelik süren katliamlara katıldığı haberi Mutallibov'u zor duruma sokmuştur. Mutallibov Azerbaycan topraklarında yer alan tüm yabancı kuvvetlerin bu topraklarından

---

[75] Ali Hasanov, *Müasir Beynalxalq… , a.g.e*, s. 236.
[76] Nazim Cefersoy, *Eyalet-Merkez Düzeyinde Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya ilişkileri (1991-200)*, Ankara Çalışmaları, ASAM Yayınları, No.1, Ankara 2000, s. 9.
[77] *Azerbaycan Qazeti*, 29 Eylül 1991.

çekilmeleri ve Dağlık Karabağ'ın otonom statüsünün kaldırılması kararını açıklasa da bu politika değişikliği toprak kayıplarını durduramamıştır. 26 Şubat 1992'de Hocalı şehri Ermeni kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.[78] Yaşanan bu olaylar sonunda 6 Mart 1992'de istifaya zorlanan Mutallibov'un yerine vekaleten Yüksek Sovyet Başkanı Etibar Memmedov geçmiştir. 7 Haziran 1992'de Mutallibov iktidardan düşürülerek yeni seçime gitmek üzere Yakup Memmedov yönetime gelmiş ve Yüksek Sovyet feshedilerek yerine 50 üyeli Milli Meclis oluşturulmuştur. 1992'de yapılan Başkanlık seçimlerinde oyların yaklaşık %64'ünü alarak Azerbaycan Halk Cephesi Partisi'nin lideri Ebülfez Elçibey iktidara gelmiştir.[79]

2.2.2. Ebülfez Elçibey Dönemi

Bu olayın ardından Azerbaycan'da bir senelik Azerbaycan Halk Cephesi iktidarı resmen başlamıştır. 16 Haziran 1992 yılında Ebülfez Elçibey Başkanlığında iktidara gelen AHC'nin programı şunları; bağımsız bir Azerbaycan'ın yaratılmasını, halkın hürriyetinin korunmasını, Komünist Partisinin yasaklanmasını, etnik azınlıkların korunmasını ve İran'da yaşayan Azerbaycanlılarla daha yakın ilişkilerin kurulmasını içeriyordu.[80] Ocak 1992'de yapılan AHC kurultayında kabul edilen programa göre, bu dönem Azerbaycan dış politikası oluşturulmuştur. Kabul edilen programda daha çok liberal anlayışa vurgu yapılmıştır. Azerbaycan'ın diğer tüm ülkeler ile barış içinde yaşaması ve sorunlarını herhangi bir güç kullanmadan çözmesi, diğer ülkelerin iç işlerine karışmaması, çok taraflı iş birliği ve karşılıklı yardım esasına dayanarak kendi dış politikasını belirlemesi, diğer devletlerle doğrudan ilişkiler kurması ve uluslararası kurumlarda temsil olunması gerektiği vurgulanmıştır.[81] Elçibey iktidarına kadarki bağımsız döneminde Azerbaycan 8 Aralık 1991'de İKÖ'ye, 20 Ocak 1992'de AGİT'e ve 2 Mart 1992'de BM'e üye

[78] Kasım Kamer, *Azerbaycan'ın Dış Politikası*, Emine Gürsoy, Erdal Şahin(ed), Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri, Haarlem, SOTA Yayınları, 2002, s. 434.
[79] Eyüp Zengin, "Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan", *İstanbul Ticaret Odası Yayınları*, Yayın No: 59, İstanbul 2010, s. 155.
[80] Nichol Jim, *Azerbaycan: Temel Gerçekler", Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü-Yarını,* Harp Akademi Basımevi, İstanbul 1995, s. 1-4.
[81] Nazim Cefersoy, *Elçibey Dönemi Azerbaycan'ın Dış Politikası (Haziran 1991- Haziran 1993),* ASAM Yayınları, Ankara 2001, s. 69.

kabul edilmiştir.[82]

Elçibey iktidara geldikten sonra, Mutallibov'un yürüttüğü Rusya yanlı dış politikanın aksine Türkiye ve diğer Batılı ülkelerle sıkı işbirliğine dayalı bir politika izlenmiş, Azerbaycan'ın sahip olduğu doğal kaynaklarının işletmesi ve uluslararası pazarlara taşınmasında Türkiye ve diğer batılı ülkelere öncelik verilmiştir.[83] Elçibey döneminde Türkiye, ülkenin iç ve dış politikasında önemli görevler üstelenmiştir. Türkiye ile ilişkiler bakımından çok iyi bir dönem olarak değerlendirilirken, Azerbaycan'ın Rusya ve İran ilişkileri açısından ise gergin bir dönem olmuştur.[84]

Elçibey ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yaparak, Türkiye-Azerbaycan arasında iyi ilişkilere önem verdiğini vurgulamış ve Azerbaycan petrolünü Türkiye üzerinden taşıyacak Bakü-Tiflis-Ceyhan projesine tam destek vermiştir.[85] Bu dönemde bu denli olumlu sürdürülen Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, birçok sorun ve anlaşılmazlıkları beraberinde da meydana çıkartmıştır. Özellikle Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin sınırlı askeri ve tam bir siyasi destek verememesine rağmen, Ermenilere karşı başarının sağlanamaması, ülke içinde huzursuzluğa neden olmuştur. Ermeni saldırılarının gerçekleştirildiği Kelbecer kentine lojistik gücü olduğu halde, Azerbaycan'a destek vermeyen Türkiye için, Elçibey kendi üzüntülerini dile getirmiştir.[86]

Elçibey'in politika ve bölgesel dengeleri bozarak Türkiye lehine tutum takınması Moskova'yı çok rahatsız etmiştir. Bu nedenle dolayı ülke içindeki muhalif güçleri harekete geçirmiş, Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'a karşı Ermenileri desteklemiştir.[87] Düzenli bir orduya sahip olmayan Azerbaycan Ermenilere karşı

---

[82] Musa Qasımov, *Beynelxalq Münasibetler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995)*, Gençlik, Bakı 1996, s. 21.
[83] Kasım Kamer, *a.g.e*, s. 435.
[84] Reha Yılmaz, Fatih Mehmet Sayın, "Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Öğeler ve Denge Politikasına Yansımaları", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 4(1),* s. 23-42.
[85] Kasım Kamer, *a.g.e*, s. 435.
[86] Edalet Tahirzade, "Elçi Bey", *Cumhuriyet Gazete Yayını 67*, Bakı 1991.
[87] Emin. A. Şıxaliyev, *Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran ve Türkiye Rekabetleri ve Ermeni Faktörü*, Natural Yayınları, Ankara 2004, s. 64.

başarılı sonuçlar elde edememiştir. Elçibey, Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili tüm barış görüşmelerinde Türkiye'nin de mutlaka olmasını istemiş, ama ne yazık ki Türkiye'den hiçbir zaman istediği desteyi almamıştır. Karabağ'daki savaş, göç hareketleri, yeni denge arayışı, dış etkiler, ülke ekonomisini çökertmiştir. Yaşanmış olan bu olaylar Elçibey iktidarının sonunu hazırlamıştır. ABD ve Türkiye'nin açık bir şekilde Elçibey'i desteklemelerine rağmen, Rusya'nın ve halkın tepkisi ile karşı karşıya kalan Elçibey, darbe sonucu Bakü'yü terk etmek zorunda kalmıştır. Elçibey iktidarının sona ermesinin ardından, halkın kurtarıcı gözü ile baktığı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin Ali Meclis Başkanı Haydar Aliyev iktidara gelmiştir.[88]

2.2.3. Haydar Aliyev Dönemi

Haydar Aliyev 15 Haziran 1993 yılında Meclis Başkanı, daha sonrasında 3 Ekim'de yapılan Devlet Başkanı Seçimlerinde halk oyunun nerdeyse %98,8'ini alarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı olarak göreve başlamıştır.[89] Aliyev 1992-1993 senesinde Ebülfez Elçibey iktidarda olduğu AHC Hükümeti'ne darbe sonucu iktidara gelmiştir ve ülkenin tüm yaşamsal alanlarında var olan siyasi sorunları çözmek için fazla zaman ve araçlara sahip değildi. Aliyev, ülkede, bölgede ve uluslararası alanda yaşanan gelişmeleri değerlendirirken o dönemin şartlarına göre Azerbaycan'ın kesin olarak Batı ve Rusya'nın yanında durmasının imkansızlığının farkına vararak denge politikası izlemeye başlamış, iktidarının sonuna kadar bu çizgiden vazgeçmemiştir.[90]

Haydar Aliyev'in göreve gelmesi ile birlikte kurulan Yeni Azerbaycan Partisi dış politika sistemini denge politikası üzerine kurmuş ve kurmuş olduğu bu politika doğrultusunda parti programlarını belirlemiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış siyasetinin temel prensipleri 1995 yılı 12 Kasım da kabul edilmiş Anayasasında ve milli lider Haydar Aliyev'in konuşmalarında yer almıştır. Haydar Aliyev iktidarının

[88] Harp Akademi Komutanlığı, *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü-Yarını*, Harp Akademi Komutanlığı Yayınlarından, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul 1995, s. 54-56.
[89] Tahir Qaffarov, *Azerbaycanın En Yeni Tarixi XX Esrin Sonları-XXI Esrin Evvelleri*, GİSO Enterprises, 2005, s. 90.
[90] Hatem Cabbarlı, Vüsale Abdullayeva, *a.g.m*, s. 81.

dış politika anlayışını kendi sözleri ile şu şekilde ifade etmiştir:[91]

"*Cumhuriyetimizin önündeki temel görevlerinden biri Azerbaycan'ın çıkarlarını dünya genelinde savunabilen akıllı, etkin dış politikanın yürütülmesidir. Bizim dış politikamız, öncelikle, Azerbaycan'ın bağımsızlığını sağlamak için güçlendirilmelidir. Vazifemiz dünyanın tüm devletleri ile eşit haklara dayalı, karşılıklı-yararlı ilişkiler kurmak ve bu ilişkileri geliştirmekten, bu ilişkilerden hem Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası konumlarını sağlamlaştırmak için, hem de cumhuriyetin, ilmini, kültürünü geliştirmek için etkin kullanmaktan ibarettir*".[92]

Azerbaycan, Haydar Aliyev döneminde, dünyanın birçok ülkesi ile karşılıklı ilişkiler kurmuş, Avrupa Konseyi üyesi olmuş ve diğer çok sayda uluslararası kuruluş ile ilişkilerini geliştirmiştir. Tüm bunları dikkate alarak Haydar Aliyev BM, AGİT, NATO, İKÖ, BDT gibi uluslararası ve bölgesel kuruluşlarla karşılıklı yararlı ilişkilerin kurulmasına büyük hassasiyetle yanaşmıştır. Yapılan düşünülmüş düzenli bir dış politika sonucunda Azerbaycan bu kurumların her biri ile sıkı ilişkiler kurarak onların işlerinde etkin görev alma olanağı elde etmiştir.[93]

Haydar Aliyev önceki başkanlardan daha dengeli ve tutarlı politika izlemiştir. Aliyev döneminde Rusya ile ilişkilere önem verilmiştir. Bunun göstergesi olarak 21 Eylül 1993'te Azerbaycan'ın BDT'ye katılması Azerbaycan Parlamentosu tarafından kabul edilmiş ve 24 Eylül 1993'te Moskova'da gerçekleştirilen BDT devlet başkanları zirvesinde Azerbaycan BDT'ye katılmıştır.[94] Rusya'ya yakın, Ebülfez Elçibey iktidarı dönemindeki İran gerginliğinden kaçınma ve Türkiye'ye mesafeli politika izleyen Aliyev, içerideki durumu sağlamlaştırdıktan sonra daha farklı bir dış

[91] Araz Aslanlı, İlham Hasanov, *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası: Genel Özellikleri ve Karabağ Sorunu*, Platin Yayınları, 1.Baskı, s. 40-41.
[92] Hikmet Babaoğlu, *Azerbaycan Respublikasının Müasir Dünya Siyasetinde Yeri ve Rolü*, Bakı 2009, s. 229.
[93] Hikmet Babaoğlu, *a.g.e*, s. 230.
[94] P. Ş. Seferov, *90'cı İllerde Azerbaycanın Beynelxalq Veziyyeti ve Xarici Siyaseti (Metodik Vesait)*, Azerbaycan Dövlet Pedogoji Universiteti, Bakı 1999, s. 52.

politikaya yönelmiştir.[95] İran'la ilişkilerde, İran'ın Kuzeyinde Türkçe konuşan 20 milyon Türk nüfusun bulunması karşılıklı ilişkileri biçimlendiren temel unsur olmuştur. Haydar Aliyev, ikinci Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey dönemindeki "Tek Azerbaycan" kavramını terk ederek bu yaklaşımdan rahatsızlık duyan İran ile ilişkileri onarmaya çalışmıştır.[96]

Azerbaycan'da Rus birliklerinin konuşlandırılmasını reddeden Aliyev, bu dönemde Ermenistan'a bir milyar dolar değerinde çeşitli silah yardımları eden ve her fırsatta Azerbaycan'a baskıcı politikalar uygulayan, "yakın çevre" politikasına yönelen Rusya'nın Azerbaycan'da askeri üst bulundurmasına şiddetle karşı çıkmıştır.[97] Haydar Aliyev, Rusya ile ilişkilerin kötüleştiği dönemde Türkiye, ABD ve diğer Batılı ülkeler ile ilişkileri geliştirmeğe yönelik politikalar izlemiştir. Bunun göstergesi olarak Şubat 1994'te Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret sırasında iki ülke arasında on yıllık dostluk ve işbirliği anlaşmasıyla, savunma ve askeri yardım anlaşmalarının da bulunduğu 16 anlaşma ve protokol imzalamıştır.[98]

Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası karşılaştığı en büyük problem Dağlık Karabağ'ın ve Azerbaycan topraklarının bir kısmının Ermenistan tarafından işgal edilmesidir. Yeni kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti, henüz ulusal ve uluslararası alanda kurumsallaşmasını tamamlayamadan işgal problemi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle meselenin çözümünde çok ciddi zorluklarla karşılaşmıştır.[99] Dağlık Karabağ sorunu ile ilgili Haydar Aliyev'in tespit ettiği ve ısrarla yürüttüğü diplomatik yöntem, Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ çatışmasının bir dünya sorunu seviyesine çıkarılması olmuştur. Bunun için özel bir program hazırlayarak, gerekli siyasi ve diplomatik çalışmaları gerçekleştirmek amacı ile kesintisiz olarak

---

[95] Eyüp Zengin, Rövşen İbrahimov, *Putin'in Azerbaycan Ziyareti ve Azerbaycan-Rusya İlişkileri,* Emine Gürsoy, Erdal Şahin (ed.), Bağımsızlıkların 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri, Haarlem, SOTA Yayınları 2002, s. 202.

[96] Ayhan Karaca, "Azerbaycan'da Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10 Yılı", DTM, 2009, *http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ayhandergi.doc,* (12.07.2016).

[97] Eyüp Zengin, Rövşen İbrahimov, *a.g.e,* s. 203.

[98] Mustafa Aydın, *Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler*, Baskın Oran (ed), Türk Dış Politikası (1980-2001), İstanbul İletişim Yayınları, Cilt 2, Yıl: 2001, s. 406.

[99] Ali Hasanov, "Azerbaycan Beynelxalq Münasibetler Sisteminde", *Jornal of Qafqaz Unversity*, Sayı: 11, 2001, s. 54.

çabaların sürdürülmesi yönünde hareket edilmiştir.[100] Haydar Aliyev döneminde Karabağ sorunun çözümüne ilişkin atılan adımlar kesin bir sonuca varmasa da bazı dönemlerde çözüme çok yaklaşılmıştır. Ermenistan lideri Levon Ter Petrosyan'ın 1997'de zorla istifa ettirilerek Robert Koçaryan'ın iktidara gelmesi sonucunda Karabağ sorunun başlıca yolla çözümü bir çıkmaza girmiştir.[101]

Haydar Aliyev'in belirlediği dış politika kavramında Azerbaycan'ın doğal kaynaklarından, özellikle de enerji taşıyıcılarından ülkenin ulusal çıkarlarının, iç ve dış güvenliğinin sağlanmasına yönelik etkin bir şekilde kullanması öngörülüyordu. Aynı zamanda, enerji kaynaklarından olumlu şartlarla dünya pazarı yoluyla elde edilen gelirlerin, petrol dışı alanlara, özellikle de insan sermayesinin gelişmesine yöneltilmesi öngörülüyordu. Haydar Aliyev iktidarının belirlediği enerji stratejisinin temel ilkeleri petrolden, etkin, doğru ve ülkenin her bir vatandaşının refahı için kullanılmasından ibaretti. Aynı zamanda, ülke ekonomisinin petrolden bağımlılığının aradan kaldırılması da belirtilen stratejinin önemli prensiplerindendi. En önemli görev ise, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin gelecekte enerji güvenliğinin sağlanması görevi olarak belirlenmiştir.[102]

Belirlenen prensiplere uygun olarak enerji kaynaklarının dünya piyasasına çıkarılması yönünde yoğun diplomatik faaliyetlere start verilmiştir. Bu faaliyetlerin sonucu olarak, 20 Eylül 1994 yılında Bakü'de "Asrın Anlaşması" imzalanmıştır. 8 ülkenin 13 petrol şirketinin katılımı ile imzalanan bu anlaşma, bağımsız Azerbaycan'ın enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli bir dönemin başlangıcına dönüşmüştür. Azerbaycan devleti için hayati öneme sahip olan "Asrın Anlaşması", ülkenin dış politikasının daha da etkin olmasına büyük katkıda bulunmuştur. Haydar Aliyev döneminde yapılan bu anlaşmanın sonucu olarak Batılı devletler ve şirketler ülkeye davet edilerek tüm enerji kaynaklarının araştırılması, çıkarılması ve ortak işlenmesi ile ilgili anlaşmalar imzalanmış, bugünkü zengin ekonomik düzeyin ilkin

[100] Reha Yılmaz, "Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu**",** *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi 2 (1)*, 2013, s. 86.
[101] H. Memmedova, "Dağlık Karabağ Sorununun Çözümlenme Sürecinde Haydar Aliyev'in Diplomasi Yönetimi", *OAKA, Tartışma Platformu*, s. 171.
[102] Hikmet Babaoğlu, *a.g.e*, s. 231.

temelleri atılmıştır. Haydar Aliyev'den sonra iktidara oğlu İlham Aliyev geçmiştir.[103]

2.2.4. İlham Aliyev Dönemi

15 Ekim 2003 yılı cumhurbaşkanlık seçimlerini kazanarak Azerbaycan'ın yeni Cumhurbaşkanı olan İlham Aliyev, Haydar Aliyev'den sonra ikinci Aliyev dönemini başlatmıştır. 31 Ekim 2003 tarihinden itibaren göreve başlayan İlham Aliyev, babası Haydar Aliyev'in yürütmüş olduğu denge politikasını günün şartlarına göre yeniden değerlendirerek uygulamaya devam etmektedir. Aynı zamanda İlham Aliyev döneminde Doğu-Batı enerji, ticaret koridoru olma özelliğinin sağlanması ve işgal edilmiş toprakların geri alınması gibi konular Azerbaycan dış politikasının önceliklerini oluşturmaktadır.[104]

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin rayına oturduğu bir dönemde iktidara gelen İlham Aliyev Nisan 2004'de Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. İlham Aliyev Ankara'ya yapmış olduğu ziyarette Azerbaycan'ın dış politikasının ana hatlarını da belirtmiştir. Azerbaycan'ın bağımsızlıktan sonra büyük felaketler yaşadığını, Ermenistan'ın saldırgan işgali sonucu Azerbaycan topraklarının bir bölümünün işgal ile sonuçlandığını, Dağlık Karabağ'ın Azerbaycan toprakları olduğunu ve bundan sonrada öyle olacağını vurgulamıştır.[105] Bu konuda Ermenistan'ın ne bugün ne yarın ne de 100 yıl sonra bile Azerbaycan toprakları üzerinde ikinci bir Ermeni devleti kuramayacağını ifade ederek net bir tutum takının İlham Aliyev barışçıl yollarla toprakların kurtarılmasından yana olduğunu açıklasa da sonuç alamadığı takdirde silah kullanılacağını da vurgulamıştır. İlham Aliyev döneminde BM Genel Kurulu'nda ve Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesinde Ermenistan'ı direkt işgalci devlet olarak nitelendiren kararların alınması konuya ilişkin olarak Azerbaycan diplomasisinin en büyük başarıları olarak

[103] Hikmet Babaoğlu, *a.g.e,* s. 206.
[104] Zeynep Salmanlı, "1991 Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri," Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Ankara 2007, s. 84.
[105] Zeynep Salmanlı, *a.g.t,* s. 88-89.

nitelendirilebilir.[106]

İlham Aliyev'in kendi açıklamalarında, Azerbaycan dış politikasının milli çıkarlara dayandığını, Azerbaycan'ın kendi dış politikasının Azerbaycan halkının milli çıkarlarına uygun bir şekilde gerçekleştirdiğini, uluslararası kuruluşlarda Azerbaycan'ın nüfusunun ve rolünün arttığını vurgulamıştır. Bu dış politikanın temel amaçlarından biri Azerbaycan'ın küresel ve bölgesel açıdan mücadele değil, iş birliği alanı teşkil etmesi, bir diğeri ise iç işlerine müdahaleye kesinlikle karışılmaması olmuştur. İlham Aliyev döneminde Azerbaycan'ın dış politikasının diğer bir özelliği de Haydar Aliyev tarafından temeli koyulan çok yanlılık politikasıdır. Çok yanlılık, Azerbaycan'ın jeopolitik konumunun ve uluslararası sistemdeki gücü bakımından küçük devlet olmasının mantıklı sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 23 Mayıs 2007 tarihinde İlham Aliyev'in kabul ettiği ilk Milli Güvenlik Belgesi Azerbaycan'ı "Batı ve Doğu'nun kavuştuğu coğrafyada bulunan Avrupa'nın temel değerlerini paylaşan ve Avro-Atlantik güvenlik oluşumunun ayrılmaz bir üyesi olan ve aynı zamanda, İslam dünyasının bir parçası olarak" nitelendirilmektedir. Milli Güvenlik Belgesi'nde "Azerbaycan'ın Hazar-Kafkasya coğrafyasında bölgesel işbirliği açısından çok önemli çoğu zaman ise kilit devlet olduğu, bilhassa enerji ve taşımacılık projelerinin gerçekleştirilmesinde eşsiz rol oynadığı da vurgulanmaktadır".[107] İlham Aliyev döneminde Azerbaycan Milli Güvenlik Belgesi'ne uygun olarak hem bölgesel, hem de bölgeye ait olmayan ülkelerle en üst düzeyde ilişkiler kurmaya çalışılmıştır. En üst düzey yetkililerin açıklamalarında dış politikanın temel yönünün Batı'ya entegrasyon olduğu özel olarak vurgulansa da komşularla ilişkilere önem ve çok yönlülük devam ettirilmiştir.[108]

---

[106] Kamer Kasım, *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*, Atatürk Araştırma Merkezi, 2013, Ankara, s. 138.
[107] Araz Aslanlı, "İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası", *Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği*, 09.09.2011, *http://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=14&Pid=10&Lang=TR* , (24.07.2016).
[108] Araz Aslanlı, *a.g.e*, *http://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=14&Pid=10&Lang=TR* , (24.07.2016).

Azerbaycan Avrupa ve Avro-Atlantik siyasal, güvenlik, ekonomik ve diğer yapılanmalar ile ilişkilerine, işbirliklerine önem vermektedir. Azerbaycan AB ve Avrupa Konseyi ile de ilişkilerini bu dönemde geliştirmeğe çalışmıştır. Azerbaycan'ın Avrupa ile ilişkileri "BDT ülkelerine teknik destek (TACIS[109]), "Avrupa-Kafkasya-Asya Taşımacılık Koridoru" (TRACECA) ve diğer programlar çerçevesinde gelişmektedir. Azerbaycan'ın eski Sovyet coğrafyasında Ermenistan hariç diğer tüm ülkeler ile ilişkileri daha da gelişmiştir. Çin, Pakistan, Japonya, Hindistan ile ilişkilerin yanı sıra Afrika ve Amerika kıtasında Azerbaycan diplomasisinin atılım yaptığı gözlenmiştir.[110]

Ülke Anayasasının 10.maddesinde Azerbaycan'ın dış siyasetinin temel ilkesi vurgulanarak belirtiliyor ki, Azerbaycan diğer devletlerle, dış dünya ile ilişkilerini uluslararası hukuk kuralları ve ülkenin çıkarlarını öngören ilkeler temelinde kuruyor. Ülkenin Anayasasına uygun olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti belirli alanlarda dış politikasını gerçekleştirirken somut ilkelere dayanıyor. Örneğin, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin siyasi düzlemde dış politikasının önemi uluslararası hukuk kuralları ile ilkeleri ayarlanabilir sivil devletlerarası ilişkilere saygı duymaktan, uluslararası, bölgesel ve devletlerarası anlaşılmazlıkları barış ve müzakere yolu ile çözmek, tüm devletlerin egemenlik haklarına, devlet sınırlarına ve toprak bütünlüklerine saygıyla yaklaşmaktan oluşuyor.[111]

Azerbaycan'ın bağımsızlık yıllarında dış politikada ortaya çıkan sorunların bazıları büyük ölçüde halledilse de bazı sorunlar bugüne kadar devam etmektedir, bu sorunların halledilmesi yakın ve orta vadede zor görünmektedir. Bu sorunları

---

[109] TACIS – Bağımsız Devlet Topluluğun Teknik Yardım. Avrupa Birliği TACIS programı kapsamında uygun teknik ve uzman yardım aracılığı ile Azerbaycan'da gerçekleştirilen ekonomik referandumları destekliyor. TACIS programı (BDT ülkelerine teknik yardım) 12 eski Sovyetler Birliği devleti ve Moğolistan'a teknik yardım desteğini sağlamak için 1991 yılında kurulmuştur. TACIS programının Azerbaycan'la ilgili bölümünde işbirliğinin üç temel yönüne ağırlık veriliyor: Altyapı, özel sektör ve insan kaynaklarının geliştirilmesi. TACIS'in Azerbaycan'la ilgili temel çok yönlü proje şebeke projeleri TRACECA ve İNOGATE'dir. TACIS programı birçok program ve projelere mali ve teknik destek göstermektedir. Ayrıca, söz konusu mali yardım aynı zamanda Yoksulluğun Azaltılması Ulusal Programın uygulanmasında da kullanılmaktadır. *Daha geniş bilgi için bakınız: Azerbaijan.az-Azerbaycan Beynelxalq Teşkilatlarda.*

[110] Araz Aslanlı, *a.g.e, http://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=14&Pid=10&Lang=TR ,* (24.07.2016).

[111] Hikmet Babaoğlu, *a.g.e,* s. 205.

Ermenistan'ın Azerbaycan'ın topraklarının %20'ni işgal etmesi, özellikle son zamanlarda Rusya'nın Güney Kafkasya'ya geri dönme çabaları, Hazar Denizi'nin hukuki statüsü, ABD-İran ilişkilerinde Azerbaycan'ın yürütmesi gereken politika, enerji hatlarının güvenliği, bölgesel ve uluslararası terörizmle mücadele olarak tanımlamak mümkündür.[112]

2.3. Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları

Birinci bölümde de belirtildiği üzere dünyada fosil enerji kaynakları ve alternatif enerji kaynakları olarak iki farklı başlık altında değerlendirilen enerji türü vardır. Dünyada var olan bu enerji türlerinden fosil enerji kaynakları (petrol, doğal gaz ve kömür vb.) Azerbaycan'ın sahip olduğu zengin enerji kaynaklarıdır. Azerbaycan 5 milyar tona yakın petrol ve 5-6 trilyon m^3 doğal gaz kaynakları ile dünya enerji kaynaklarının yaklaşık olarak %4'nü karşılamaktadır. Bu rakam küresel anlamda yeteri kadar başarılı bir rakamdır.

Azerbaycan fosil enerji kaynaklarının yanı sıra rüzgar, güneş vb. gibi alternatif enerji kaynaklarına da sahiptir. Ülkenin sahip olduğu bu kaynaklar petrol ve doğal gaz kadar zengin olmasa da, Azerbaycan bu kaynakları geliştirmek için birçok önemli adımlara imza atmıştır. Alternatif enerjinin ileriki zamanlarda dünyanın enerji taleplerini karşılayacağının bilincinde olan Azerbaycan, petrol ve doğal gaz kaynaklarından elde edilen gelir vasıtasıyla kendi alternatif enerji sistemini inşa etmekte ve geliştirmektedir. Ülkenin sahip olduğu enerji kaynaklarına alt başlıklar altında detaylı bir şekilde yer verilmiş, bu kaynakların ülkenin jeopolitik konumuna ve ekonomisine yaptığı etkiden söz edilmiştir.

[112] Hatem Cabbarlı, Vüsale Abdullayeva, *a.g.m*, s. 83.

2.3.1. Petrol

Azerbaycan'da petrolün oldukça eski çağdan beri varlığı bilinmektedir. Azerbaycan çeşitli doğal kaynaklar açısından zengin olsa da bu kaynakların en önemlisi petrol ve doğal gaz sayılmaktadır. Azerbaycan topraklarının %70'de petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmaktadır. Azerbaycan'da petrol üretimine ilişkin bilgiler Orta Çağ alim ve seyyahlarının eserlerinde yer almaktadır ve petrolün tarihi kökleri çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. [113] Arap tarihçileri, coğrafya bilim adamları ve seyyahlarından olan Ahmed El-Belazuri (IX yüzyıl) Abşeron bölgesindeki ekonomik yaşamın eskiden petrolle ilgili olduğunu belirtmiş, Ebul-Hasan El Mesudi (X yüzyıl) kendi eserlerinde Bakü'nün petrol dolu toprakları, Abşeron'un "beyaz" ve "siyah" petrolü ile ilgili bilgi vermiştir.[114] İtalyan gezgin Marco Polo (XIII- XIV yüzyıllar) Bakü petrolünün yakın Doğu ülkelerine götürülmesi, Alman diplomat ve gezgin Adam Oleari (XVII yüzyıl) Bakü'deki petrol kuyuları, Türk gezgin Evliya Çelebi (XVII yüzyıl) petrol madenleri, petrolün İran'a, Orta Asya'ya, Osmanlı'ya ve Hindistan'a götürülmesi ve petrolün getirdiği yıllık gelir ile ilgili kendi eserlerinde bilgiler vermişlerdir. Balahanı bölgesinde Allahyar isimli ustanın 1594 yılında inşa ettiği 60 metrelik petrol kuyusu Azerbaycan'da orta çağda petrolün çıkarılmasına eşsiz delildir.[115]

Azerbaycan önemli petrol ve doğal gaz üretim bölgesi olarak dünyada bilinmektedir. Fakat o dönemlerde petrol sadece günlük kullanımda, ayrıca tıbbi ve askeri amaçlar için kullanılıyordu. 18-19. Yüzyıl sanayi devrimi ile petrole olan ihtiyaç ciddi şekilde artmıştır. Petrol öncelikli önem arz eden stratejik ürün haline gelmiş, dünyada petrol üretimi patlaması yaşanmıştır. Petrol üretimi alanında Azerbaycan'a da büyük yatırımlar akmaya başlamıştır. Eski petrol geleneklerine sahip Bakü şehri sondaj, petrol çıkartma ve imalatı alanında en yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve uygulanması merkezi haline gelmiştir.[116]

---

[113] "Petrol Üretimi Tarihi", *http://www.azerbaijans.com/content_772_tr.html,* (31.07.2016).
[114] "Neft Sanayisinin İnkişaf Tarihi", *http://azerbaijan.az/_Economy/_OilStrategy/oilStrategy_02_a.html,* (2.08.2016).
[115] E.M.Hacızade, *Azerbaycanın Quruda Neftqazçıxarma Kompleksinde İqtisadi İslahattar ve Semerelilik Problemleri*, Elm Neşriyyatı, Bakı 1998, s. 9.
[116] "Petrol Üretim Tarihi", *http://www.azerbaijans.com/content_772_tr.html,* (2.08.2016).

19. yüzyıl başlarında Azerbaycan'ın yeraltı ve yerüstü kaynaklarına olan önemi hızla büyümeye başlamış, hızla yükselen petrol üretimi diğer devletlerinde ilgisini bu yöne yöneltmiştir. Hanlıklar halinde yönetilen Azerbaycan başta petrol olmak üzere tüm kaynaklar hanın mülkiyetinde olup, bu kaynakları da han istediği gibi işletmeye açıyor, petrol kuyularını kiralayarak kendi zenginliğini sürdürüyordu.[117] Bu dönemde de Rus Çarı 1.Aleksandr Hazar kıyısı bölgesini ilk başta da Bakü olmak üzere tüm bölgeyi işgal etmek için bir plan hazırlığı içindeydi ve 1.Aleksandr'ın bu planı 2.Rusya-İran (1804-1813) savaşı ile hız kazanmıştır. 12 Ağustos 1805 yılında P.D. Sisianov komutanlığındaki Çar ordusu Bakü'yü kuşatmasına rağmen, kenti ancak 6 Ekim 1806 yılında ele geçirebilmiştir.[118] Bakü Hanlığı Rusya'ya birleştiği zaman nüfusu 4500 kişiydi.[119]

1806 yılında Bakü Hanlığı Rusya'ya birleştikten sonra hana ait tüm emlak özellikle petrol ocakları Çar yönetiminin eline geçmiştir. Bilhassa işgalden bir buçuk ay sonra, 21 Kasım Bakü Karargahının Reisi General Guryev Kafkas orduları komutanına şöyle yazmıştır: "Han emlağına el konulmuş ve bu emlak listeye alınmaktadır". Petrol ocaklarının Çar için çok önemli olduğundan dolayı kaçak petrol satışları yasaklanmıştır. General Guryev bir emrinde General Gudoviç'e şöyle yazmıştır: "*Her gün ne kadar petrol üretilirse üretilsin, ben sadece yakmak ve yemek pişirmek için izin veriyorum. Orayı iyi bir gözetim altında tutmak lazımdır. Çünkü insanlar petrolü dışarıya satar ve bundan da Çar hazinesi zarar görür*". 1813 yılında Rusya-İran Savaşı Gülistan köyünde yapılan antlaşmayla son bulmuş, Bakü, Kuba, Şirvan, Talış, Gence, Karabağ ve Derbent hanlıkları Rusya'ya bırakılmıştır. Bu antlaşmanın devamı niteliğinde de 10 Şubat 1828 yılında Rusya-İran arasında Türkmençay antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Azerbaycan Güney ve Kuzey olmak üzere ikiye ayrılmıştır.[120]

---

[117] N. N. Allahverdiyev, *Azerbaycan SSR İqtisadi ve Sosial Coğrafyası,* Bakı 1991, s. 34-35.
[118] *"Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası",* Cilt 1, s. 551.
[119] M. Katibli, *Bakı Keçmişde, İndi ve Gelecekde*, Bakı 1961, s. 10.
[120] M. İsmayılov, M. İbrahimov, *Azerbaycan Neft Senayesinin İngilabagederki Tarihi*, Bakı 1991, s. 14-15.

Hanlıklar döneminde olduğu gibi, Çarlık döneminde de petrol ve bazı üretim alanları iltizama veriliyordu. 1808-1825 yıllarında Abşeron'un petrol kuyuları iltizamda idi. İltizam sisteminin yararsızlığından dolayı petrol üretimi gelişmekte çok yavaş ilerlemiştir. Bu yüzden sonraki dönemlerde petrol üretimi sadece 1826, 1834 ve 1850 yıllarında hazinenin kontrolünde olmuştur. Eğer 1825 yılında iltizam döneminde 121 kuyudan petrol çıkarılıyor ise, 1840 yıllarında bu tarz kuyuların sayısı 133'e ulaşmıştır. Kimyasal ve teknik özelliklerine göre en değerli yakıt Surahanı kasabasında üretiliyordu. Surahanı'da yer alan 25 kuyunun 15'nden değerli beyaz petrol çıkarılıyordu. Dünyada ilk sondaj koyma girişimi 1848 yılında Bibiheybet bölgesinde gerçekleşmiştir.[121]

Bu dönemde petrol üretimi sabit durmamakta, artma ve azalmalar görülmekteydi. 1818 yılında Abşeron'da 242 bin pud[122] petrol üretilmiştir ise, 1834 yılında üretim 230 bin puda inmiştir. Sonraki yıllarda hasılat biraz artmış, 1848 yılında 272,7 bin puda ulaşmıştır. Bu dönemde üretilen petrolün pudu gümüş parayla 35 kuruşa satılıyordu. Çarlık, petrol çıkarılan toprakların sahibi olarak, 30 yıl boyunca sadece kendi çıkarlarını gözetmiş, petrol üretimini artırmak ve petrol sanayisini geliştirmek için hiçbir önemli adım atmamıştır. İltizam sisteminin uygulanması teknik yenilik elde etmeden, petrolün acımasızca kullanımı hazineye gelir elde etmeye yardımcı olmuş, ülkenin ekonomik gelişmesini engellemiştir.[123]

19. yüzyılın 60'lı yıllarının ortalarında Azerbaycan'da petrol üretiminde dönüş yaşanmıştır. Bu yıllardaki üretim önceki yıllara oranla hızlı gelişmeye başlamış petrol üretimindeki artış özellikle 1862 yılında göze çarpmıştır. Eğer 1860 yılında Bakü'de 247,814 pud petrol üretiliyordu ise, 1862 yılında bu rakam 334,926 puda ulaşmış, sonraki yıllarda sürekli olarak artmıştır. 1870 yılında Azerbaycan'da artık 1,482,100 pud petrol çıkarılıyordu. Bu dönemdeki petrol artışının nedenlerinden biri de Abşeron köylülerinin zorunlu ve dolaysıyla az maaş karşılığında çalışmasının

---

[121] А.С.Сумбатзаде, *Промышленность Азербайджана в XIX веке*, Баку 1964, s. 278.
[122] Pud-Metrik ölçü sistemi kabul edilene kadar Rusya'da ağırlık birimi olarak kabul edilmiştir. 1 pud=16,38 kg'dır.
[123] Ю.А.Гагемейстер, *Закавказские очерки*. Ч. III, СПб., 1845, s. 41.

1864 yılında iptal edilmesi ve bu dönemden itibaren petrol madenlerinde paralı işçiler çalışmaya başlaması idi.[124] Petrol artışının bir diğer nedeni ise, artan petrol kuyularının petrol üretimine olan etkisiydi. Öyle ki, 60'lı yıllarda Bakü ilinin 232 petrol kuyusu vardı. Bu kuyular petrol üretilen bölgeler arasında aşağıdaki şekilde ayrılıyordu: Balahanı'da-125, Surahanı'da-21, Binakadi'de-61, Bibiheybet'te ise 25 kuyu vardı. Oysa 60'lı yıllara oranla 40'lı yıllarda kuyu sayısı 133'dü.[125]

19.Yüzyılın 60'lı yıllarında petrole olan ihtiyacın çok fazla artması fakat petrol üretiminin artışı karşılayamaması iltizam sisteminin iptalini gündeme getirmiştir. Bu durumda, petrol endüstrisinin gelişimini yavaşlatan ve sermaye akışına engel olan iltizam sistemi 1872 yılında iptal edilmiştir. İltizam sistemi iptal edildikten sonra Bakü petrol endüstrisi hızla gelişmeye başlamıştır. 1873 yılında kuyuların kazılmasında ilk kez buhar motorları kullanılmış, petrol madenlerini, petrol ayırma tesisleri ile birleştiren ve buhar motorlu pompalarla donatılmış olan ilk petrol boru hattı 1878 yılında faaliyete başlamıştır. 1880 yılında madenler arasında petrol ve yolcu taşımak için "Nobel Kardeşler" şirketi tarafından ilk kez dar şeritli demiryolu inşa edilerek kullanıma sunulmuştur. Aynı isimli şirketin siparişi ile İsveç'te hazırlanan dünyanın ilk petrol tankeri 1878 yılında Bakü ile Astrahan arasında faaliyete başlamıştır. Petrol ürünlerine ilginin artması, 1873 yılında "Siyah şehir" denilen fabrikalar bölgesinin oluşumuna yol açmıştır. Bu tarihten itibaren Bakü hem petrol hem de petrol işleme merkezine dönüşmüştür. Bu dönemi ünlü Azerbaycan eğitimcisi ve demokratı Hasan Bey Zerdabi şöyle yazıyordu: "Dünyanın her tarafından buraya sermaye ve bilgi akmaya başladı ve eski idari sürgün yerinde yaşam yeniden canlandı".[126]

İltizam sisteminin iptalinin ilk yılında petrol üretimi iki kattan fazla artmıştır. 1872 yılında 1,4 milyon pud, 1873 yılında ise 3,9 milyon pudtan çok petrol üretilmiştir. Bu olayın sonrasında geçen on yıllık süre zarfında petrol üretimi 35 defadan fazla yükselmiştir. Öyle ki, 1876 yılında Bakü'de 10,6 milyon pud, 1882

[124] Першке, *Русская нефтяная промышленность, ее развитие и современное состояние*, s. 15.
[125] *Известия Кавказского*, ч. I., Тифлис 1873, s. 125.
[126] *Kaspi Qezeti*, No: 212, 1899.

yılında ise 50 milyon pud petrol üretilmişti.[127] Bakü bölgesinde petrol üretiminin yükselişi kendi hızına göre o dönemde en güçlü sayılan Amerikan petrol endüstrisinin bir hayli önüne geçmişti. 1901 yılında Azerbaycan 11,5 milyon ton petrol üreterek dünyada birinci yere çıkmıştır (ABD o yılda 9,5 milyon ton petrol üretmiştir). Fakat dünya pazarında birincilik hammaddenin hacmi ile değil, pazarda başlıca ürün sayılan kerosen (gaz yağı) hacmi ile tespit ediliyordu. Kerosen hacmi açısından avantaj Amerika endüstrisine mahsus olarak kalıyordu. Bakü petrol sanayisinde başarıların en büyük göstergesi 1883 yılında burada üretilen kerosenin dışa taşınması olmuştur. Bu durumda Amerika keroseni Rusya'nın pazarlarından sıkıştırılıp çıkarılmıştır.[128]

1897 yılında Azerbaycan petrollerinin ihracını kolaylaştırmak için Bakü-Batum petrol boru hattının inşasına başlanılmış ve 1907 yılında boru hattının inşası bitmiştir.[129] 1900 yılında ise Bakü-Derbent-Petrovsk demiryolunun yapımı bitmiş ve faaliyete geçmiştir.[130] 1900 yılında Bakü'den boru hattı, deniz yolu ve demir yolu vasıtası ile ticaret yapılmaktaydı ve bu dönemde Azerbaycan petrol ve petrol ürünleri taşımacılığına göre dünyada ilk sıralara yükselmiştir.[131] 19. yüzyılın sonlarında, özellikle 90'lı yıllarda Bakü'de petrol üreten şirketlerin sayıda hızla artmıştır. 1892'de Bakü'de 84 şirket bulunuyordu ki, bu şirketlerin 74'ü petrol üretim şirketi idi, 1900 yılında bunların sayısı 160'a (134 şirket petrol üretmekteydi) çıkmıştır.[132] Rus petrol endüstrisinin asıl yuvası sayılan Kafkasya çok kötü idare edilen bir yerdi. Bu bölgede yaşam ve çalışma koşulları kabul edilemeyecek kadar kötüydü. Madende çalışan birçok işçi Bakü'de ailesinden uzakta çalışıyordu. Bakü, artık "Hazar üzerinde kaynayan bir devrim yatağı" olup çıkmıştı. 1903 yılında Bakü'de işçilerin ettiği grev, giderek bütün Rusya'yı saran bir grevin oluşmasına yol açmıştır. Artık Rusya tam bir düzensizlik, Rus hükumeti de büyük bir krizin içindeydi.[133] Çarlık

---

[127] Ed. Mahmut İsmayılov, *Azerbaycan tarixi. Yeddi Cildde. IV cild (XIX esr),* Azerbaycan Milli Elmler Akademisi, 5. Fesil, Bakı 2007, s. 504.
[128] Ed. Mahmut İsmayılov, *a.g.e,* s. 505.
[129] *Azerbaycan Tarixi. En Gedim Zamanlardan 20.Esrin Evvelerine Qeder*, Bakı 1993, s. 217.
[130] *Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası*, Cilt 1*, a.g.e,* s. 551.
[131] *Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası*, Cilt 2, s. 413.
[132] M. E. Musaye, *19. Esrin Sonlarında Bakı Şeherinin Ticareti (1883-1900-cü iller),* Bakı 1972, s. 15.
[133] Daniel Yergin, *Petrol*, Ankara 1995, s. 142-143.

hükumeti içteki bu sıkıntıları güç kullanarak çözmeye çalışmıştır. Çarlık hükumeti ülkede başlayan huzursuzlukları engelleyememiştir. 22 Ocak 1905 Pazar günü, Çar'a isteklerini sunmak için Saray'a doğru yürüyen işçilere karşı jandarmanın ateş açması Rusya'da ihtilali başlatan olay olmuştur. Çar Nikola, halkın genel tazyikine dayanamayarak 30 Ekim 1905 tarihinde bir manifesto yayınlamıştır. Böylece çarlık rejiminde değişiklik yapılarak meşruti bir idare tesis edilmesi kararlaştırılmıştır.[134]

1903 yılında başlamış dünya ekonomik kriziyle petrol üretimi yükselmiyordu. Kriz Bakü petrol madenleri ile fabrikalarında petrol çıkarılmasının ve üretiminin geçici olarak durmasına yol açmıştır. Bakü bölgesinde petrol üretimi azalmış, 1905 yılındaki olayları krizi keskinleştirmiş ve uzatmıştır. Kriz nerdeyse 1906 yılının sonuna kadar devam etmiş ve bunun sonucu olarak sadece Bakü'nün 4 eski petrol ilçesinde 231,4 milyon pud petrol yitirilmiştir. Nihayet 1916 yılı Aralığında ve 1917 yılının başlarından itibaren işçilerin işlerini bırakması, Çar yönetimine karşı direnç göstermesi büyük boyutlara ulaşmıştır. Şubat 1917 yılında Çarın devrilmesi ile iktidara gelen geçici hükumet Ekim Devrimi'yle düşmüş ve iktidar Sovyetlere geçmiştir. Beyaz terör olaylarını ve Rus iç savaşını 1922 yılında Bolşevikler kazanarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini kurmuştur.[135]

SSCB döneminde Azerbaycan'da petrol ve doğal gaz endüstrisi yeni bir döneme başlamıştır. Sovyet iktidarının ilk yıllarında tüm petrol faaliyeti gibi petrol üretim tesisleri de dağınık halde idi. Bu dönemde toplam 18 petrol üretim tesisi faaliyet gösteriyordu ki, onların da büyük bir kısmı yarı kapasite ile çalışıyordu. 1920 yılında petrol üretimi 1913 yılı petrol üretim seviyesinin %43'nü oluşturmuştur. Sovyet hakimiyeti kurulduktan sonra petrol üretim tesislerinin restorasyonuna ve teknik olarak yeniden kurulmasına başlanılmıştır. Bolşevik hükumeti petrol-gaz endüstrisini iyileştirmek ve geliştirmek için önemli kararlar alarak, yeni planlar oluşturmuş, bu planları gerçekleştirmeye başlamıştır. Azerbaycan Devrimci Komitesi 1924 yılının 24 Mayıs'ında petrol endüstrisini millileştirmek hakkında kararname

[134] Eyüp Zengin, *a.g.e*, s. 40.
[135] İlham Aliyev, Akif Muradverdiyev, *Azerbaycan Nefti Dünya Siyasetinde*, Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı 1997, s. 28.

kabul etmiştir. Millileştirilmiş petrol sanayisini yönetmek için Azerbaycan Petrol Komitesi oluşturulmuş, Lenin tarafından Azerbaycan petrolünün yönetimine atanan Serebrovski ülkede petrol endüstrisinin millileştirilmesini sağlamıştır. Petrol sanayisinin millileştirilmesi, tek bir merkezden yönetimi, jeolojik araştırma çalışmalarının genişlemesi, yüksek nitelikli uzmanların hazırlanması, petrol ve maden gereçlerinin üretiminin genişlemesi, ilk dönemde petrol üretiminin artması ile sonuçlanmıştır. Genel olarak Sovyet iktidarının ilk dönemlerinde, ilk beş yıl içerisinde petrolün büyük bölümünün Azerbaycan'da üretilmesi bölgeye merkezi hükumetin dikkatini önemli ölçüde artırmıştır. Bu yıllarda karada jeolojik araştırma arama çalışmaları daha fazla yapılmış, yeni petrol yatakları keşfedilmiştir. 1927 yılında eski SSCB de ilk kez olarak Bakü'de güçlü uygun borulu düzenek inşa edilerek çalıştırılmıştır. Bu yıllar aynı zamanda petrol üreten işçiler için yeni şehir, kasabaların inşa edilmesi, petrol endüstri fabrikalarının ve 13 yardımcı üretim alanlarının geniş altyapının kurulması ile akılda kalmıştır.[136]

1940 yılında SSCB'nin petrol üretiminin 3/4 bölümü Azerbaycan tarafından üretiliyordu. 2. Dünya savaşının başlaması Azerbaycan'ın petrol endüstrisi karşısına cepheyi yakıtla temin etmek gibi önemli bir görev koymuştur. Cephenin ihtiyaçlarına göre petrol endüstrisi yeniden biçimlenmiştir. 1941 yılında Azerbaycan karada 23,451 bin ton petrol üretimi yaparak, en fazla petrol üretimi başarısını elde etmiştir. Savaş döneminde Azerbaycan ülkeye 75 milyon ton petrol, 22 milyon ton benzin vermiştir. Bu üretim o yıllarda SSCB'de üretilen petrolün %73,4'nü oluşturmaktaydı.[137]

Savaştan sonra Azerbaycan petrol endüstrisinin gelişiminde yeni dönem başlamış, 1948 yılında Hazar denizinde petrol maden estakadaları(iskeleleri) inşa edilmiş, 1949 yılı 7 Kasım'da açık denizde, Neft Taşlarında kazılmış deneme kuyusundan basınçlı bir şekilde petrol çıkmıştır. 1953 yılında çok büyük Yeni Bakü Petrol İşleme Fabrikasının (Yeni Bakı Neftqayırma Zavodu-YBNZ) açılışı yapılmıştır. 1955 yılında SSCB'de 5 bin metre derinliğinde olan en derin petrol

[136] E. M. Hacızade, *a.g.e*, s. 13.
[137] E. M. Hacızade, *a.g.e*, s. 14.

kuyusu Bakü'de kazılmış ve 1971 yılında Azerbaycan'da 1 milyar ton petrol üretilmiştir. Deniz petrol madenlerinden çıkarılan petrol Azerbaycan'ın toplam petrol üretiminin 2/3'nü karşılamıştır. Hazar denizinde keşfedilen gelecek vaat eden petrol-gaz yatakları üretimin dengesini deniz lehine değişerek, karada petrol ve gaz üretim endüstrisini daha da zorlaştırmış fakat, bunun yanı sıra karada da petrol üretimini artırmak için çalışmalar yapılmıştır. Kür nehri kıyısı, Kür-İori nehirleri arası, Şamahı-Gobustan, Hazar-Guba bölgelerinde arama keşif çalışmaları yapılmış, eski petrol ve gaz kuyularının üretimi artırılmış, petrol üretim teknolojisi geliştirilmiş ve daha etkili yöntemler uygulanmıştır.[138]

1980 yılında karada 4,8 milyon ton petrol üretilmiştir, bu da 1950 yılında üretilen petrolden 8,5 milyon ton az idi. Hazar denizinde ise, 1980 yılında 8,2 milyon ton petrol üretilmiştir, bu da 1970 yılına oranla 0,5 milyon ton fazla idi. 1985 yılından sonra SSCB'nin sosyo-ekonomik hayatında oluşan buhran, işletme mekanizmalarının ve ekonomik girişimlerin geliştirilmesi ve işletmelerin bağımsızlığının artırılması ile ilgili gerçekleştirilen önlemler petrol endüstrisinin gelişiminde istikrar sağlayamamış, aksine sorunları daha da derinleştirmiştir. 1990 yılında karada 2,5 milyon ton, denizde 7,3 milyon ton petrol üretilmiştir ki, bu rakamlarda 1980 yılına oranla karada 2,3 milyon ton, denizde ise 0,9 milyon ton daha az idi.[139]

18 Ocak 1991'de SSCB Petrol ve Gaz Bakanlığı Azerbaycan Nazırlar Sovyeti (Bakanlar Konseyi) ile birlikte "Azeri", "Çırak", "Güneşli" petrol üreten yatakların ortak kullanımı için batının büyük petrol şirketleri arasında ihale açmaya karar vermiş ancak SSCB'nin dağılması sonucunda görüşmeler durdurulmuştur. SSCB'de petrol yataklarının araştırılması, kazılması, işletilmesi gelişmiş tekniklerin ve teknoloji yöntemlerinin uygulanmasına ilişkin birçok yenilik il kez Azerbaycan petrol endüstrisinde gerçekleştirilmiştir. Bu nedenden dolayı, Azerbaycan SSCB'de petrol ilminin merkezi sayılıyor, Bakü ise petrol akademisi olarak biliniyordu.[140]

---

[138] E. M. Hacızade, Z. S. Abdullayev, *a.g.e,* s. 18.
[139] E. M. Hacızade, *a.g.e,* s. 16.
[140] Hatem Cabbarlı, Vüsale Abdullayeva, *a.g.e,* s. 85.

SSCB döneminde olduğu gibi bağımsızlık sonrasında, enerji, Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomi hayatında en önemli konu olmuş, bu özelliğini günümüzde de büyük ölçüde korumuştur. Sovyetler Birliği döneminde bölgesel nitelik taşıyan enerji konusu, 1980'li yılların sonlarından itibaren uluslararası anlam kazanmaya başlamıştır. Nitekim bu tarihten itibaren yabancı petrol şirketleri Azerbaycanın enerji rezervleri ile ilgilenmeye başlamışlardır. Bağımsızlık sonrası 1991 yılında Ayaz Mutallibov Azerbaycan Cumhuriyetinin ilk devlet başkanı seçilmiştir. Fakat Mutallibov döneminde enerji ile ilgili fazla bir önem arz edecek olay yaşanmamıştır.[141]

Mutallibovdan sonra iktidara geçen ikinci Cumhurbaşkanı Ebülfez Elçibey döneminde bağımsız Azerbaycan devleti batılı petrol şirketleri ile görüşmelere başlamıştır. Elçibey iktidara gelmesinden bir ay sonra Azerbaycan; Amoco, Yu nocal, McDermott, BP, Statoil ve Ramco'dan oluşan bir konsorsiyumla Türkmen, Kazak ve Azerbaycan petrollerini bir yoldan pazarlamak için ilk müzakerelere başlamıştır. 9 Kasım 1992'de Botaş, SOCAR, BP, Pennzoil ve Amoco Azerbaycan petrolünü taşıyacak yolun belirlenmesi çalışmalarını yapmak için bir grup oluşturmuşlardır. Ortak şirket inşa edildikten sonra "Amoco" yapılmış olan anlaşmanın teknik ve ekonomik altyapısını hazırlamak zorunda idi. Ama bu görüşmelerden bir sonuç alamadan Elçibey Rusya'nında desteklediği darbe yoluyla iktidardan düşürülmüş ve onun yerine Haydar Aliyev iktidara gelimiştir. Aliyev'in iktidara gelmesiyle birlikte bu konuda da bir bekleme süresi yaşanmıştır.[142]

1993 yılı 3 Ekim'de yapılımş olan yeni seçimlerde Haydar Aliyev Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bu denli zor ve gergin bir dönemde iktidara gelen Haydar Aliyev, ülke içi duruma hakim olmaya başlamış, o güne kadarki yapılan görüşmeleri geçersiz kılarak yabancı petrol şirketleri ile görüşmeler başlaması için yeni bir komsiyon kurmuştur.[143] 1994 yılı 20 Eylül'de

---

[141] Hatem Cabbarlı, Vüsale Abdullayeva, *a.g.e,* s. 86.
[142] Tayfun Atmaca, *Küreselleşme Çağında Türkiye-Azerbaycan,* Başkent Matbaacılık, 1.Baskı, Ankara 2003, s. 111-112.
[143] Hatem Cabbarlı, Vüsale Abdullayeva, *a.g.e*, s. 86.

Bakü'deki "Gülistan" sarayında Azerbaycan'ın enerjisi için çok önemli anlam taşıyan "Asrın Anlaşması" adını almış anlaşma imzalanmıştır. Denizin derinliğinde yerleşen "Azeri", "Çırak" ve "Güneşli" yataklarının işletmesi ve gelir dağılımı hakkında imzalanan 400 sayfalık sözleşme 4 farklı dilde düzenlenmiştir. "Asrın Anlaşması"nda 8 ülkeden (Azerbaycan, ABD, İngiltere, Rusya, Türkiye, Norveç, Japonya, Suudi Arabistan) 13 şirket (AMOCO, BP, McDermott, Yunocal, SOCAR, LUKoil, Statoil, Exxon, Türkiye Petrolleri, Penzooil, Itochu, Remko, Delta) yer alıyordu. Bu anlaşma sonradan 19 ülkeyi temsil eden 41 petrol şirketi ile daha 27 anlaşmanın imzalanmasına yol açmıştı.[144] Anlaşma 30 yıl süreyle imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, "Azeri" yatağı tamamen, "Çırak" yatağı tamamen, "Güneşli" yatağıysa suyun derinliği 200 metreden fazla kısmı birlikte işletilecek ve 511 milyon ton petrol üretilecektir. Üretilen petrolün 253 milyon tonu Azerbaycan'a verilecektir. Bu anlaşmayı hayata geçirebilmek için sermaye yatırımının %80'nini Batılı şirketler, yani bu anlaşmada yer alan şirketler verecektir.[145]

Bakanlar Kurulu 1994 yılı 2 Aralık'ta petrol anlaşmasının onaylanması hakkında karar kabul etmiştir. Yukarıda ismi geçen yataklarında suyun derin olan kısmında petrolün ortak üretilmesi ve üretimin bölünmesi için 1995 yılı Nisan ayında Azerbaycan Uluslararası Operasyon Şirketi (AIOC) oluşturulmuştur. Sözleşme imzalandıktan sonra Azerbaycan petrolü uluslararası dikkati kendi üzerine çekmeye başlamıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in ileriye dönük politikalarının sonucunda, Azerbaycan uluslararası petrol endüstrisinde en büyük "oyunculardan" birine dönüşmüştür.[146]

Petrol stratejisinin temel unsurlarından biri de petrolün dünya pazarlarına sürülebilmesi idi. Bu yüzden 1996 yılı 18 Şubat'ta Azerbaycan petrolünün Rusya Federasyonu üzerinden geçerek Karadeniz'in Novorossisk limanına nakil edilmesi hakkında Azerbaycan Uluslararası Operasyon Şirketi, Azerbaycan Devlet Neft

[144] Azerbaycan Prezidenti İlham Aliyev Resmi Sayfası, "Azerbaycan- Asrın Anlaşması", *http://www.president.az/azerbaijan/contract*, (28.08.2016).
[145] Zehmet Şahverdiyev, "Haydar Aliyev'in İmzaladığı "Asrın Anlaşması" Müsteqil Azerbaycan İktisadyatının Temelidir", *Tarih ve Onun Problemleri*, No:2, 2013, s. 134.
[146] Haydar Aliyev, *Azerbaycan Nefti Dünya Siyasetinde*, IV kitap s. 119-123.

Şirketi (ARDNŞ[147]) ve Transneft arasında üçlü anlaşma imzalanmıştır. 1999 yılı 17 Nisan'da Bakü-Supsa (Azerbaycan ile Gürcistan arasında) petrol boru hattı kullanıma verilmiştir. Bakü-Novorossisk petrol boru hattının uzunluğu 1525 km, Bakü-Supsa petrol boru hattının uzunluğu 850 km, yıllık çıkış kapasitesi ise 5 milyon tondur.[148] 18 Kasım'da ise AGİT'in İstanbul Zirvesi'nde Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Cumhurbaşkanları tarafından petrolün Bakü-Tiflis-Ceyhan esas ihraç boru petrol hattı ile nakil edilmesine ilişkin sözleşme imzalandı. 2005 yılında hizmete giren bu hatta Haydar Aliyev'in ismi verilmiştir. Aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan, Türkiye Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti ve ABD'nin Cumhurbaşkanları bu projenin destekleyicisi olan "İstanbul Deklarasyonu'nu" imzalamışlardır. Böylece Azerbaycan'ın uzun vadede ekonomik çıkarlarının sağlanması, geniş çaplı uluslararası iş birliği, bölgede barışın, istikrarın ve güvenliğin korunması yönünde önemli adımlar atılmıştır.[149]

29 Aralık 1999 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu (ARDNF) tesis edilmiştir. Azerbaycan'ın enerji ile ilgili alanlarda elde edeceği gelirlerinin ayrı bir tüzel kişilik çatısı altında, ulusal bütçeden bağımsız, uluslararası taşımacılığı, güvenilirliği olan mali kuruluşlar ile fon yöneticilerinin yönlendirmeleriyle yurtdışına hisse, fon, varlık alımı, altın gibi finansal araçlara yatırım yapılarak en iyi şekilde değerlendirilmesi ve petrolden elde edilen gelirler bu fona toplanarak bugünkü ve gelecek kuşaklar arasında adil bir şekilde paylaşım amacıyla oluşturulmuş bir fondur.[150] Haydar Aliyev petrol ile ilgili konuşmasında şunları söylemiştir: "*Petrol Azerbaycan Halkının doğal zenginliğidir. Bu nedenden dolayı da petrolden elde edilen gelir Azerbaycan halkı ve devletinin gelişimine*

[147] SOCAR ülkenin tüm arazisinde-karada ve denizde petrol ve doğal gaz yataklarının aranması, keşfi, hazırlanması ve işlenmesi, petrolün, doğal gazın, gaz kondensatının hazırlanması, işlenmesi ve nakli, ayrıca onlardan elde edilen ürünlerin iç ve dış pazarlarda satışı, tüketicilerin uygun enerji taşıyıcılarına olan ihtiyacının sabit ve dayanıklı karşılanması ile ilgilenmektedir. O, aynı zamanda büyük ölçekte proje ve bilimsel araştırama çalışmaları yapmaktadır. SOCAR'ın faaliyeti petrol ve doğal gaz endüstrisinin tek kompleks gibi verimli faaliyetinin ve gelişiminin sağlanmasından, tüketicilerin enerji taşıyıcılarına olan ihtiyacının güvenli bir şekilde karşılanmasından oluşmaktadır. Daha geniş bilgi için *www.socar.az* uzantısına bakınız.

[148] Zehmet Şahverdiyev, *a.g.e*, s. 136.

[149] "Rehberlik İlleri", Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kütüphanesi, *http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f1_2.pdf*, s. 54, (2.09.2016).

[150] "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Petrol Fonu", *http://www.oilfund.az/*, (2.09.2016).

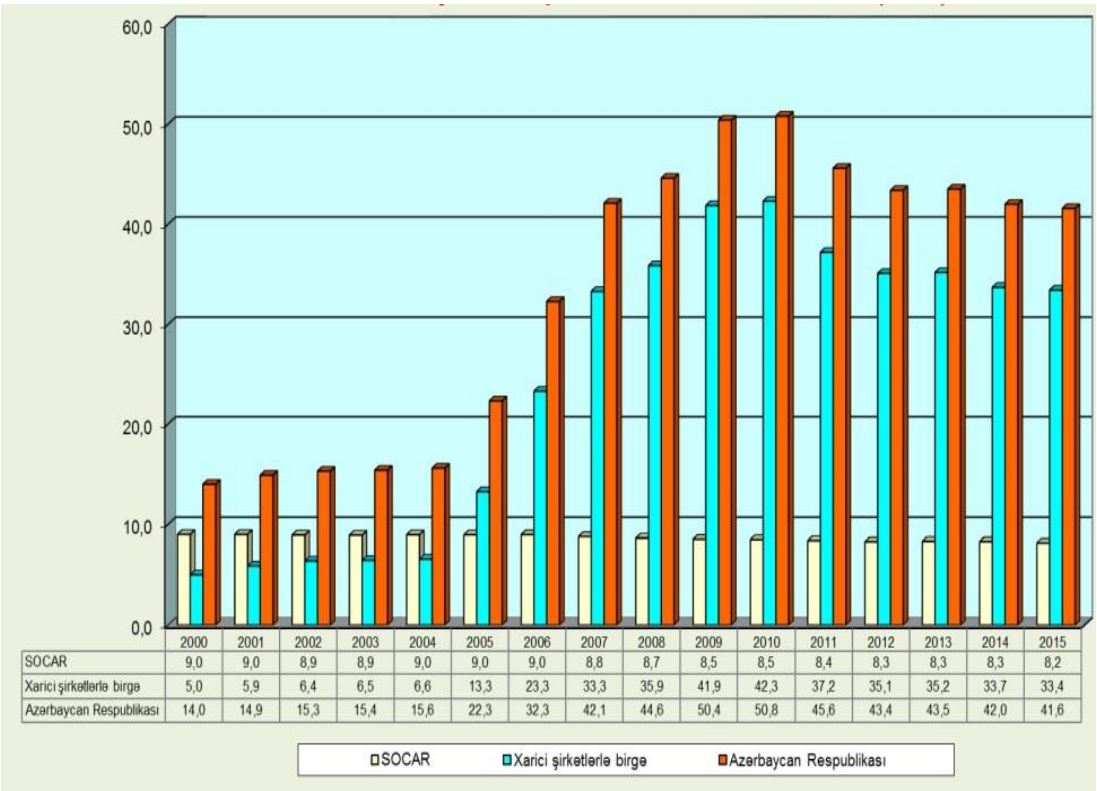
hizmet etmelidir".[151] 1997 yılında Azerbaycan'da yılda 9 milyon ton petrol üretiliyor ise, 1998 yılında 11,4 milyon ton, 2000 yılında ise 14,5 milyon ton petrol üretimi yapılmıştır.[152]

15 Ekim 2003 yılı cumhurbaşkanlık seçimlerini kazanarak Azerbaycan'ın yeni Cumhurbaşkanı İlham Aliyev seçilmiştir. 3 Şubat 2004 yılında Bakü'de Gülistan sarayında BTC Petrol Boru hattının inşasının finanse edilmesi için projenin son finansman belgeleri paketi imzalanmıştır. Finansman anlaşmaları Azerbaycan Cumhuriyeti İlham Aliyev'inde katılımı ile Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti temsilcileri ve BTC'na kredi sağlayan ülkeler tarafından oluşturulan temsilciler tarafından imzalanmış ve 25 Mayıs 2005 yılında Haydar Aliyev'in adını taşıyan BTC boru hattının Azerbaycan kısmı hizmete açılmıştır. İlk olarak 28 Mayıs 2006'da Azerbaycan petrolü Türkiye'nin Ceyhan terminaline ulaşmış, daha sonra, 16 Haziran 2016 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti ile Kazakistan Cumhuriyeti arasında petrolün Kazakistan Cumhuriyeti, Hazar denizinden ve Azerbaycan Cumhuriyetinin arazisinden BTC boru hattı aracılığıyla uluslararası pazarlara nakil edilmesine destek verilmesi ve ortam oluşturulması konusunda anlaşma imzalanmıştır.[153]

Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2006 yılının Kasım ayında "Azerbaycan ve Avrupa Birliği arasında enerji alanında iş birliği hakkında Anlaşma Mutabakatını imzalayarak, bu alanın uluslararası standartlara uyarlanmasına start vermiş, ülke enerji güvenliği alanında Avrupa Birliği'nin en yakın ortaklarından biri haline getirmiştir.[154]

---

[151] Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kütüphanesi, *a.g.e*, s. 55.
[152] Zehmet Şahverdiyev, *a.g.e*, s. 136.
[153] Rafael Cebrayılov, *Azerbaycan*, Yıl-2009, 24 Eylül, No: 211, s. 6.
[154] "Neft Sanayisinin İnkişaf Tarihi", Azerbaycan Cumhuriyetinin Enerji Bakanlığı, *http://www.minenergy.gov.az/?e=525&a=1,* (03.09.2016).

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
SOCAR	9,0	9,0	8,9	8,9	9,0	9,0	9,0	8,8	8,7	8,5	8,5	8,4	8,3	8,3	8,3	8,2
Xarici şirkətlərlə birgə	5,0	5,9	6,4	6,5	6,6	13,3	23,3	33,3	35,9	41,9	42,3	37,2	35,1	35,2	33,7	33,4
Azərbaycan Respublikası	14,0	14,9	15,3	15,4	15,6	22,3	32,3	42,1	44,6	50,4	50,8	45,6	43,4	43,5	42,0	41,6

Grafik 1. Azerbaycan Cumhuriyeti Petrol Hasılatı (milyon ton).[155]

2005 yılında BTC petrol boru hattının hizmete başlaması petrol üretimi ve ihracatını önemli ölçüde artırmıştır ki, bu da ekonomiye önemli bir miktarda gelir akışı demekti. Petrol ile doğal gaz üretiminin ve ihracatının artması, dünya piyasasında petrol fiyatının ülkeye çok fazla petrol paralarının girişine yol açmıştır. 2004 yılında petrol üretimi 15,6 milyon ton iken, 2010 yılında en fazla üretim noktasına yani 50,8 milyon tona ulaşmıştır. Bu yıllar içinde petrol üretimi yükselen trende devam etmiştir. Fakat 2008 yılında yaşanan mali krizi birçok alana etki ettiği gibi, petrol sektörünü de etkilemiştir. 2006 ve 2007 yılını kıyasladığında üretilen petrolün 10,3 milyon ton artarak 42,1 milyon tona ulaştığını görebiliriz. 2008 yılına bakıldığında ise petrol üretiminde artım 1,9 milyon ton olmuştur. 2011 yılından başlayarak azalmaya başlayan petrol üretimi yaklaşık 2007 yılındaki seviyeye kadar inmiştir. Bu düşüş sonraki senelerde de devam etmiştir.[156]

---

[155] *www.socar.az*, (03.09.2016).

[156] Cihan Bulut, Fahri Hasanov, Elçin Süleymanov, ("Petrol İhraç Eden Post-Sovyet Ülkelerinde Petrol Fiyat Dalgalanmalarının Ülke Ekonomi Politikalarına Etkisi") The Impact of the Oil Price

2.3.2. Doğal Gaz

Azerbaycan'da doğal gazın kullanımı yaygın olarak 19.yüzyılın ortalarında başlamıştır. 1859 yılında Surahanı da faaliyette bulunan fabrikada buhar elde etmek için ilk kez doğal gaz yakıt olarak kullanılmıştır. 1902 yılındaysa Surahanı da kazılan kuyulardan birinde gaz bulunmuştur, günlük verimliliği 57 bin metreküp olan bu kuyu ilk doğal gaz nakletme sisteminin oluşmasına neden olmuştur. Bu yıllardan başlayarak doğal gaz, petrol üretim sobaları ve kuyularının ısıtılmasında yakıt olarak kullanılmaya başlamıştır. 1907 yılında Azerbaycan'da 130 milyon metreküp doğal gaz elde edilmiştir. Daha sonraki yıllarda Surahanı da kuyulardan doğal gazın güçlü bir şekilde çıkmasından dolayı üretimi ve işlenmesinde sert bir düşüş yaşamıştır. Düşüşün nedeni; çıkarılan doğal gazın hacmi onun düşük olan tüketim talebinin hayli üzerine çıkmıştı ve büyük miktarda üretilen doğal gazdan kapsamlı bir şekilde kullanmak mümkün olmamasıydı. Aynı zamanda o dönemde yükselişe geçen siyasi sorunlar, doğal gazdan geniş kullanımın teknolojik çözümünün bulunamaması ve mevcut teknik-ekonomik zorluklar hasılat dinamiğine etki etmişti. Doğal gazla ilgili bu depresyon dönemi çok uzun bir dönemi kapsayarak sürekli devam etmiş ve bu nedenlerden dolayı 1919 yılında üretim 48 milyon metreküpe, 1920-1921 yıllarında ise 34 milyon metreküpe kadar inmiştir.[157]

1923 yılında Sovyet hakimiyeti döneminde ülkede "Azneft" bünyesinde gaz endüstrisini düzenleyen, kullanışa yararlı kılan ve kullanımını sağlayan ilk departman, özel bölme yaratılmış, daha sonra aynı bölme gaz üretimi ve konut yerleşim yerlerinin gazla temin edilmesini gerçekleştiren büyük şubeye dönüştürülmüştür. Artık 1931 yılında Bakü'de yerleşim yerlerinin büyük bir kısmı doğal gazla ısıtma sistemi ile ısıtılıyordu. Doğal gaz sanayesinin hızlı yükselişi ile ilgili olarak 1936 yılında Azerbaycan'da doğal gazın keşfi ve işletmesi ile ilgilenen "Azgaz" isimli bağımsız bir kurum oluşturulmuştur. Petrol ve doğal gaz üretimi

---

Fluctuations on the Economic Policies in the Oil-Exporting Countries of the Former Soviet, *Alatoo Academic Studies*, No:1, 2017, s. 14.

[157] E. M. Hacızade, *Azerbaycan'ın Tebii Gaz Potensialı: Reallıglar ve Virtual Cizgiler*, Elm Neşriyyatı, Bakı 2011, s. 14.

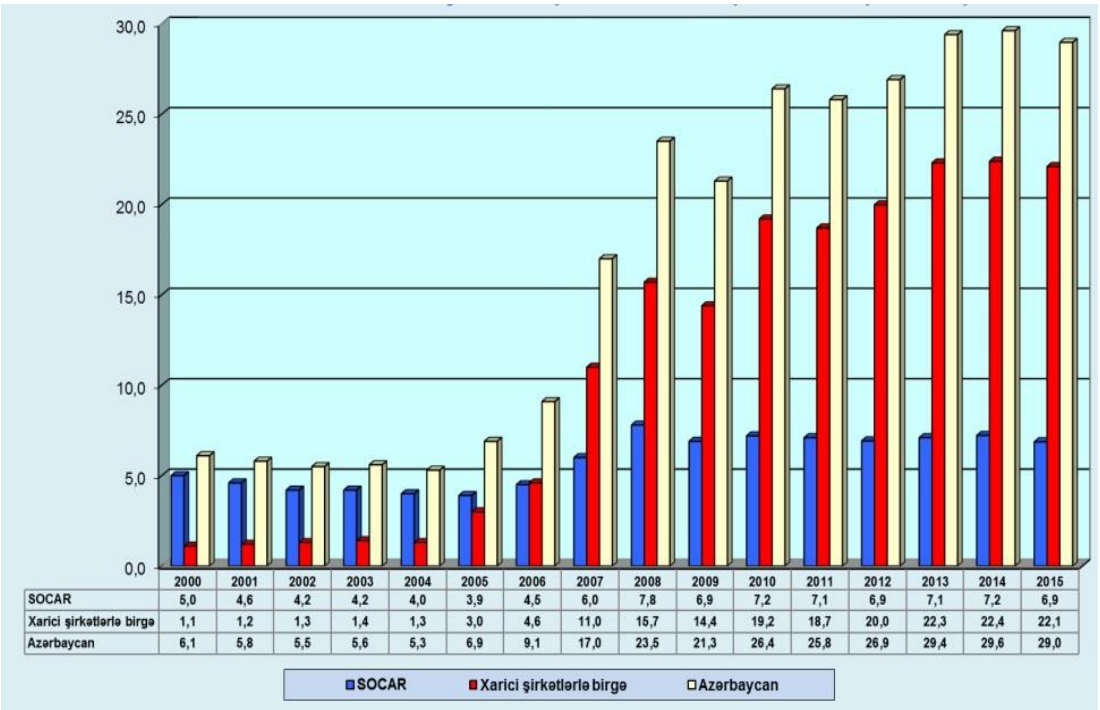
genişledikce doğal gaz enerjisinin kullanımı daha yaygın hale gelmiştir. 1950-60 yıllarda ülkede doğal gaz üretimi 5,8 milyar metreküpe yükselmiştir ve bu ölçek o zaman Sovyetlerde üretilen doğal gazın mutlak çoğunluğuna eşitti. Artan doğal gaz üretimi onun kullanımınıda yükseltmiştir. Bu yıllarda ülkenin sanayi, kamu hizmet kurumları ve elektrik santralleri genellikle doğal gaz enerji türünden kullanım sistemine geçiş yapmıştır. Doğal gaz sanayisinin gelişimi ülke ekonomisinin tüm diğer alanlarında da kendi etkisini göstermiştir.[158]

1982 yılında Azerbaycan'da rekor miktarda 14,9 milyar metreküp doğal gaz üretilmiştir. 1990-91 yıllarında ise ülkenin doğal gaz tüketimi zirve noktasına 17 milyar metreküpe ulaşmıştır ki, bu tüketimin 5,5 milyar metreküpünü ülkenin enerji kompleksinin elektrik santralleri masraf etmiştir. Şu anda ülkenin kullanılabilir doğal gaz şebekesi büyük ölçekte transit imkanlara sahiptir. Azerbaycan'ın doğal gaz ulaşım sisteminden 1990-1991 yıllarında Gürcistan ve Ermenistan'ın ihtiyaçlarını gidermek için 12 milyar metreküp doğal gaz nakil etmiştir. Azerbaycan'da doğal gaz endüstrisi SSCB'nin uygun yapısının bir parçası olarak birçok gelişme aşamalarından geçmiştir. SSCB'nin dağılması ekonominin diğer alanlarında olduğu gibi ülkenin doğal gaz endüstrisine de egemenlik getirmiştir.[159]

Bağımsızlık sonrası üretilen doğal gaz ülkenin tüketim talebinin yalnız %40'ını karşılayabilmiştir. 1990-1991 yıllarında Gürcistan ve Ermenistan'a petrol ihraç eden Azerbaycan, doğal gaz üretiminin 5-6 milyar metreküpe kadar azalması sonucunda ülke içi doğal gaz tüketimini karşılamak için 1990-dan itibaren Türkmenistan ve İran'dan ithal etmek zorunda kalmıştır. 2000'li yıllarda doğal gazı Rusya'dan ithal etmek için yaptığı anlaşma sonrasında Türkmenistan ve İran'la olan anlaşmayı durdurmuştur. Rusya'dan doğal gaz ithali 2006 yılına kadar devam etmiştir.[160]

---

[158] E.M. Hacızade, *a.g.e,* s. 15.
[159] E.M. Hacızade, *a.g.e,* s. 16.
[160] Osman Nuri Aras, Elchin Süleymanov, Ayaz Zeynalov, "Azerbaycan Enerji Kaynakları Gelirlerinin Ülke Ekonomisine Etkisi (Azerbaijan's Energy Source Revenues and Their Effect)", *SSRN Electronic Journal,* December 2012, s. 7.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
SOCAR	5,0	4,6	4,2	4,2	4,0	3,9	4,5	6,0	7,8	6,9	7,2	7,1	6,9	7,1	7,2	6,9
Xarici şirkətlərlə birgə	1,1	1,2	1,3	1,4	1,3	3,0	4,6	11,0	15,7	14,4	19,2	18,7	20,0	22,3	22,4	22,1
Azərbaycan	6,1	5,8	5,5	5,6	5,3	6,9	9,1	17,0	23,5	21,3	26,4	25,8	26,9	29,4	29,6	29,0

Grafik 2. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Doğal Gaz Hasılatı (milyar m^3).[161]

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in iktidarda olduğu dönem 1994 yılında "Asrın Anlaşması"ndan sonra, ülkenin petrol-doğal gaz ürünlerine olan gereksinimlerini temin etmiş, bu ürünlerin ihracı ile ilgili yükümlülüklerin yerine getirilmesi ile ilgili ciddi başarılar kazanmıştır. Yeni petrol-doğal gaz stratejisinin başarı ile gerçekleşmesi ülkedeki doğal gaz üretiminin önemli ölçüde artmasına neden olmuştur.[162] Kendi önemi açısından hiç de BTC petrol boru hattından geride kalmayan Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz hattının inşasıyla "Şah Deniz" yatağında doğal gaz hasılatına başlanılmış oldu.[163]

Şah Deniz doğal gaz yatağı 1999 yılında keşfedilmiştir. 1 trilyon metreküp doğal gaz rezervi ile bu yatak dünyanın en büyük gaz-kondensat yataklarından biridir. "Şah Deniz" yatağı, Bakü'den 70 km güney-doğuda, suyun derinliğinin 50-

[161] *www.socar.az*, (06.09.2016).

[162] ARDNŞ'nin Prezidenti Rövnag Abdullayev'in "Azerbaycan" gazetesine röportajı, "Azerbaycan Neftinin Dünya Pazarlarına Nakli", *Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kütüphanesi*, 3. Fasıl.

[163] Azerbaycan Cumhuriyetinin Enerji Bakanlığı, "Neft Sanayisinin İnkişaf Tarihi", *http://www.minenergy.gov.az/?e=525&a=1*, (06.09.2016).

500 m arasında değiştiği Hazar denizinin şelfinde bulunmaktadır. Şah Deniz Evre 1 üzere aşamalara 2006 yılında başlanmıştır. Evre 1 üzere maksimum hasılat yılda yaklaşık 10 milyar metreküp gaz ve günde 50000 varil kondensat oluşturmuştur.[164] 2007 yılının şubat ayından itibaren Hazar'ın Azerbaycan sektöründeki "Şah Deniz" yatağında üretilen doğal gaz Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı aracılığı ile Gürcistan'a nakli başlamıştır. 2007 yılı 3 Temmuz'da "Şah Deniz" gaz-kondensat yatağından üretilen doğal gaz Bakü-Tiflis-Erzurum yolu üzerinden Güney Kafkasya Gaz Boru Hattı ile Türkiye sınırlarını aşarak, Türkiye'nin doğal gaz boru hatları sistemine dahil olmuştur.[165]

2014 yılında mevcut Şah Deniz tesislerinin teknik olarak daha da optimize edilmesi üretim sisteminin maksimum gücünü günlük 27,3 milyon metreküpten 29,5 milyon metreküp seviyesine yükseltmiştir. 2016 yılı ilk 9 ayı süresince Şah Deniz yatağı Azerbaycan (SOCAR'a), Gürcistan (GOGC şirketine), Türkiye (BOTAŞ şirketine) piyasalarına ve çok sayda işyerleri için BTC şirketine güvenli şekilde doğal gaz ulaştırılmasına devam etmiştir. Bu dönem süresince Şah Deniz yatağından 8 milyar metreküp doğal gaz 1,9 milyon ton (yaklaşık 15 milyon varil) kondensat üretilmiştir. Mevcut Şah Deniz tesislerinin üretim kapasitesi şu anda günlük 29,5 milyon ton metreküp veya yılda 10,8 milyar metreküptür.[166]

Şah Deniz Evre 2, Azerbaycan'dan Avrupa'ya ve Türkiye'ye doğal gaz ulaştıracak dev bir projedir. Bu proje yeni Güney Gaz koridorunu açmakla Avrupa pazarlarının doğal gaz teçhizatını ve enerji güvenliği güçlendirecek, dünyanın en büyük doğal gaz işlenmesi projelerinden biridir. Yıllık olarak Şah Deniz Evre 2 yatağından elde edilen 16 milyar metreküp doğal gaz yaklaşık 3500 km mesafeye nakledilerek Gürcistan, Türkiye, Yunanistan, Bulgaristan ve İtalya'daki milyonlarca tüketici için enerji sağlayacaktır. Doğal gazın ilk üretimi 2018 yılının sonlarına doğru planlanıyor ve bu doğal gazın Gürcistan ve Türkiye'ye satılması öngörülüyor.

---

[164] BP Azerbaycan, "Şahdeniz Merhele 1", (*http://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz/SDstage1.html,* (6.9.2016).
[165] Azerbaycan Dövlet Neft Şirketi (SOCAR), "ARDNŞ'nin Birge Beynalxalq Lahiyeleri", *http://www.socar.az/socar/az/home/,* (6.9.2016).
[166] BP Azerbaycan, "Şahdeniz Merhele 1", *http://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz/SDstage1.html,* (8.9.2016).

Avrupa'ya ise yaklaşık olarak 1 yıl sonra doğal gaz ihraç edilecektir. "Şahdeniz" doğal gazı Türkiye'de Güney Gaz Koridorunun önemli bir bölümü olarak öngörülen yeni Trans-Anadolu Boru Hattı (TANAP) üzerinden nakledilecektir.[167]

Petrol-Doğal gaz endüstrisinde en önemli olaylardan bir diğeri 2010 yılında Azerbaycan'da yeni büyük doğal gaz yatağı "Ümid" yatağının keşfedilmesidir. Diğer önemli gelişmelerden biri ise "Abşeron" yatağının kaynaklarının belirlenmesidir. "Abşeron" yatağının muhtemel rezervleri 350 milyar metreküp doğal gaz teşkil etmektedir. Bu yatağın keşfedilmesi ile Azerbaycan'da onaylanmış doğal gaz rezervleri toplam 2 trilyon 550 milyar metreküpe ulaşmıştır. 2007 yılından itibaren Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı ile doğal gaz ihracına da başlanmıştır. "Azeri-Çırak-Güneşli" yataklarının da petrol üretimine ve ihracına başlamasının yanı sıra "Şahdeniz" yatağında da doğal gaz üretimine ve ihracına tam olarak başlanmasının ardından Azerbaycan, petrolün yanı sıra doğal gaz üretimiyle de yüksek düzeyde bir ekonomik kalkınma, yeniden yapılanma ve dünya ekonomisine entegre olma imkânına kavuşmuştur. Aynı zamanda Azerbaycan, Türkiye, Avrupa ülkelerine doğal gaz ihracında, Rusya, Kuzey Afrika ve diğer doğal gaz üreticilerine rakip olmuştur.[168]

2.3.3. Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Geleneksel enerji kaynağı olarak hidrokarbon kaynaklarının sınırlı olması ve oluşturmuş olduğu çevre kirliliğinin önlenmesi dünyada alternatif ve yenilenebilir enerji kaynakları hesabına üretilen enerjinin miktarının çoğaltılmasını gerekli kılmaktadır. Artık bu yönde olumlu deneyimler bulunmaktadır, bazı ülkelerde güneş, rüzgar ve diğer alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı her geçen yıl daha da genişliyor.[169] Alternatif enerji kaynaklarının kullanımı çeşitli ülkelerin

---

[167] BP Azerbaycan, "Azerbaycan'da Devamlı İnkişaf Hakkında Hesabat 2013-Şahdeniz Merhele 2 ve Cenub Qaz Dehlizi", *http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/sustainability/country-reports/BP_Azerbaijan_sustainability_report_2013_aze.pdf*, (8.9.2016).
[168] Osman Nuri Aras, Elchin Süleymanov, Ayaz Zeynalov, *a.g.e*, s. 7.
[169] Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2004 yılı 12 Ekim tarihli 462 no'lu Kararı, *Azerbaycan Qazeti*, No: 246, 22 Ekim, Bakı 2004.

bulunmuş oldukları bölgelerin özelliklerine bağlı olarak değişir. Örneğin, Almanya ve İsrail gibi gelişmiş ülkelerde yenilenebilir enerji kaynaklarının ve güneş panellerinin kullanımı önemli derecede yaygındır. İsrail yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım imkanlarını 10%'a ulaştırmayı planlıyor. Özellikle, bu kaynakların kullanılması sulama ve konut binalarında suyun ısıtılması yönünde çok önemlidir ve sürekli gelişebilmenin önemli bir parçası olarak tanımlanır. Son yıllarda İsrail'de enerji alanında yürütülen bilimsel araştırma çalışmaları, buna ek olarak devlet ve özel sektör tarafından yatırım artışı sonucunda bu alanda olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Almanya 2012 yılında güneş enerjisi tüketimini %50 artırarak, enerji tüketimini %6,1'e ulaşmıştır. ABD'de son zamanlarda rüzgar enerjisi kullanımını artırmıştır. Sadece 2011 yılında ABD sınırları içerisinde 3,464 adet rüzgar türbini inşa edilmiştir. Rüzgarlı aylar boyunca ABD'de rüzgar enerjisi ülkenin toplam enerji tüketiminin %6'sını oluşturuyor.[170]

Azerbaycan petrol ve doğal gaz ülkesi olmasına, ayrıca dünya enerji pazarına kendi enerji kaynaklarını satarak ekonomisini geliştirmesine rağmen, uzun vadeli sürdürülebilir gelişim için ülkenin alternatif enerji kaynakları gelişimine de önem göstermelidir. Ülkede yenilenebilir enerji kaynaklarının (su, rüzgar ve güneş enerjisi) kullanım potansiyeli önemli derecede büyüktür.[171] Azerbaycan güneşli ve rüzgarlı günlerin sayısına göre yenilenebilir enerji kaynakları potansiyeli bakımından önemli bir konuma sahiptir. Abşeron yarımadasında ve Hazar denizi sahil kenarı topraklarda güneş ışığının süresi yılda 2500 saate, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinde ise 2900 saate eşittir.[172]

---

[170] NRDC.Renewable energy for America: Wind energy. Available at: *http://www.nrdc.org/energy/renewables/wind.asp*, (15.9.2016).
[171] Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2004 yılı 12 Ekim tarihli 462 no'lu Kararı, *Azerbaycan Qazeti*, No: 246, 22 Ekim 2004, Bakı.
[172] "AMEA'nın Vitse-Prezidenti: Nahçıvan'ın Enerjiye Telabatının Yarsını Alternatif Enerji Menbeyleri Hesabına Ödemek Olar", 1 Temmuz 2011, *http://az.trend.az/news/society/1884733.html*, (15.09.2016).

Potansiyelin türü	Gücü (MVt)
Güneş enerjisi	>5000
Rüzgar enerjisi	>4500
Biokütle	>1500
Jeotermal	>800
Küçük Su Elektrik İstasyonu	>350

Grafik 3. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Yenilenebilir Enerji Kaynakları Potansiyeli.[173]

Rüzgar enerjisi, diğer alternatif enerji kaynakları olan güneş, hidroenerji, jeotermal ve biyokütle enerjisinden farklı olarak üretim zorluğuna, çevresel temizliğine ve tükenmezliğine göre üretimi en uygun olandır. Abşeron yarımadası, Hazar denizi sahil kenarı toprakları, Azerbaycan'ın batı kısmı (Gence, Daşkesen) ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti (Şerur, Culfa) fazla miktarda rüzgar enerjisine sahip olduğu bilinmektedir. Özellikle Abşeron yarımadasında rüzgar enerjisinin üretimi için yüksek potansiyel mevcuttur. Rüzgarın hızı yıl boyu 3-7 m/sn arasında değişiyor ki, bu hızda rüzgar enerjisi jeneratörleri için mükemmel olarak kabul edilir. Genel olarak, ülkede 800 megavata yakın rüzgar enerjisi rezervi bulunmaktadır. Üretilmiş olan bu enerji tahmini hesaplamalara göre neredeyse yılda 2,4 milyar kW/saat elektrik enerjisi demektir. Bu enerji üretimi nerdeyse 1 milyon ton yakıt tasarrufu, en önemlisi de büyük miktarda atıkların, özellikle ozon katının incelmesine sebep olan karbon dioksitin atmosfere atılmasının önlenmesi demektir.[174]

Devlet alternatif enerji kaynağının kullanımını teşvik amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulunun 15 Ekim 2005 tarihli 187 no'lu kararı ile rüzgar

[173] *http://www.area.gov.az/*, (15.09.2016).

[174] Perspective of use of alternative and renewable energy sources in Azerbaijan. Ministry of Industry and Energy of the Republic of Azerbaıjan, 12 Ekim, 2009, *http://www.osce.org/baku/40012*, (16.09.2016).

elektrik cihazlarının ithalini gümrük vergilerinden ve masraflarından muaf etmiştir. Tüm bu potansiyelleri dikkate alarak, ülkede rüzgar enerjisinin gelişimi yönünde rüzgar türbinlerinin kurulumu ve rüzgar faktörü kullanılarak enerji üretimi gibi bir sıra olumlu adımlar atılmıştır. 2004 yılında Caspian Technology şirketi Bakü'den 55 km uzaklıkta Yeni Yaşam bölgesinde pilot proje kapsamında ilk rüzgar türbinini inşa etmiştir. 2009 yılında özel bir şirket Hızı bölgesinin Şurabad köyü civarında rüzgar enerjisinden elektrik enerjisi üreten pilot proje gerçekleştirmiş ve o bölgede Danimarka yapımı olan 0,5 megavat güce sahip olan 2 rüzgar enerjisi düzeneği kurulmuştur. Bu araç vasıtasıyla bir yıl içinde 7 milyon kW/saat elektrik enerjisi üretimi gerçekleştirilerek yüksek voltajlı elektrik sistemine gönderilmiştir. Üretilen elektrik enerjisi Hızı bölgesinin elektrik ihtiyacının %50'sini ödemenin yanı sıra tüketicileri de "yeşil enerji" sağlamıştır. Aynı zamanda bunu da belirtmekte yarar vardır ki, bu kadar elektrik enerjisinin ısı elektrik santralinde üretimine 2 milyon metreküp doğal gaz gerekmektedir.[175] Ayrıca, 2010 yılında ülkede 16 rüzgar türbininin inşa çalışmalarına da başlanılmıştır. Aynı zamanda ABEMDA (Alternatif ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Devlet Şirketi) tarafından Gobustan Poligonunda 0,9 megavat gücünde hibrit sistemi üzerine çalışan 3 adet rüzgar türbini inşa edilmiştir.[176]

Azerbaycan'da ileriye dönük enerji türlerinden biride güneş enerjisidir. Güneş enerjisinin doğrudan ısı enerjisine dönüşmesi dünya pratiğinde geniş yayılmıştır ve bu, gelişmiş ülkelerde enerjinin önemli yönlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Azerbaycan'ın doğal iklim koşulları, güneş enerjisini kullanarak elektrik ve ısı enerjisinin üretimini artırmaya geniş olanaklar sunuyor. Öyle ki, güneşli saatlerin miktarı yıl boyunca ABD'de ve Orta Asya ülkelerinde 2500-3000 saat, Rusya'da 500-2000 saat, Azerbaycan'da ise 2400-3200 saattir. Güneş enerjisinin kullanımının gelişmesi Azerbaycan'ın birçok bölgesinde enerji sorununu kısmen çözebilir. Özellikle güneş santrallerinin verimliliğinin ülkenin doğal iklim ve coğrafi konumuna bağlı olduğunu belirtmek gerekir. Öyle ki, 1 yıl boyunca $1m^2$'lik yer

[175] Rüstem Şefaqetov, *Azerbaycanda Altenativ ve Berpaolunan Enerji Menbeylerinin Menimsenilmesi Prespektivleri*, s. 3.
[176] A. Hüseynov, *Social Acceptance of Wind energy in Azerbaijan*, LAP LAMBERT Academic Publishing, 30 May, 2012, s. 43.

yüzüne düşen güneş enerjisinin miktarı ABD'de 1500-2000 kW/saat, Rusya'da 800-1600 kW/saat, Çin'de 1800-2000 kW/saat, Fransa'da 1200-1400 kW/saat ve Azerbaycan'da 1500-2000 kW/saatten oluşmaktadır. Göründüğü üzere, Azerbaycan topraklarına düşen güneş ışınlarının miktarı diğer ülkelere kıyasla fazladır, bu da güneş enerjisinin kullanımına yatırımların sağlanmasının önemli sebeplerinden biri olarak sayılmaktadır.[177]

Atmosfer koşullarına dayanarak elde edilen hesaplamalar sonucunda Azerbaycan toprakları üzerinde güneş enerjisinin dağıtımı ile ilgili sonuçlar belirlenmiştir. Bu sonuçlara göre iki bölge Nahçıvan MC'i ve Kür-Abşeron daha verimli bölge olarak seçilmiştir. Belirtilen sonuçlara göre, Nahçıvan MC bölgesinde fotoelektrik teçhizatının yıllık elektro enerji hasılatı 1 metrekareye 246 kW/saat, Kür-Abşeron arazisi üzerinde ise 1 metrekareye 230 kW/saat, güneşin pik olduğu saatlerin miktarı ise bir yılda Nahçıvan MC'de 3200 saat, Kür-Abşeron'da ise 2500 saattir.[178]

Yukarda bahsedilen bilgilerden anlaşılacağı üzere güneş enerjisinin üretimi Azerbaycan için büyük öneme sahiptir. Artık Sumgayıt Teknolojiler Parkı'nda güneş enerjisi üretimi için foto elementlerin üretildiğini dikkate alırsak, sırf bu alanda çok az güçlendirilmiş devlet desteği olduğu halde büyük miktarda gerçek verimin olacağı açıkça görülmektedir. Azerbaycan'da alternatif enerji kaynaklarının gelişimi yönünde en önemli adımlardan biri de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 21 Ekim 2004 tarihli 463 no'lu kararı ile onaylanmış "Azerbaycan Cumhuriyetinin alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması için Devlet Programı"dır. Devlet Programının temel görevleri şunlardır:

- *"Elektrik enerjisi üretiminde alternatif (yenilenebilir) enerji kaynaklarının potansiyelini belirlemek;*
- *yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanıma yöneltmekle, ülkenin enerji kaynaklarının kullanımının verimliliğini yükseltmek;*

[177] Rüstem Şefaqetov, *a.g.e*, s. 5.
[178] "Azerbaycan Külek Enerjisinden İstifadenin İnkişaf Perspektivleri", *Energetikanın Problemleri Jurnalı*, AMEA, 2004, No:1, Bakı 2004, *http://www.pei.az/ep.htm*, (17.09.2016).

- *yeni enerji üretim alanlarının oluşturulması hesabına ek işyerlerinin açılmasını sağlamak;*
- *Azerbaycan Cumhuriyeti'nde geleneksel enerji kaynaklarının mevcut olan genel gücünü dikkate alarak, alternatif enerji kaynaklarının hesabına enerji gücünün artırılmasına ve böylece ülkenin enerji güvenliği ile elde edilebilirliğinin yükseltilmesine ulaşmak".*[179]

Devlet programının önemini dikkate alarak, bu programdan kaynaklanan konuların devamlı ve etkili bir biçimde uygulanmasını hızlandırmak amacıyla 2009 yılından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti Sanayi ve Enerji Bakanlığı bünyesinde Alternatif ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları ile ilgili Devlet Ajansı oluşturulmuş, bu kurum 2010 yılında faaliyete başlamıştır. Fakat, 2012 yılı 1 Haziran tarihinde Devlet Ajansı iptal edilmiş ve bu madde uyarınca alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı alanında kamu hizmetlerinde bulunan, ayrıca yenilenebilir enerji kaynaklarının belirlenmesini düzenleyen ve bu alanın gelişmesi ile ilgili diğer çalışmaları da üstlenen Azerbaycan Cumhuriyetinin Alternatif ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları üzere Devlet Şirketi oluşturulmuştur. Daha sonra ise Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 1 Şubat 2013 tarihli 810 no'lu kararı ile Devlet Şirketi yeniden organize edilerek "Azalterantivenerji-Mehdud Mehsul Cemiyyet" adlandırılmış ve yeni yaratılmış ABEMDA'nın kullanımına verilmiştir.[180]

2011 yılında Devlet Ajansı tarafından Gobustan ilinde Gobustan Deneysel Poligonu ve Eğitim Merkezi hizmete sunulmuştur. Hizmete sunulan poligonda hibrit tipi (rüzgar, güneş ve biyokütle) elektrik ve ısı santrali kurulmuştur. Ayrıca, Eğitim Merkezinde "1 ev-1 elektrik santrali" ilkesi temelinde çalışan 10 kulübe tipi elektrik santrali, "akıllı ağ" sistemi kurulmuş ve yönetime verilmiştir. Bu santralin amacı ileriki yıllarda tüm Gobustan ilini tamamen alternatif ve yenilenebilir enerji kaynakları hesabına üretilen enerji ile temin etmektir. Ayrıca Gobustan Poligonunda oluşturulmuş Kontrol Merkezi bölgelerde inşa edilmiş elektrik santrallerinin "akıllı

[179] Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2004 yılı 12 Ekim tarihli 462 no'lu Kararı, *Azerbaycan Qazeti*, No: 246, 22 Ekim, Bakı 2004.
[180] Azerbaycan Cumhuriyeti Alternatif ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Üzere Devlet Agentliyi, *http://www.area.gov.az/page/3*, (19.9.2016).

ağ" sistemi üzerinden modern teknolojiler vasıtasıyla ile yönetilmesine olanak sağlıyor.[181]

Devlet Ajansı'nın desteği ile 2012 yılında güneş panelleri ve led lambaları üreten "Azgüntex" MMC faaliyete başlamıştır. Avrupa ülkelerinin en önde gelen şirketlerinin üretmiş oldukları modern teknolojileri kapsamında inşa edilmiş fabrika yılda 30 megavat gücünde güneş panelleri üretmek potansiyeline sahiptir. Şu anda ikinci 30 megavatlık hattın inşası yönünde çalışmalar yapılıyor. 2012 yılında ayrıca Devlet Ajansı tarafından dünyada ilk kez Samuh ilinin sınırları içerisinde bulunacak "Tarımsal-Enerji-Tesisi" projesi ile ilgili çalışmalara da başlanılmıştır. Bu projenin amacı, tarım ile üretim alanlarının, aynı zamanda yerleşim, sosyal ve diğer amaçlar için kullanılan binaların enerji ihtiyacını, alternatif, yenilenebilir enerji kaynakları hesabına ve bunun yanı sıra tarımsal ile evsel atıklardan bioenerji üretmekle daha dayanıklı etmektir. İleriki yıllarda bu tip projeler diğer illerde de uygulanacaktır.[182]

Diğer önemli bir olay ise, 2012-2020 yılları için Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Azerbaycan Cumhuriyeti'nde alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasına dair Devlet Stratejisi'nin hazırlanması ile ilgili kararnamesidir. Kararnamenin 1.bölümüne dayanarak, Devlet Stratejisi'nin projesi hazırlanırken ülkede alternatif ve yenilenebilir enerji kaynakları hesabına elektrik, ısı enerjisi üretimi üzere 2012-2020 yılları için ana yönlerin belirlenmesi, alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı alanında standart hukuki alt yapının oluşturulması, alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına dair teşvik edici önlemlerin alınması, ülke içi ve uluslararası bilimsel-teknik potansiyele dayalı olarak, ekonominin tüm alanlarında alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının sağlanması ön görülmektedir.[183]

---

[181] "Yeşil İnkişaf: Enerji Semereliliyi ve Alternativ Menbeler", *SAM*, Bakı 2014, s. 71.
[182] "Yeşil İnkişaf: Enerji Semereliliyi ve Alternativ Menbeler", SAM, Bakı, s. 72.
[183] 2012-2020 yılları için Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Azerbaycan Cumhuriyeti'nde alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasına dair Devlet Stratejisi'nin hazırlanması ile ilgili kararnamesi, 29 Aralık, Bakı 2011, *http://www.president.az/articles/4057*, (20.09.2016).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde alternatif (yenilenebilir) enerji kaynaklarının gelişme hızını analiz ederken, bu yönde olumlu adımların atıldığını ve gelişimin kendisinin ilk aşamasında olduğunu söyleyebiliriz. Tabii ki, alternatif enerjinin geleneksel enerji kaynaklarının yerine geçerek petrol, doğal gaz ve kömür gibi enerji kaynaklarının kullanımını azaltması için uzun bir süre gerekmektedir. Fakat, Azerbaycan'da son zamanlarda bu yönde atılmış adımlar olumlu değerlendirilmelidir. Örnek olarak, ülkede 2011 yılında elektrik enerjisi üretiminde alternatif enerji kaynaklarının payı %10 (%9,8 hidroenerji, %0,2 diğer) ise, fakat gerçekleştirilmesi öne sürülmüş başlıca hedef bu göstericiyi 2020 yılında %20'ye ulaştırabilmektir. Ama konu ile ilgili belirtilen veriler, bu alana kamu ve özel sektör tarafından daha fazla yatırım yapılması gerektiğini gösteriyor. Kabul edilmiş ve edilecek tüm yasa ve kararlar çok etkili şekilde gerçekleştirilmelidir ki, yenilenebilir enerji kaynaklarının gelişimini engelleyen etkenleri ortadan kaldırsın, bu kaynakların pazarını oluşturarak, fiyat rekabetinin artırılmasına etkide bulunsun. Günümüzde kabul edilen tüm önemli kararlar Azerbaycan'da bu pazarın ileriye dönük gelişim perspektifinin temelini koymaktadır.

2.4. Azerbaycan'ın Enerji Politikası

Dünya enerji kaynakları meseleleri, uluslararası ekonomi ile uluslararası politikanın iç içe olduğu ve aralarındaki ilişkinin en çok somutlaştığı alanlardan biridir.[184] Devletler, devamlılıklarını sürdürmek için belirli dış politika çıkarlarına göre hareket ederler. Bu amaçlar, devletlerin çoğu kez birbirleri ile çatışma durumundaki hedefleri arasında seçim yapmalarını gerektirmektedir. Demokratik devletlerin, ekonomik kalkınma ve refah seviyesini artırmak dış politikalarındaki amaçlardan biridir. Bu durumda ekonomik etkenlerin dış politikanın hem amaç hem de aracı olabileceğini söyleye biliriz. Dünyada bulunan enerji kaynakları ve bilhassa petrol, dengeli bir şekilde dağılmamıştır. Petrol kaynağının esas üretim alanları ilk başta Ortadoğu daha sonra Kuzey Avrupa, Kuzey Afrika, Kuzey ve Orta Amerika,

[184] Şükrü Güreli, *Orta Doğu Petrol'ünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1979, s. 11.

Kafkasya ve Orta Asya iken; esas tüketim bölgeleri ise Kuzey Amerika, Kuzey Asya, Batı Avrupa ve Uzak Doğudur.[185]

Tüketici devletlerin dış politikalarında petrol, en basit anlamda günlük taleplerin karşılanması için bile önemli bir önem taşır. Bu nedenle üretici ve tüketici devletlerin dış politika amaçları açsından petrol politikaları, genel politikaları destekleyen bir strateji olarak görülebilir. Bilindiği üzere, Hazar havzasının petrol ve doğal gaz kaynaklarının en zengin olan sektörü Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'a ait olsa da denizde ilk buluş, kazı ve üretim çalışmaları eski SSCB zamanında yalnızca Azerbaycan tarafından başlatılmış ve gerçekleştirilmiştir. SSCB zamanında havzadaki tüm petrol ve doğal gaz kaynaklarının sahibi Sovyet yönetimi olsa da Sovyetler dağıldıktan sonra bağımsızlığını ilan eden milli cumhuriyetler, aynı zamanda bağımsızlığını kazanan Azerbaycan da kendi sınırları içindeki tüm yeraltı ve yerüstü servetlerin sahibi olmuştur. Özellikle, Azerbaycan ve Kazakistan Hazar Denizi'nde yer alan enerji kaynaklarının içinde en fazla petrol rezervlerine sahiptir. Bu açıdan Azerbaycan'ı uluslararası alanda önemli kılan faktörlerden biri petroldür. Azerbaycan'ın gelişmesi de petrol sektörünün gelişmesine bağlıydı.[186]

18 Ekim 1991 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı hakkında Anayasa Aktı kabul edildikten sonra Amerika, Avrupa ve Asya'nın önde gelen devletlerinin Azerbaycan'a ve onun zengin yeraltı yerüstü kaynaklarına ilgisi daha fazla artmıştır. Hazar denizi ve genel olarak Hazar havzası bölgesi Rusya ve İran gibi devletlerle yanı sıra diğer ülkelerinde ilgi odağı haline gelmiştir. Buna sebep, öncelikle, bölgenin jeopolitik ile ekonomik önemi, Hazar'ın zengin hidrokarbon rezervleri ve kaynaklar idi. Gerek ABD, Avrupa ve Asya'nın büyük devletlerinin, gerekse de Rusya'nın gözünde Hazar Denizi kıyısında bulunan Azerbaycan bölgede başlıca devlet olarak kabul ediliyordu ki, bu da öncelikle onun önemli jeopolitik, jeo-ekonomik durumu, zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olması ile ilgili

[185] Mehmet Kocaoğlu, *Petrol ve Strateji*, Türkeli Yayınları, Ankara 1996, s. 101.
[186] Ali Hasanov, *Xezer-Qara Deniz Hövzesi ve Cenubi Qafqazın Geoiqtisadiyyatı: Azerbaycanın Enerji Siyaseti*, "Zerdabi LTD" MMC, Bakı 2016, s. 79.

idi.[187]

Bağımsızlıktan sonra 1991-93 yılları arasında petrol şirketleri ile görüşmeler başlamıştır. Bu görüşlerde temel amaç ekonomik kaynak oluşturarak devletin bağımsızlığının devam ettirilmesiydi. Fakat bu görüşmeler Haziran 1993'teki iç siyasi gelişmelerden dolayı kesilmiştir. Azerbaycan devletinin 1993 yılından itibaren yürüttüğü dış ekonomik politika, bölge ülkeleri, Avrupa devletleri ve ABD ile kapsamlı ekonomik ilişkiler kurmayı, özellikle enerji alanında işbirliğini geliştirmeyi kapsıyordu. 1993 yılının Ekim ayında Azerbaycan Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı seçilen Haydar Aliyev Azerbaycan'ın dış ekonomik politikasının temel prensiplerinden biri olarak ülkenin milli çıkarlarını ve dış devletlerin karşılıklı ekonomik çıkarlarını dikkate alarak, Azerbaycan petrol rezervlerine ilgi duyan her bir ülke ile karşılıklı ve faydalı işbirliğine hazır olduğunu beyan etmiştir.[188]

Haydar Aliyev'in büyük politikadaki mucizelerinden biri tanesi tüm dünyada bir efsaneye dönüşen petrol stratejisidir. Bu strateji sayesinde Azerbaycan uluslararası enerji politikasını etkileyebilen devletler arasında yerini almıştır. Bu başarı oldukça zor şartlar altında, iç ve dış baskılara karşı konarak kazanılmış olup, Azerbaycan tarihinin şanlı sayfalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Elbette ki, tüm büyük ülkeler ve bu ülkelere bağlı petrol şirketleri Azerbaycan petrolüne sahip olmak için yarışıyorlardı. "Siyah Altına" sahip olmak için ciddi bir mücadele söz konusu idi. Haydar Aliyev'in iktidara gelişiyle belli bir düzeyde istikrara kavuşan Azerbaycan'da henüz darbe yapmak hevesinde olan güçler bulunuyordu. Oysa Haydar Aliyev daha büyük ve ciddi bir konuya yoğunlaşmış durumdaydı. Haydar Aliyev Hazar bölgesinde etki gücüne sahip olabilmek için verilen mücadelede bağımsızlığını henüz yeni kazanan ülkesinin ulusal çıkarlarını savunmanın ve yalnızca bugünün gereksinimlerini karşılayacak değil, gelecek kalkınmanın temelini de oluşturacak petrol stratejisini hazırlamanın peşindeydi.[189]

---

[187] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 688.
[188] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 619.
[189] V.Andriyanov, H. Mirelemov., *Haydar Aliyev Büyük İnsanların Yaşamı*, Basın Yayın San.LTD. Şti, Bakü 2008, s. 424-425.

1991 yılından başlayarak günümüze kadar devam etmekte olan Hazar'ın Azerbaycan sektöründeki petrol ve doğal gaz araştırmaların sonucu burada 4 milyar tonun üzerinde petrol, 1100 milyar metreküpe yakın gaz rezervlerin olduğu tahmin edilmektedir. Bu petrol rezervlerin 572 milyon tonu keşfedilmiştir. Ayrıca, 1999 yılında Şah Deniz'de Hazar açısından rekor olan doğal gaz yatakları keşfedilmiştir. Bu yataklarda yaklaşık 1 trilyon metreküp doğal gaz rezervlerinin varlığından söz ediliyordu.[190]

Petrol politikası Haydar Aliyev'in iç ve dış politikasının bir parçası olmuştur. O, Azerbaycan petrolünün dünya politikasındaki asırlık tarihini derinlemesine kavramış ve petrolün son yüzyıldaki rolünü ekonominin gelişmesindeki önemini çok iyi anlamıştır. Haydar Aliyev, incelikle düşünülmüş politikasının temelini oluşturan petrol anlaşmaları ile, önce dünya siyasetini belirleyen büyük devletleri (ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya) kendi yanına çekerek ileride ortaya çıkacak sorunları çözmek için güvenilir bir zemin yaramıştır. Nitekim Eylül 1994 yılında Hazar denizinin Azerbaycan bölmesindeki "Azeri", "Çırak" ve "Güneşli", kuyularının derinliklerindeki petrolün ortaklaşa çıkarılması ve bundan gelir elde etmek için ilk anlaşma imzalanmıştır.[191]

20 Eylül 1994 yılında Bakü'de "Gülistan" sarayında ilk petrol anlaşması "Asrın Anlaşması" imzalanmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in girişimi ile imzalanmış anlaşmanın temel ilkeleri, Azerbaycan'ın zengin doğal kaynaklarını, aynı zamanda petrol ve doğal gaz kaynaklarını Azerbaycan halkının refahı için daha da verimli kullanmaktan oluşuyordu. "Asrın Anlaşması"nın imzalanmasıyla bağımsız Azerbaycan devletinin tarihinde yeni milli petrol stratejisi uygulanmaya başlanmıştır.[192]

---

[190] Akif Abdullayev, "Haydar Aliyev Dönemi ve Azerbaycan", Eylül 2013, s. 48.
[191] H.Taşdemir, M.Hasanoğlu, "Kafkasya'nın Etnik Yapısı ve Etnik Çatışma", *TSA*, Sayı 1, 2003, s. 103.
[192] Şahmar Mövsümov, "Milli Neft Strategiyası Xalqın Rifahına Xidemet Edir", Azerbaycan Respublikasının Devlet Neft Fondu, 19 Eylül 2008, *http://www.oilfund.az/az_AZ/metbuat-gusesi/metbuat-guezguesuende/sofaz_in_news_32.asp*, (4.10.2106).

"Asrın Anlaşması" çerçevesinde gerçekleştirilen ulus ötesi projeler Güney Kafkasya ve Hazar havzasının diğer devletleri ile karşılaştırdığında Azerbaycan'ın uluslararası arena için jeopolitik ve jeo-ekonomik değer ölçülerini oldukça artırmış, bölgesel, uluslararası perspektifini yükseltmiş, diğer ülkeler ile ortaklık ilişkilerine ve milli gelişimine ciddi etki etmiştir. Bu anlaşmanın imzalanması kısa sürede dünyanın önemli devletlerinin, önde gelen finans ve ekonomik kurumların, uluslararası kurumların dikkatini, mali ve teknik imkanlarını, gelişim kaynaklarını hem Azerbaycan'a hem de genel olarak Hazar havzasına yöneltmiştir. Bu durum bölge ülkelerine gelişmiş dünya şirketleriyle karşılıklı ve verimli işbirliği için elverişli ortam yaratmıştır. Petrol anlaşmaları imzalandıktan sonra yalnız yabancı ülke yetkililerinin değil, aynı zamanda birçok dünya siyasetçilerinin, iş adamlarının ve siyaset bilimcilerinin dikkati Azerbaycan'a ve Güney Kafkasya'ya yönelmiştir. "Asrın Anlaşması" çerçevesinde yabancı ülkelerle yapılan petrol ve doğal gaz anlaşmalarının ve geçen sürede yapılan başarılı enerji politikası sonucu Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı daha da pekiştirilmiştir. Cumhuriyetin güvenliğinin, hızlı kalkınmasının ve gelecek gelişiminin sağlam temeli konulmuştur. Sürdürülen devamlı petrol politikasının başarı ile gerçekleştirilmesi nedeni ile Batı dünyasının Azerbaycan'a olan güveni artmıştır. Önde gelen dünya devletleri ile Azerbaycan arasındaki karşılıklı güven ve ortaklık ilişkileri güçlenmiştir.[193]

Petrol stratejisinin önemli bir bölümünü yabancı şirketler ile birlikte üretilen petrolün ve doğal gazın büyük hacimli naklini ve dış pazarlara ihracını sağlayacak çok seçenekli boru ulaşım altyapısının inşası oluşturmuştur. Öyle ki, petrol stratejisinin gerçekleştirildiği ilk yıllarda öncelikle Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa boru hatları kurulmuş, daha sonra petrol ve doğal gazın güvenli, büyük hacimli ihracını sağlamak amacıyla Haydar Aliyev adına BTC esas petrol ihraç, BTE doğal gaz ihracı boru hatları inşa edilerek kullanıma verilmiştir. BTC ve BTE esas ihraç boru hatlarının faaliyet göstermesi, bu borularla petrolün ve doğal gazın naklinin yıldan yılla genişlemesi petrol stratejisinin önemli bir zaferi olarak kabul edilmiştir. Hazar Denizi ile Akdeniz'i birleştiren bu yeni enerji koridorunun faaliyeti

[193] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 88.

sayesinde Azerbaycan petrolünün uluslararası pazarlara geniş kapsamlı nakli ve ülkede çok seçenekli ihracatın uygulanması için elverişli olanaklar yaranmış, aynı zamanda ülkenin transit potansiyeli birkaç kez artmıştır. BTC ve BTE esas ihraç boru hatlarının işletimi ile ilgili Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ülkeleri ve Orta Asya bölgesi arasından ithal-ihraç ilişkilerinin ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur.[194]

Yeni petrol stratejisini başarılı bir şekilde sürdürdükçe, Azerbaycan'ın uluslararası arenadaki nüfusu da hızla artmıştır. İlk petrol anlaşmasının üzerinden geçen birkaç sene zarfında Azerbaycan, takip ettiği yeni petrol stratejisi çerçevesinde 14 ayrı ülkenin 32 şirketi ile 20 yeni petrol ve doğal gaz anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmalarda, Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz sanayisine 30 sene içinde yapılması ön görülen dış yatırımların toplamı 60 milyar manatın[195] üzerindedir. Resmi verilere nazaran, yalnızca "Asrın anlaşması" çerçevesinde Azerbaycan ekonomisine yapılan dış yardımların 6 milyar manatın üzerinde, petrol sanayisine yapılan yatırımlar ise 20 milyar manat civarında gerçekleştirilmiştir.[196] Azerbaycan'ın gerçekleştirdiği yeni petrol stratejisi, bu çerçevede gerçekleştirilen çokuluslu enerji, ulaşım-iletişim ile koridor projelerinin faaliyete başlaması bu ülkeyi Hazar-Karadeniz havzası ve Güney Kafkasya'nın lider devletine çevirmiştir. Bazı saygın Batı araştırmacıların fikri ile ifade edersek: "Azerbaycan'a Güney Kafkasya'da çevre ülkelerin jeopolitik kursunu belirleyen" lider devlet konumu kazandırmıştır.[197]

15 Ekim 2003 yılında Azerbaycan'ın yeni Cumhurbaşkanı seçilen İlham Aliyev, Haydar Aliyev'in belirlediği ve 1993-2003 yıllarında gerçekleştirdiği milli gelişim ve enerji politikasının bir alternatifi olmadığını, bu stratejinin geliştirme kursunun bundan sonrada vaz geçmeden devam ettirileceyini kesin bir dille beyan etmiştir. İlham Aliyev bu siyaseti başarı ile devam ettirmiş, bölgede ve dünyada yeni yeni enerji ihrac hatlarının, özellikle de doğal gaz satış pazarının arayışı, enerji

---

[194] Şahmar Mövsümov, *a.g.e, , http://www.oilfund.az/az_AZ/metbuat-gusesi/metbuat-guezguesuende/sofaz_in_news_32.asp*, (4.10.2106).
[195] Manat-Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Resmi Para Birimidir. 1 Manat neredeyse 2 Türk Lirasına denk gelmektedir.
[196] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 89.
[197] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 91.

ihracının genişlenmesi yönünde faaliyetlere başlamış, Şah Deniz, TAP, TANAP gibi önemli başarılara imza atmıştır.[198]

Milli petrol stratejisinin başarılarının sonucu olarak Azerbaycan bölgenin lider devleti, aynı zamanda bölgesel ve küresel ekonomik projelerin önde gelen katılımcılarından biri haline gelmiştir. Bugün Azerbaycan'da elde edilen tüm ekonomik başarıların başında milli petrol stratejisi, bu stratejinin ilk şanlı sayfasını ve temel taşını ise "Asrın Anlaşması" oluşturuyor.

2.5. Azerbaycan'ın Enerji Güvenliği

Azerbaycan Cumhuriyeti zengin hidrokarbon rezervlerine, gelişmiş yakıt, enerji altyapısına ve kendini tam temin eden enerji sistemine sahiptir. Ülkenin sadece ulusal ve bölgesel düzeyde değil, aynı zamanda dünya enerji sisteminde gittikçe önemli vesileye dönüşmesi, çokuluslu enerji piyasalarında özel bir yer tutması, Avrupa'nın enerji güvenliğine aktif katılımı ile onun bölgesel ve dünyanın jeopolitik, jeo-ekonomik konumunu güçlendirmesine özel etki göstermektedir.[199] Hazar Havzasının Azerbaycan Cumhuriyetine ait olan sektöründe bulunan petrol ve doğal gaz yataklarının, yanı sıra perspektifli yapıların işlenmesi, istismarı, modern petrol, doğal gaz iskelelerinin inşası ve kurulumu, ana ihraç petrol ile doğal gaz boru kemerlerine, terminallerine olan tehditlerin tespiti, değerlendirilmesi ve yeterli önlemlerin alınması Azerbaycan Cumhuriyeti milli güvenliğinin sağlanmasının en önemli faaliyet alanlarından biridir.[200] Enerji güvenliğinin sağlanmasının temel ilkeleri şunlardır:

- *stratejik ve önemli tesislerin enerji ile güvenli temin olunması;*
- *harcanmış yakıt kaynaklarının yerinin doldurulması;*

---

[198] Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Aliyevin nitqleri, çıxışları, münasibetleri, ve beyanatları, *http://files.preslib.az/site/ialiyev/2003,* (6.10.2016).
[199] Ali Hasanov, *a.g.e,* s. 919.
[200] Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Aliyevin 2007-ci il 23 May Tarihli, 2198 No'lu Kararı, Bakı, *http://migration.gov.az/images/pdf/026fa4b410a33801f3dd49643726cf2a.pdf*, s. 19. (20.10.2016).

- *yakıt ve enerji çeşitliliğinin artırılması;*
- *çevresel taleplerin dikkate alınması;*
- *enerji kaynaklarının verimsiz kullanılmasının önlenmesi;*
- *iç ve dış piyasalarda enerji kaynaklarının gerekli gelir getirmesi ve etkin ihracat için serbest ekonomik ortamın oluşturulması.*[201]

Azerbaycan enerji güvenliği politikasının esasları ve onun temin olunma ilkeleri 1994 yılında imzalanan "Asrın Anlaşması" ile birlikte başlayan yeni petrol stratejisi çerçevesinde oluşmuştur. Ayrıca, Azerbaycan'ın ulus ötesi ve iç enerji politikası, bu alanda gerçekleştirilen etkinlikler, gerçekleştirilen görevler ve enerji güvenliğinin sağlanması ile ilgili diğer konular 2003-2014 yıllarında "Enerji Hakkında" Azerbaycan Cumhuriyet Yasası, "Alternatif ve Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımındaki" Devlet Programı, 2005-2015 yıllarında "ülkenin yakıt-enerji kompleksinin gelişimi" Devlet Programı, Şah Deniz 2 doğal gaz gibi kabul edilen bir çok resmi devlet belgelerine de yansımıştır.[202] Azerbaycan'ın enerji güvenliği alanında gerçekleştirdiği iç siyasetin esas görevleri aşağıdakilerdir:

- *yakıt-enerji kompleksinin modern taleplere uygun gelişimini belirlemek ve sağlamak;*
- *yakıt-enerji kompleksine dahil olan sanayi alanlarının faaliyetlerinde etkinliğin artırılması için gerekli bilimsel, teknik ve kurumsal tedbirler almak;*
- *enerji kaynaklarının üretim, işleme, taşıma, depolama, muhasebe ve tüketim üzere gelişmiş teknolojik tedbirlerin uygulanmasını sağlamak;*
- *yakıt-enerji sektöründe sağlıklı rekabet ortamı oluşturmak;*
- *yakıt-enerji kompleksinin gelişmesine sağlanan yatırımların hacmini artırmak;*
- *yakıt-enerji kompleksinde çevre güvenliği sağlamak;*

[201] "Energetika haqqında" Azerbaycan Respublikasının Kanunu, *www.mie.gov.az/cgi-bin/min/main.cgi.id,* (20.10.2016).
[202] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 921.

- *yakıt-enerji kaynaklarının tüketimine göre ödemelerin daha kapsamlı yerine getirilmesini sağlamak.*[203]

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde zengin enerji kaynaklarının olması ekonominin esaslı ve hızlı gelişmesine olumlu etki gösteren, fakat farklı devletlerin bölgedeki çıkarlarını şartlandıran ve ilişkilerin gerginleşmesine neden olan önemli faktörlerden biridir. Bağımsızlık elde edildikten sonra Azerbaycan Cumhuriyeti kendi enerji sektörünü daha fazla geliştirmiş ve çeşitli ulaşım ve taşıma ağları yaratmıştır. Bu ulaşım ağlarının güvenliğinin sağlanması ülke için önemli görevlerden biridir. Uluslararası ulaştırma koridorlarının ve boru hatlarının güvenliğini sağlamak için Azerbaycan Cumhuriyeti aşağıdaki görevleri gerçekleştirmektedir:

- *ulaşımın ve ulaşımda güvenliğin sağlanması;*
- *ulaşım sisteminde seferberlik hazırlığının sağlanması;*
- *Avrupa-Kafkasya-Asya ve "Kuzey-Güney" uluslararası ulaştırma koridorlarının faaliyetinin etkinliğinin ve rekabet yeteneğinin artırılması amacı ile güvenlik önlemlerinin güçlendirilmesi;*
- *ulaşım altyapılarının güvenlik sisteminin güvenirliliğinin sağlanması;*
- *ulaşım altyapılarının güvenliğine dışardan tehdit yaratabilecek faktörlerin tespiti ve önlenmesi;*
- *ulaşım vasıtalarının ve altyapıların, özellikle boru hatlarında terör eylemlerinin işlenmesinde kullanılabilecek araçların dolaşımını yasaklaması veya bu dolaşıma ciddi kontrolün uygulanması;*
- *ulaşım tesislerinin inşası ve işletilmesi sırasında sosyal ve ekolojik ortama zarar gelmesinin önlenmesi.*[204]

Azerbaycan devleti hazırda kenar etkilerden bağımsız milli enerji sektörünün oluşturulması ve sürekli ekonomik gelişiminin sağlanması amacıyla hızlı enerji politikasını uyguluyor. Bu politikanın öncelikli görevleri ülkenin doğal enerji kaynaklarının korunması ve etkin kullanımı, milli enerji sektörünün gelişmesi,

---

[203] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 922.
[204] Azerbaycan Prezidenti İlham Aliyevin 2198 No'lu Kararı, *http://migration.gov.az/images/pdf/026fa4b410a33801f3dd49643726cf2a.pdf*, s. 23, (23.10.2016).

nüfusun ve ekonominin, petrole, doğal gaza, elektrik enerjisine ve diğer enerji taşıyıcılarına olan iç talebinin tam ve devamlı teminatı, yabancı ülkelerin Hazar bölgesindeki uluslararası, bölgesel ve yerel enerji çıkarları ile ilişkilendirilmesi, ülkenin enerji güvenliğinden kaynaklanan diğer stratejik meselelerin çözümünden oluşmaktadır.[205]

III. BÖLÜM

BAĞIMSIZLIK SONRASI

AZERBAYCAN'IN ENERJİ REKABETİ

3.1. Azerbaycan'ın Uluslararası Enerji Anlaşmaları

Orta Asya ve Kafkasya'da ham petrol yataklarının var olduğuna dair bilgiler 13.yüzyıla kadar gider. İkinci bölümde bu döneme ait atıflarda bulunularak daha geniş bir şekilde bilgi verilmiştir. Bu dönemde günlük yaşamda kullanılan petrol 19.yüzyıl sanayi devriminden itibaren büyük önem kazanmıştır. 19.Yüzyılın ikinci yarsında, bölgesel güçler, petrol şirketleri ve dünya güçleri arasında büyük bir rekabet başlamıştır. Bu yüzyılda teknolojik gelişmeler petrol rezervlerin yoğun olarak keşfini ve üretilmesini mümkün kılmış ve bölgeni kontrol altına alabilmek için dünya güçleri ve bölgesel güçler tarafından sarf edilen çabalar daha da yoğunlaştırmıştır. Rekabetin esas odak noktası ise Kafkasya ve Hazar Denizi bölgesiydi. Bölgede çıkarılan petrol ikinci dünya savaşı sırasında önemli stratejik rol oynamıştır. Kafkasya petrol bölgelerinin korunması müttefiklerin en başlıca önceliği olmuştur. İkinci Dünya Savaşı döneminde, Kafkasya petrolleri Hitler'in yayılmacı politikalarının en önemli hedefi idi. 1939 Alman-Rus Paktı'ndan sonra, Almanya'nın

[205] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 923.

petrol ithalatının 1/3'ni Kafkasya'da çıkarılan Sovyet petrolü oluşturmaktaydı. Almanya bu bölgede yer alan doğal kaynaklar üzerindeki yönetimi elde edebilmek için 1942 yılında sürekli askeri saldırılarda bulunmuştur.[206] SSCB döneminde Azerbaycan'ın, faydasından yoksun kalacak biçimde, birliğin petrol ihtiyacının 3/4'ünü karşıladığı görülmektedir. Savaş döneminde Azerbaycan birliğe 75 milyon ton petrol ve 22 milyon ton benzin vermiştir. Bu üretim o yıllarda SSCB'de üretilen petrolün %73'nü oluşturmaktaydı. Bu dönemde petrol üretimini artırmak amaçlı petrol endüstrisine yapılan yatırımlarda dengesiz yükselişe karşın, diğer sanayi dallarına yapılan yatırımlar gittikçe azalmıştır.[207]

SSCB'nin dağılmasının ardından tüm dünyanın dikkati bağımsızlığını elde eden Türk Cumhuriyetleri'ne yönelmiştir. Dikkatleri bu bölgeye çeken ana unsur, bu bölgenin enerji kaynakları petrol ve doğal gaz rezervlerine zengin bir biçimde sahip olmalarıydı. Bağımsızlığını yeni ilan etmiş, zengin enerji kaynaklarına sahip olan Türk Cumhuriyetleri ne yazık ki tek başlarına petrol ve doğal gaz rezervlerini işleyecek yeterli mali ve teknik potansiyele sahip değildiler.

Azerbaycan kendi petrol işletim ve geliştirme çalışmalarını Hazar Denizinde yer alan "Güneşli", "Çırak", "Azeri" ve "Kepez" olmak üzere 4 sahada yoğunlaştırmıştır. Fakat bu dönemde Azerbaycan üretim için yeni teknoloji ve endüstriye sahip değildi. Bu nedenden dolayı basit bir teknoloji kullandığı için hem petrol üretiminde hem de petrol üretilebilir kaynaklarda azalma sorunu ile karşı karşıya kalmıştı. Bu sorun kendini göstermiş, 1980 yılında 14,7 milyon ton petrol üretilmişse, bu üretim 1990 yılında 12,5 milyon tona, 1995 yılında 9,2 milyon tona ve 1996 yılında ise 9,1 milyon tona kadar azalmıştır. Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol rezervlerinin işletilmesi için Eylül 1992'de Azerineft ve Azneftkimya adlı iki devlet şirketi birleştirilerek, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company of The Azerbaijan Republic-SOCAR) kurulmuştur. Petrol üretiminin artması ve var olan rezervlerin geliştirilebilmesi için yalnız modern teknoloji kullanılması ve yeni

[206] Ersan Bocutoğlu, *Orta Asya ve Kafkasya'daki Durum ve Avrupa Güvenliği*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası, Trabzon 1998, s. 47.
[207] Resul Quliyev, "Neft ve Siyaset", *Qanun Jurnalı*, No: 10, 15-31 May 1997, s. 19.

projeler üretilebilmesi halinde sağlanabilecekti. Fakat yukarda da belirtmiş olduğumuz gibi bağımsızlığını yeni kazanmış Azerbaycan'ın ekonomik potansiyeli ve sahip olduğu teknoloji mevcut rezervlerin işlenmesi için yeterli değildi. Söz konusu bu yetersizlikler Azerbaycan'ı büyük petrol birlikleri ile iş birliğine yöneltmiştir.[208]

Azerbaycan karadaki yataklar ve denizdeki yataklara ilişkin petrol anlaşmaları imzalamıştır. Ama Azerbaycan'ın petrol anlaşmaları daha çok deniz yatakları üzerinde yoğunlaşmıştır. Büyük petrol şirketleri ile yapılan anlaşmalar Azerbaycan'ın petrol rezervlerinin ülke ekonomisine kazandırmayı hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda, 1994 yılı 14 Eylül'de Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait olan kısmında "Azeri", Çırak", "Güneşli" yataklarının işlenmesi hakkında dünyanın en büyük petrol şirketleri ile anlaşma yapılmış ve dünyada "Asrın Anlaşması" gibi bilinen anlaşma imzalanmıştır.[209] Karadaki yataklara ilişkin olanlarda dahil olmak üzere 1994 yılında itibaren Azerbaycan'da dünyanın 19 ülkesinden 36 şirketin katılımı ile 23 farklı uluslararası petrol anlaşmaları imzalanmış, aynı zamanda hidrokarbon kaynaklarının da uluslararası pazarlara taşınmasına ilişkin anlaşmalar elde edilmiştir.[210]

"Asrın Anlaşmasının" ilk aşamasının gerçekleşmesinin ardından Azeri-Çırak-Güneşli projesinin petrol stoklarını değerlendirme sorunu başarı ile çözülürken, Hazar'da yeni petrol çıkarım teknolojileri denendi ve Hazar petrolünün dünya piyasalarına transfer sistemi oluşturuldu. Petrol projelerinin gerçekleştirilmesinde 72'si yerli şirket olmak üzere toplam 400 şirket yer almaktadır. Şirketler inşaattan ekonomik hizmetlere kadar uzanan faaliyetlerden sorumludurlar.[211]

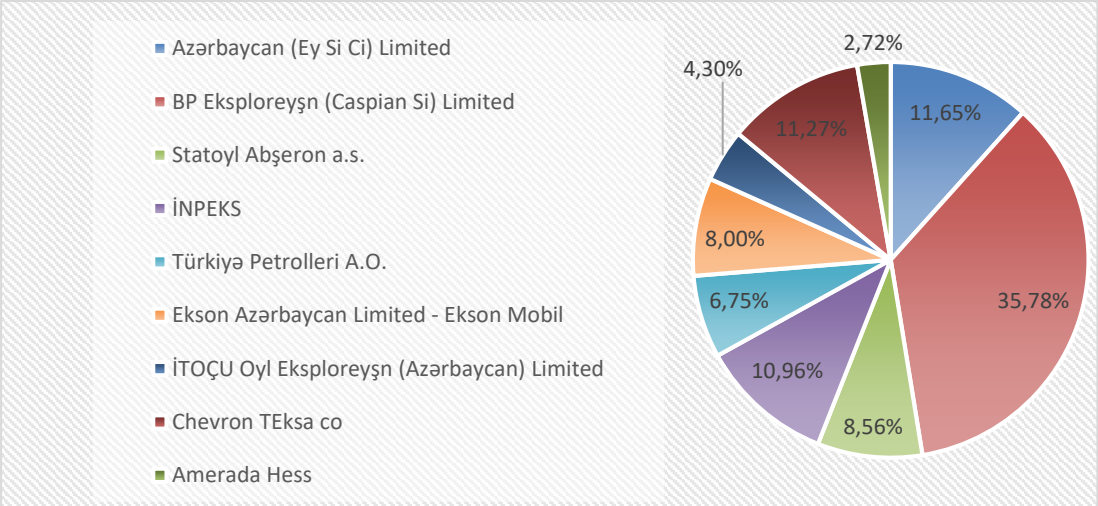
---

[208] Çelik Kenan ve Kalaycı Cemalettin "Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü", *Journal of Qafqaz University*, VII, No.II, 1999, s. 63.
[209] Müşfiq Atakişiyev, *a.g.e*, s. 63.
[210] *"Investment Possibilities of Azerbaijan",* s. 20.
[211] Natik Aliyev, "Petrol Azerbaycan'ın Milli Serveti (Eyvaz Gasımov'un Röportajı)", *Diyalog Avrasya Dergisi*, Şubat 2001, s. 82.

Aşağıda yapılan anlaşmalara genel hatları ile yer verilecektir;

"Asrın Anlaşması": "Azeri", "Çırak", "Güneşli" yatakları anlaşması; "Asrın Anlaşması" 20 Eylül 1994 yılında Bakü'nün "Gülistan" sarayında imzalanmıştır. Hazar Denizi'nin Azerbaycan Sektörünün derinliklerinde yer alan "Azeri, "Çırak", "Güneşli" yataklarında petrolün ortak işletilmesi ve ürünün pay bölüşümünü kapsayan anlaşma Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonra ve konumunu kapsamlı biçimde değiştirme yolunda yaptığı çabalar sonucu elde etmiş olduğu en önemli tarihi olaydır. Güneşli yatağı 82 km, Çırak yatağı 94 km ve Azeri yatağı 113 km kıyıdan uzakta bulunmaktadır ve adı geçen bu bölgelerde petrol arama ve çıkarma yetkisi AIOC'a verilmiştir.[212]

Mega proje olarak da bilinen ve toplam yatırım miktarı 13 milyar dolara yükselen bu anlaşma kapsamında toplam işlenebilen petrol rezervlerinin 4,3 milyar varil, doğal gaz rezervlerinin ise 90 milyar metreküp olduğu tahmin edilmektedir. 30 yıllık bir süreyi kapsayan bu anlaşmada beklenen kar ise 120 milyar dolardır. Bu anlaşma 2 Aralık 1994 yılında Azerbaycan'ın Bakanlar Kurulu tarafından onaylandıktan sonra 12 Aralık 1994 yılında yürürlüğe girmiştir.[213]

Grafik 4. "Asrın Anlaşması"nda Mevcut Petrol Paylaşımının Son Hali.[214]

[212] Nasser Sagheb- Masoud Cavadi, "Azerbijan's 'Contract of the Century' Finnally Signed With Western Oil Consortium", *Azerbaijan International Magazine*, Winter-1994, s. 27.
[213] *Azerbaijan International Magazine*, Summer-1998, s. 77.
[214] *www.socar.az* . (26.11.2016).

Azerbaycan'ın Uluslararası İşletme Şirketi (AIOC) 1994 yılı aralık ayında Konsorsiyum tarafından oluşturulmuştur. AIOC'un görevi Azerbaycan petrol endüstrisinin alt yapısını batı standartlarına göre ve bu ölçütleri dikkate alınarak kurulması ve projeyi günlük bazda izlemekten oluşmuştur.[215] Bu anlaşma kapsamında 511 milyon ton petrol çıkarılacaktı ki bu petrolün 253 milyon tonu, aynı zamanda petrolle birlikte çıkarılan 55 milyar metreküp doğal gaz Azerbaycan'a verilecekti. Aynı zamanda anlaşmayı gerçekleştirmek için sermaye yatırımının %80'ni Batılı şirketler, yani konsorsiyuma dahil olan şirketler tarafından karşılanacaktı. Sermaye yatırımı 1994 yılı fiyatları ile hesaplandığı zaman Azerbaycan'a 34 milyar dolar tutarında gelir getireceği öngörülmekteydi fakat dünya pazarın da petrolün fiyatı değiştikçe, bu rakamda değişecekti.[216]

Anlaşmanın müzakeresi sırasında karşılaşan sorunlar veri olmak üzere, şirketler anlaşmayı feshedebilecekleri hususunu kapsıyordu. Bu husus kapsamındaki şartlar şu şekildeydi: Dağlık Karabağ savaşının genişlemesi, Rusya ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin ileri düzeyde bozulması, Azerbaycan içindeki istikrarsızlıklar, Azerbaycan hükümetinin devamlı bir ihracat hattı bulamaması ve Hazar Denizinin Statüsünü belirleyen rejim üzerinde ortaya çıkacak herhangi bir sorun.[217]

Bağımsızlığını kazanmış Azerbaycan ilk kez Batılı büyük petrol şirketleri ile böyle büyük kapsamlı anlaşma imzalayarak Hazar Denizi'nde uluslararası işbirliğinin temelini yaratmıştır. Dış yatırımcıların Azerbaycan'a akışını hızlandırmış ve Azerbaycan'da yeni petrol ve doğal gaz anlaşmalarının imzalanmasına güçlü ivme vermiştir. Hazır'ın Üretim Paylaşım Anlaşması (Production Sharing Agreement) tipli anlaşma olan "Asrın Anlaşması"nda hisselerin dağılımına dikkat edildiğinde en fazla hissenin ABD'ye ait olduğu görülmektedir. Amerika'dan sonra en büyük ikinci hisse

---

[215] N. Aliyev, E. Şahbazov, *Heydar Eliyev ve Azerbaycan Neft Sanayisinin İnkişafı*, Azerbaycan İnternational Matbaası, Bakı 1998, s. 9-10.
[216] Zehmet Şahverdiyev, *a.g.e*, s. 134.
[217] N.E. Ferruhov, *Asrın Petrol Anlaşması- XX Asrın En Önemli Olayı, Azerbaycan 21, Esrin Astanasında, (Ed. Ziyad Semedzade),* Azerbaycan Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı 1998, s. 196; Bocutoğlu, s. 58-59.

İngiliz petrol şirketlerine mahsustur. Amerika ve İngilizlerden sonra ise en büyük hisse Azerbaycan ve Rus petrol şirketlerine aittir.[218] Geçen sürede "Asrın Anlaşması"nın gerçekleşmesi Azerbaycan'a yalnızca petrol alanında şimdiye kadar 9 milyar dolar tutarında yatırımın yapılmasını sağlamıştır.[219]

İlk Petrol Projesi'nin (İPP) bir parçası olarak "Çırak" yatağı 1997 yılından beri işletmeye alınmıştır. Daha sonra, 2005 yılında Faz 1 projesi adı altında Merkezi Azeri'den hasılat başladı. Bir sonraki aşama Faz 2 olup, bu aşamaya 2005 yılının aralık ayında hasılata başlayan Batı Azeri ve 2006 yılının sonlarına doğru hasılata başlayan Doğu Azeri dahildi. AÇG'nin bir sonraki işlenme aşaması 2008 yılı Nisan ayında Faz 3 Dernisulu Güneşliden hasılata başlamıştır. En son aşama ise 2010 yılında başlamasına start verilen Çırak Petrol Projesidir. Batı Çırak yatağı denizin mevcut olan Çırak ve Derinsulu Güneşli yatakları arasında oluşturulmuştur. 28 Ocak 2014 yılında Batı Çırak hasılata başlamıştır. Böylece, Çırak petrol projesi tamamlanmış kabul edilmiştir. 2016 yılının ilk üç çeyreğinde AÇG'den hasılat güvenli ve itibarlı bir şekilde devam etmiştir. Dokuz ay boyunca AÇG'nin toplam hasılat 176 milyon varilden fazla, yani 24 milyon tondan oluşmaktaydı. 15 Ağustos 2016 yılında AÇG'de üretilen petrolün hacmi 3 milyar varile ulaşmıştır. Proje çerçevesinde yatırım harcamalarının miktarı 2016 yılının ilk yarsının sonuna kadar 32 milyar dolardan fazla olmuştur.[220]

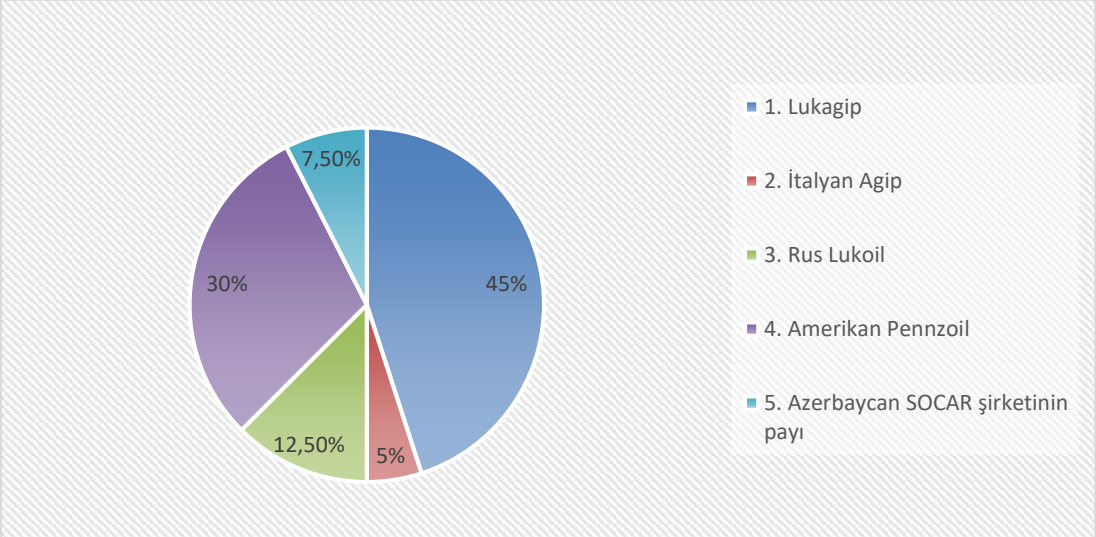
"Asrın Anlaşması"nın imzalanmasıyla bağımsız Azerbaycan devletinin tarihinde yeni milli petrol stratejisi uygulanmaya başlanmıştır. Temeli Haydar Aliyev tarafından konulan bu stratejinin gerçekleşmesi ve uluslararası petrol şirketleri ile anlaşmaların imzalanması sayesinde ülkenin petrol rezervlerinin kullanımına milyarlarla yabancı yatırımlar dahil olmuştur. Yapılan bu anlaşmadan sonra dünya devletlerinin Azerbaycan ekonomisine olan ilgisi artmış, ülkenin uluslararası ilişkilerinin genişlemesine yardımcı olmuştur. Sözleşmenin imzalanmasıyla halkın kendi servetleri üzerindeki sahiplik hakkı bir daha teyit edilmiş ve aynı zamanda

---

[218] Osman Nuri Aras, *a.g.e*, s. 123.
[219] "Esrin Muqavilesi"nin Onuncu İl Dönümü", *Azerbaycan Respublikasının Dövlet Neft Şirketi*, s. 5.
[220] "Azeri", "Çırak", "Derinsulu Güneşli", BP Azerbaycan, *http://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/ACG.html,* (28.11.2016).

Azerbaycan ekonomisinin dünyaya açık olduğu bir daha gözler önüne serilmiştir. "Asrın Anlaşması"nın imzalanması Azerbaycan'ın bir devlet olarak tanınmasına, dünya ekonomik sistemine katılmasını ve uluslararası konumunun güçlendirilmesini sağlamıştır. Uluslararası petrol anlaşmalarının imzalanmasıyla bu anlaşmalarda yer alan şirketlerin devletleri ile etkin ve karşılıklı yararlı işbirliğinin gelişimi için önemli temel atılmış, ülkenin jeopolitik konumunun daha da güçlendirilmesi, dünya ekonomisine entegrasyon sürecinin hızlanması için zemin oluşturulmuştur.[221]

"Karabağ" yatağı anlaşması: 10 Kasım 1995 yılında Hazar Denizinde yeni keşif edilmiş 130 milyon ton rezerve sahip olan "Karabağ" strüktründa ve ona birleşik bölgelerde araştırmaların yapılması, petrol yataklarının işletilmesi ve çıkarılan petrolün bölüştürülmesi ile ilgili Rusya (Lukoil), İtalya (Agip) ve ABD (Pennzoil) şirketleri ile 25 yıl süreli yeni bir anlaşma imzalanmıştır.[222] Anlaşma "Hazar Denizi Uluslararası Petrol Şirketi" CIPCO tarafından gerçekleştirilmiş ve 13 Şubat 1996 yılında Azerbaycan Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır. Aynı yıl 23 Şubat'ta CIPCO operatörlüğünde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmeden elde edilecek dahili gelirin %65-%80'nin Azerbaycan'a verileceyine dair anlaşmaya varılmıştır.[223]

Grafik 5. "Karabağ Yatağı Anlaşması"nda Mevcut Petrol Paylaşımı.[224]

[221] "Neft Stratejisi", Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kitabxanası, *http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr3_4.pdf* , s. 2, (28.11.2016).
[222] Tahir Qaffarov, *a.g.e*, s. 179.
[223] *Azerbaycan Gazeti*, 11 Noyabr 1995; *Azerbaijan International Magazine*, Summer-1998, s. 79.
[224] *www.socar.az*, (28.11.2016).

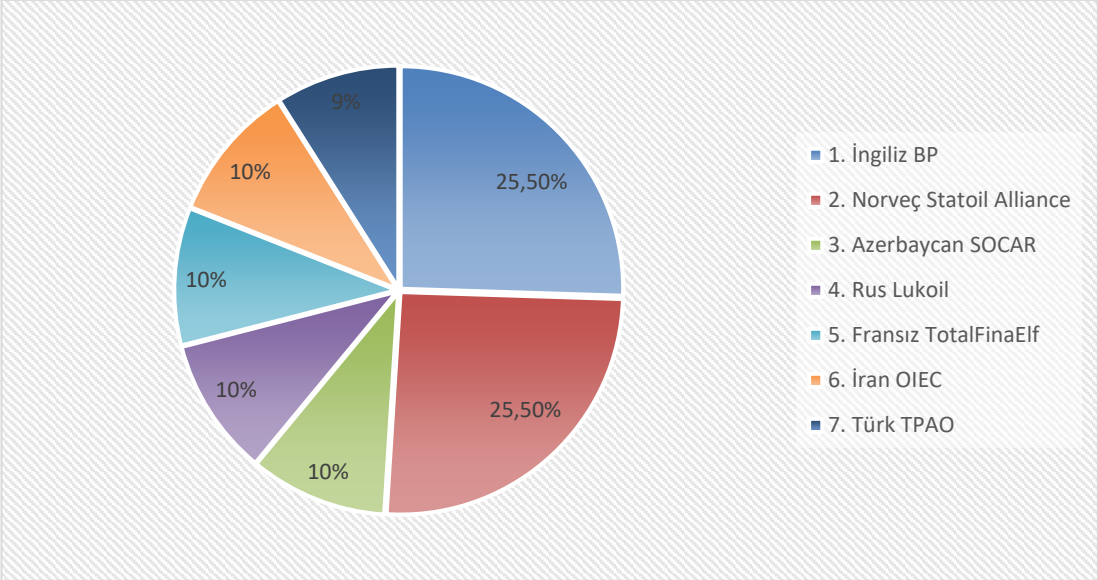
Karabağ yatağı anlaşması da aynı şekilde "Asrın Anlaşması" gibi Hazır Üretim Paylaşım Anlaşması tarzı bir anlaşmadır. Yaklaşık olarak 420 kilometre kare yüzeye sahip olan yatağın imtiyaz alanı, Bakü kıyısından 120 kilometre Hazarın içine doğlu uzaklıkta yerleşmektedir. Yukardada belirtildiği gibi daha önce 130 milyon ton rezerve sahip olduğu tahmin edilmesine rağmen, yapılan araştırmalarda bu rezervlerin daha az olduğu saptanılmıştır. Araştırma sürecinde 120 milyon dolarlık bir harcamanın yapıldığı Karabağ yatağında 7 milyon ton çıkarılabilir petrol ve 23 milyar metreküp çıkarılabilir doğal gaz olduğunun gerçekleşmesi üzerine, CIPCO dağılma tehlikesi ile yüz yüze kalmıştır.[225]

"Şah Deniz" yatağı anlaşması: 4 Haziran 1996 yılında Hazar Denizi'nin "Şah Deniz" yatağının ortak işletilmesi hakkında SOCAR ile Büyük Britanya, Norveç, Türkiye, Rusya, Fransa ve İran'ın petrol şirketleri konsorsumu 30 yıllık süreyi kapsayan anlaşma imzalamışlardır. Bu bölgede derinliği 6,5 bin metreye ulaşan kuyular kazılmış ve nadir doğal gaz kondensat yatağı keşfedilmiştir. Bu keşif aynı zamanda Azerbaycan'ı petrol ülkesi ile beraber büyük doğal gaz rezervlerine de sahip olan bir ülkeye çevirmiştir.[226]

Bakü'den 70 km uzaklıkta yer alan Şah Deniz yatağının işletilmesi BP Exploration Ltd, tarafından üstelenmiştir ve şirket 1996 yılının sonralarına doğru faaliyetine başlamıştır.[227] Üretim paylaşım anlaşması, üç yılı araştırma süresi ve yeni güvenlik ve çevresel standartlarının ortaya konuş raporunun basımı olmak üzere 200 milyon dolarlık bir bütçeye sahiptir. Aynı zamanda bu anlaşma kapsamında Azerbaycan'ın payına düşen yatırımlar da yabancı şirketler tarafından karşılanacağı konusunda anlaşmaya varılmıştır. Yatırım tutarının 4,5 milyar dolar olacağı kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda yabancı şirketlerin işletme için prim olarak

[225] Rauf Hüsseynov, "CIPCO Clinging to Life Support", *Baku Sun Newspaper*, 17 December 1998, s. 21.
[226] Tahir Qaffarov, *a.g.e*, s. 179.
[227] "Caspian Staging a Comeback", *Offshore Engineer*, June-2000, s. 38.

verecekleri miktarın 37 milyon doları güvence bedeli olarak verilmiştir.[228] 23,8 milyon doları'ın ise ödeneceği taahhüt edilmiştir.[229]

Grafik 6. "Şah Deniz Yatağı Anlaşması"nda Mevcut Doğal Gaz Paylaşımı.[230]

Şah Deniz Faz 1 üzere işlemlere 2016 yılında başlanmıştır. Faz 1 üzere hasılat yılda maksimum 10 milyar metreküp doğal gaz ve günlük 50,000 varil kondensattan oluşmaktadır. 2014 yılında Şah Deniz teknik olarak daha da optmize edilmesi hasılat sisteminin günlük maksimum üretim gücünü 27,3 milyon metreküpten 29,5 milyon metreküpe seviyesine yükseltmiştir. 2016 yılında 9 ay boyunca Şah Deniz yatağı Azerbaycan (SOCAR'a), Gürcistan (GOGC şirketine), Türkiye (BOTAŞ şirketine) pazarlarına ve çok sayda tesisleri için BTC boru hattına güvenli bir şekilde doğal gaz ulaştırmaya devam etmiştir. Bu dönem boyunca Şah Deniz yatağında 8 milyar metreküp doğal gaz ve 1,9 milyon ton (yaklaşık 15 milyon varil) kondensat üretilmiştir. Mevcut Şah Deniz tesislerinin doğal gaz hasılat kapasitesi günümüzde günlük 29,5 milyon metreküp veya yılda yaklaşık 10,8 milyar metreküptür.[231]

---

[228] Mehmet Dikkaya, "Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları:Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Kasım-Aralık 1999, Ocak 2000, s. 39.
[229] *Zerkalo Qazeti*, 5 Oktyabr 1996.
[230] *www.bp.com* . (10.12.2016).
[231] BP Azerbaycan, *http://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz/SDstage1.html*, (10.12.2016).

Bu anlaşmanın sonucu olarak 2013 yılı 17 Aralık'ta Bakü'de "Şah Deniz" Faz 2 projesi için Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile BP arasında yatırım anlaşması ve "Güney doğal gaz koridoru" ile ilgili Azerbaycan, Arnavutluk, Hırvatistan ve Karadağ devletleri arasında bir mutabakat imzalanmıştır. Bundan önce Azerbaycan "Şah Deniz 2" projesi çerçevesinde oluşturulan "Şah Deniz" konsorsiyumunun üretilecek doğal gazın Avrupa'ya ulaştırılması için boru hattının seçilmesi ile ilgili kabul ettiği karar 28 Haziran tarihinde resmi olarak açıklanmıştır. Açıklamaya göre konsorsiyum son iki sene içerisinde gelecekte üretilecek doğal gazın Avrupa'ya taşınması için birkaç boru hattı seçeneğini gözden geçirmiş ve TAP (Trans Adriatic Pipeline) hattı üzerinde durmuştur. Uzunluğu 870 km olacak TAP boru hattının "Şah Deniz 2" projesi üzere üretilecek Azerbaycan'ın doğal gazını Türkiye, Yunanistan ve Arnavutluk üzerinden İtalya'ya ulaştırılması öngörülmektedir. Projenin toplam değerinin yaklaşık 2,2 milyar dolar olacağı da öngörülmektedir.[232]

"Şah Deniz" Faz 2 yatağının 2016 yılı itibarı ile yıllık 2 milyar metreküp doğal gazla üretime başlaması ve 2018 yılında doğal gazın Türkiye'ye ulaştırması planlanmıştır. 2019 yılının ikinci yarsında ise Azerbaycan doğal gazının Yunanistan üzerinden AB'ne ulaştırılması planlanmıştır. Avrupa Birliğinin Enerji Komiseri Günther Oettinger'e göre: "*Güney Koridoru uzun yıllar boyunca Avrupa Birliğinin doğal gaz talebini karşılayabilme potansiyeline sahiptir*". Böylece "Şah Deniz" yatağı Azerbaycan'ın doğal gaz potansiyelini 1 trilyon artırmıştır. Uzmanlara göre Abşeron strüktürü, Azerbaycan'ın dünyanın doğal gaz üreticisi ve ihracatçısı ülkeleri arasında yer almasına olanak sağlayacaktır.[233]

"Dan Ulduzu" ve "Eşrefi" yatağı anlaşması: 14 Aralık 1996 yılında Hazar Deniz kıyısından 70 km mesafe uzaklıkta yer alan "Dan Ulduzu" ve "Eşrefli" yataklarının ortak işletilmesi üzere ABD, Suudi Arabistan ve Japonya petrol

[232] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 606.
[233] Cristof Van Agt, "Caspian Oil & Gaz: New Perspectives Beyond Projects and Pripelines", CIEP Paper 2014/01, *http://www.clingendaelenergy.com/inc/upload/files/Ciep_paper_2014-01.pdf,* s. 42-43. (10.12.2016).

şirketleri ile ARDNŞ arasında 25 yıllık süreyi kapsayacak bir anlaşma imzalanmıştır.[234]

Anlaşma 1997 yılı 25 Şubat'ta onaylanmış ve aynı yılın 17 Mart'ında da yürürlüğe girmiştir. Anlaşmanın yürütülmesi için yabancı şirketlerin kurduğu konsorsiyumun adı "Kuzey Abşeron: North Absheron Operating Company" (NAOC) müşterek şirketlerdir.[235] 2003 yılında petrol üretimine başlanması hedeflenen yatağın keşif çalışmaları 1 yıl ana çalışmalar ise 3 yıl içinde bitirilecekti. Tahmin edilen ilk değerlendirmelere göre keşif edilen enerji kaynaklarından petrol rezervlerinin 150 milyon ton ve doğal gaz rezervlerinin 60 milyar metreküp olduğu yönünde idi.[236] Ve ilk değerlendirmeden sonra yapılan araştırmada tahminlerin %10-12 üzerinde olacak biçimde, 105 milyon ton petrol ve 49 milyar metreküp petrol rezervi olduğu belirlenmiştir. Fakat daha sonra NAOC tarafından gerçekleştirilen petrol rezervleri ile ilgili keşiflerin ticari açıdan haklı çıkarmayacak şekilde gelişmesi nedeniyle Mart-2000'de resmi olarak konsorsiyum feshedilmiştir.[237]

13 Ocak 1997 yılında Paris'te, "Lenkeran" ve "Talış" deniz yataklarının araştırılması, üretimin bölünmesi ve ortak işlenmesi üzere Fransa'nın "Elf-Aquitaine" ve "Total" şirketleri ile ARDNŞ'i arasında 25 yıllık süreyi kapsayan bir anlaşma imzalandı. Anlaşmada pay sahibi belli olmayan %25'lik kısım ileriki yıllarda gerçekleştirilen görüşmelerle Almanya'nın "Deminex" ve İran'ın "OIEC" ve Belçika'nın "Petrofina" şirketlerine verilmiştir.[238] Yatakların toplam petrol rezervleri yaklaşık 700 milyon varil, yatırım tutarı yaklaşık 2 milyar olan bu anlaşma 1997 yılı 13 Haziran tarihinde onaylanarak aynı yıl 25 Haziran'da yürürlüğe girmiştir.

---

[234] Tahir Qaffarov, *a.g.e*, s. 179.
[235] Xalq Qazeti, 17 Dekabr 1996; Nebi Nebiyev, *İqtisadiyyat Cemiyyet ve Ekoloji Mühiti***,** Ağrıdağ Neşriyyat**,** s. 250; *Azerbaijan International Magazine*, Summer 1998, s. 83; Avrasya Dosyası, *TİKA Bülteni*, s. 94, Mart 1998/1, s. 3.
[236] Elman Nesirov, "Azerbaycan Neftinin Düneni Bugünü ve Sabahı", (Ed. M Merdanov v.d.), 1997, Bakı, s. 151; Avrasya Dosyası, *TİKA Bülteni*, s. 116, Mart 1999/2, s. 3.
[237] Doing Business in Azerbaijan, *Baker & McKenzie*, May-2000, s. 57; *Azerbaijan International Magazine*, Summer-2000, s. 89.
[238] *Azerbaijan International Magazine*, Summer-1998, s. 85; N. Nebiyev, *a.g.e*, s. 250.

Anlaşmanın operatörü 25 Haziran 1997'de çalışmalarına başlayan "Elf Peroleum Lenkoran-Talish" şirketi idi.[239]

Daha sonra, 1 Ağustos 1997 yılında Vaşington "Beyaz Ev"de ABD'nin önde gelen petrol şirketleri ile ARDNŞ arasında Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki "Abşeron", "Nahçıvan", "Oğuz" ve "İnam" petrol yataklarında ortak çalışma konusunda üç yeni sözleşme imzalanmıştır. 1998 yılın haziran ayında İtalya, Japonya, Türkiye, ABD, Büyük Britanya-Kanada petrol şirketleri konsorsiyumla, aynı senenin temmuz ayında ise Büyük Britanya, ABD ve Rusya petrol şirketleri ile ARDNŞ arasında yeni anlaşmalar imzalanmıştır. 2001 yılının ocak ayında "Zığ" ve "Hövsan" yatakları ile ilgili Rusya'nın Lukoil şirketi ile sözleşme imzalanmıştır. Genel olarak, 1994-2001 yılları arasında ARDNŞ 14 ülkenin 32 petrol şirketi ile 21 anlaşma imzalamıştır.[240]

3.2. Enerji Boru Hattı ve Taşımacılık Projeleri

1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla sonuçlanan Soğuk Savaş'ın ardından, bu birlikte yer alan devletler arasındaki mücadele ideolojik olmaktan çıkmış ve daha çok ekonomik rekabete dönüşmüştür. Bu rekabetin öne çıkan başlıca unsuru enerji unsurudur. Enerji kaynakları bakımından Kafkasya ve Hazara kıyıdaş ülkeler Orta Doğu'dan sonra büyük güce sahip olan devletlerin gözünde son derece önemli bir mevkide yer almaktadır. Gerek enerji kaynaklarının üretimi gerekse nakil hatları projeleri, bölgesel devletler ve enerji talebindeki küresel devletler arasında önemli bir rekabet aracı haline gelmiştir.[241] Kafkasya'da bu rekabetin en yoğun olarak yaşandığı bölge Hazar bölgesidir.[242] Azerbaycan'ın jeopolitik önemi göz önüne alındığı zaman bu bölgede farkı devletlerin siyasi ve ekonomik çıkarların çatıştığı görülmektedir.

---

[239] *Azadlıq Qazeti*, 10 Yanvar 1997; Doing Business in Azerbaijan, *Baker & McKenzie*, May-2000, s. 58.
[240] Tahir Qaffarov, *a.g.e*, s. 180.
[241] Turan Aslıhan, "Hazar Havzasında Enerji Diplomasisi", *Bilge Strateji, Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Bahar 2010, s. 2.
[242] Zeliha Vural, "Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Uluslararası Politikada Yeri ve Türkiye'ye Etkisi", *Atılım Üniversitesi*, 2006, s. 5.

Rusya, İran, Türkiye, ABD ve Avrupa devletleri gerçekleştirdikleri politikalarla Azerbaycan ekonomisinde söz sahibi olmaya, buna karşılık, bağımsızlığını elden eden Azerbaycan ise ekonomik durumunu ve siyasi bağımsızlığını geliştire ve pekiştirebilmenin en önemli potansiyeli olan petrol ve doğal gazdan yararlanmaya çalışmaktadır. Batılı ülkelerin ve petrol şirketlerinin Hazar denizi ve çevresinde bulunan zengin hidrokarbon kaynaklarına karşı olan büyük ilgisi, Azerbaycan'a bu amacını gerçekleştirme yönünde belirli düzeyde kolaylık sağlamıştır.[243]

Enerji kaynaklarının dünya piyasalarına ulaşmasını sağlayan nakil hatlarının oluşturulması, bu kaynakların etkin kullanılmasında en temel sorunlardan biridir. Bölgede Rusya dışında enerji kaynakları nakil hatlarına sahip olunması durumunda, ekonomik bağımsızlık açısından en temel adım atılmış olacaktır.[244] Hazar havzası ve Orta Asya'nın hidrokarbon ürünlerinin dünya piyasasına ihracı ile ilgili Rusya'nın tutumundan farklı ikinci seçenek fikrini bölge ülkeleri içerisinde ilk kez Azerbaycan ileri sürmüştür. Bu düşüncenin temelinde Hazar Denizi ile dünyanın enerji piyasalarını ve bölgenin başlıca enerji tüketicilerini birleştirecek çok seçenekli yeni enerji koridorları ve ihraç hatlarının inşası girişimi durmuştur.[245]

Azerbaycan'ın yeni girişimlerini o dönemde Rusya dışında tüm bölge ülkeleri İran, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan, Ukrayna, Türkmenistan ve dünyanın önde gelen devletleri ABD, Avrupa Birliği gibi birçok devlette desteklemiştir. İnşa edilecek yeni koridor ve hatlar vasıtasıyla Hazar denizi ve Orta Asya'dan gelecekte üretilecek ve Rusya'nın Novorossiyski'de yer alan Karadeniz limanının ve İstanbul boğazlarının imkanlarına kesinlikle sığmayacak on binlerle ton petrol ve milyar metreküp doğal gazın Avrupa ve dünya piyasasına taşınması öngörülmekteydi.[246]

Azerbaycan tarafından başlatılan yeni enerji ihracat hatları girişiminden önce Azerbaycan petrolü Dağıstan, Gürcistan, İran gibi yabancı ülkelerle 1880 yılına

---

[243] Elnur Eyvazov, "Azerbaycan ve NATO", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2004, s. 89.
[244] Osman Nuri Aras, *a.g.e*, s. 145.
[245] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 650.
[246] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 651.

kadar trenle yük şeklinde ve Hazar denizinden gemilerle taşınmakta idi. Daha sonraki yıllarda Bakü petrolü Rusya, Gürcistan ve diğer ülkelere ve aynı zamanda Grozniden 720 km uzunluğunda olan Bakü-Novorossiyski ve Bakü-Supsa boru hatları vasıtası ile nakil edilmeye başlamıştır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesinden ve Hazar Denizi'nde petrol kuyularının keşfinden sonra üçüncü bir hat olarak ise BTC boru hattı gündeme gelmiştir. Azerbaycan petrolünün dünyanın gündeminde yer aldığı günlerde, petrolün taşınması için 7-8 güzergahın isminin geçmesine karşın Azerbaycan petrollerini ve doğal gazını çıkarmak amacıyla oluşturulan Azerbaycan Uluslararası Konsorsiyumu (AIOC'nun) hazırladığı rapor doğrultusunda güzergahı sayısı Bakü-Novorossiyski, Bakü-Supsa ve BTC olarak üçe indirildi. Daha sonra "Şah Deniz" doğal gaz yatağının keşfi ile beraber BTE boru hattı da bu güzergah da yer alacaktır.[247]

3.2.1. Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı

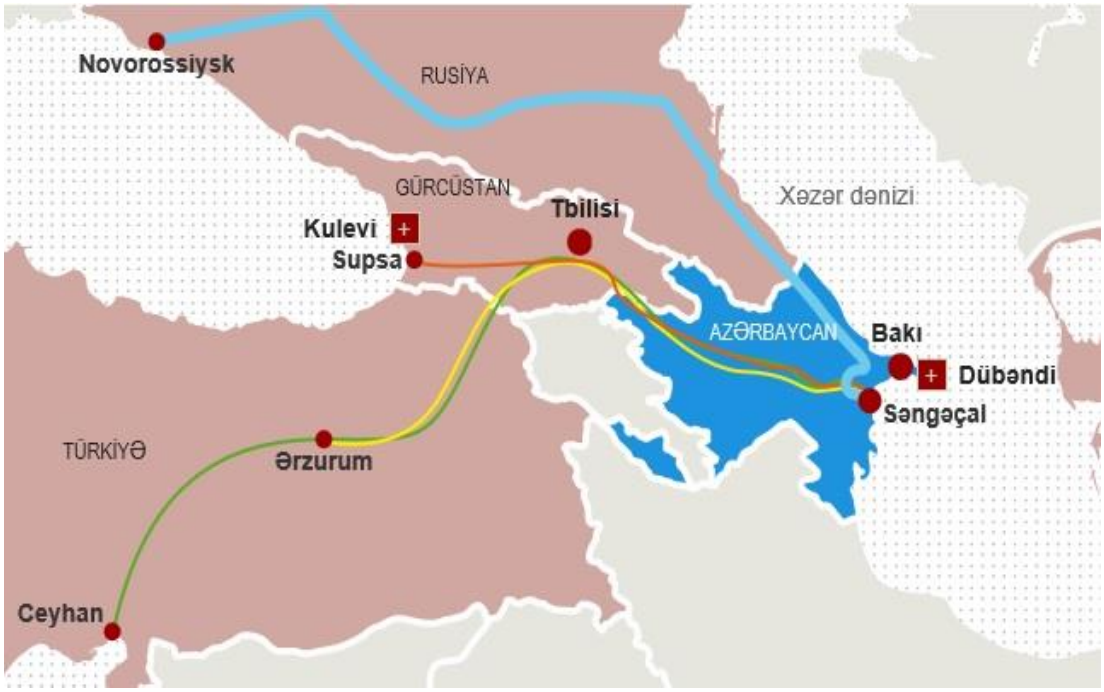
Bakü-Novorossiysk hattı SSCB zamanında inşa edilmiş ve esasen Rusya petrolünü Azerbaycan'ın petrol işleme fabrikalarına taşınması ve orada işlenip hazır olan petrol ürünlerinin diğer Kafkasya Cumhuriyetlerine, Kuzey Kafkasya ve İran'a gönderilmesi amacı ile kullanılmıştır. Hattın toplam uzunluğu 1535 km'dir ki bunun 1300 km'si Rusya, Dağıstan, Çeçenistan ve İnguşety'a, kalan 235 km ise Azerbaycan üzerinden geçmektedir. Yıllık taşıma gücü 18 milyon ton olarak hesaplansa da bu hattın maksimum taşıma gücü 10 milyon tondur.[248]

Erken üretim petrolünün hangi güzergahlardan taşınacağı müzakere edildiği dönemlerde, Bakü Rusya ile Novorossiysk limanı arasında zaten bir boru hattının olduğunu ve aynı zamanda var olan bu boru hattının hem ucuz hem de hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilecek tek alternatif olduğunu ileri sürülmüştür. O dönemde Bakü-Novorossiysk hattı Azerbaycan petrolünün dünya piyasasına çıkarılması için tek boru hattıydı. Boru hattının Çeçenistan güzergahından geçmesi Rusya'yı

[247] F. Ş. Eliyev, *Azerbaycan Respulikasının Yeraltı Suları ve Ehtiyatlarından İstifade ve Jeokoloji Problemleri*, Çaşıoğlu Neşriyyatı, Bakı 2000, s. 291.
[248] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 657.

Çeçenistan'la da bu konuda anlaşma yapmaya itmiştir. Daha sonra Azerbaycan'da Rusya ve Çeçenistan arasında Bakü-Grozni-Tihoretsk-Novorossiysk hattına ilişkin üç taraflı anlaşma imzalamıştır.[249]

1997 yılında "Bakü-Novorossiysk hattının yeniden kullanılması" ile ilgili Rusya ve Azerbaycan karşılıklı anlaşma imzalamıştır. Anlaşmaya esasen Azerbaycan petrolü Bakü'den başlayarak Çeçenistan'ın Grozni kentinden geçerek, Rusya üzerinden Karadeniz'e doğru uzanan Bakü-Mahaçkale-Grozni hattı ile birleşip, Rusya'nın Novorossiysk limanına varacak ve buradan da tankerlerle dünya pazarlarına taşınacaktı. 1997 yılında imzalanan bu anlaşma kapsamında, Rusya Azerbaycan petrolünün her tonunun bu hatla Novorossiyski'ye kadar transiti için 15,67 dolar transit ücreti alıyor.[250]

Harita 4. Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı Projesi (Mavi Hat).[251]

[249] Haydar Aliyev, *Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü, (Der. İlham Aliyev–Akif Muradverdiyev, Çev. Abdullah Çiftçi-Ergun Kocabıyık)*, Sabah Kitapları No.77, İstanbul 1988, s. 101-102.
[250] Жильцов С.С., Зонн И.С., Ушков А.М., *Геополитика Каспийского региона,* s. 112.
[251] *www.socar.az,* (10.01.2017).

12 Kasım 1997 yılında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de Hazar denizinden çıkarılan Azerbaycan petrolünün nakli dolaysıyla tören düzenlenmiştir. Aynı gün "Asrın Anlaşması" çerçevesinde Hazar Denizi'nde üretilen ilk Azerbaycan petrolü Bakü-Novorossiyski hattından uluslararası pazarlara ihracata başlamıştır. Bu, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin petrol politikasının önemli zaferiydi. Bakü-Novorossiyski boru hattının faaliyete başlaması Rusya-Azerbaycan ilişkilerini olumlu etkilemiş ve iki devlet arasındaki geleneksel dostluk ve işbirliğinin korunmasına olanak sağlamıştır.[252]

3.2.2. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı

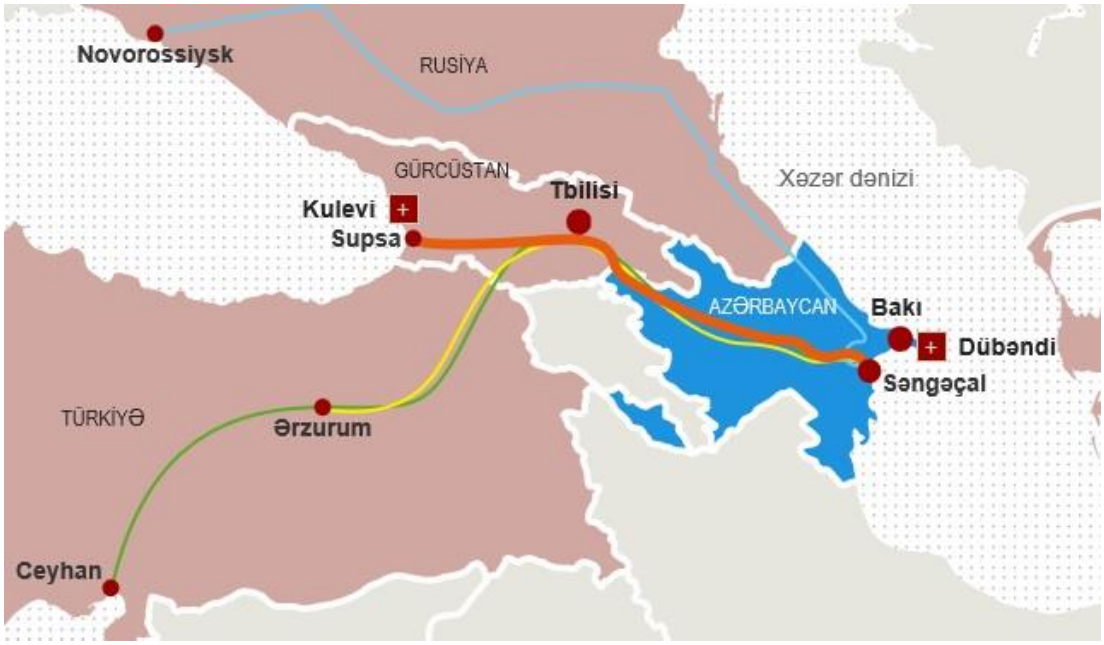
Hazar denizinin Batı havzasının önemli petrol rezervleri Azerbaycan tarafından üretilmektedir. Azerbaycan petrolünün farklı boru hatları ile dünya pazarlarına ulaştırılması yönünde kullanılan Bakü-Novorossiysk hattının yanı sıra 9 Ekim 1995'de Bakü'de erken üretim petrolünün uluslararası piyasalara pazarlanması için belirlenen diğer güzergah Bakü'den Gürcistan'ın Supsa limanına varan Batı İhraç Boru Hattıdır.[253]

Boru hattı SSCB zamanında inşa edilmiş ve Azerbaycan'ın petrol ürünlerini Güney Kafkasya ve Karadeniz kıyısı SSCB Cumhuriyetlerine ulaştırılması amacıyla kullanılmıştır. Daha sonraki senelerde bazı nedenlerden dolayı boru hattının faaliyeti durdurulmuş ve nerdeyse yararsız bir hale dönüştürülmüştür. Bağımsızlık yıllarında, özellikle 1994 yılından itibaren boru hattına yeniden ihtiyaç duyulmuştur ve Azerbaycan'ın girişimleri ile erken üretim petrolün ihracını gerçekleştirmek amacıyla hattın yeniden inşasına başlanılmıştır. Hat birkaç yıl süreyle tam restore edilerek yeniden yararlı hale getirilmiştir. [254]

8 Mart 1996 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve Gürcistan Cumhurbaşkanı E.Şevardnadze'nin katılımıyla Tiflis'te Bakü-Supsa boru hattının

[252] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 658.
[253] Osman Nuri Aras, *a.g.e*, s. 146.
[254] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 659.

çekilmesi ve erken petrolün Azerbaycan'dan Gürcistan'a naklini kararlaştıran anlaşma AIOC, Gürcistan hükumeti ve SOCAR arasında imzalanmıştır. Batı İhraç Boru Hattı Sangaçal terminalinden başlayarak Gürcistan sahilindeki Supsa terminaline kadar uzanmaktadır. Çapı 530 mm olan hat 1997-1998 yılları arasında inşa edilmiştir. Bu hat üzerinden boruların doldurulmasına 1998 yılı aralık ayında başlanılmış ve 1999 yılı Mart ayına kadar devam etmiş, daha sonra Supsa limanından tankerlere yüklenerek İstanbul boğazından geçerek Avrupa pazarlarına ulaştırılıyor.[255]

Harita 5. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı Projesi (Kırmızı Hat).[256]

Çeçenistan probleminin Bakü-Novorossiysk'i tehlikeli kılması ve bu boru hattının kullanım maliyetinin düşük olması (tonu-13,14 dolar) nedeniyle Bakü-Supsa hattı inşa edilerek devreye sokulmuştur. Batı İhraç Boru Hattı Supsa da 4 rezervuara sahiptir ve bu rezervuarların toplam hacmi 1 milyon varildir. Azerbaycan Bakü-Supsa petrol boru hattını yeniden restore ederek kullanıma sunmakla kendi petrol ihracatını bir anlamda Rusya'nın jeopolitik etki alanından kurtarmış ve "Asrın

[255] "Bakı-Supsa QİBK", *http://www.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-supsa-western-export-pipeline*, (14.01.2017).
[256] *www.socar.az*, (14.01.2017).

Anlaşması" kapsamında üretim yapılacak esas petrol hasılatına kadar kendi erken üretim petrolünü bu hat vasıtası ile ihraç etme şansı elde etmiştir. Bakü-Supsa hattının jeopolitik sonuçlarından biride Gürcistan ve Azerbaycan devletlerinin bağımsızlıklarının güçlendirilmesine, Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye arasında stratejik ortaklık ilişkilerinin kurulması ve geliştirilmesine olanak yaratması olmuştur.[257]

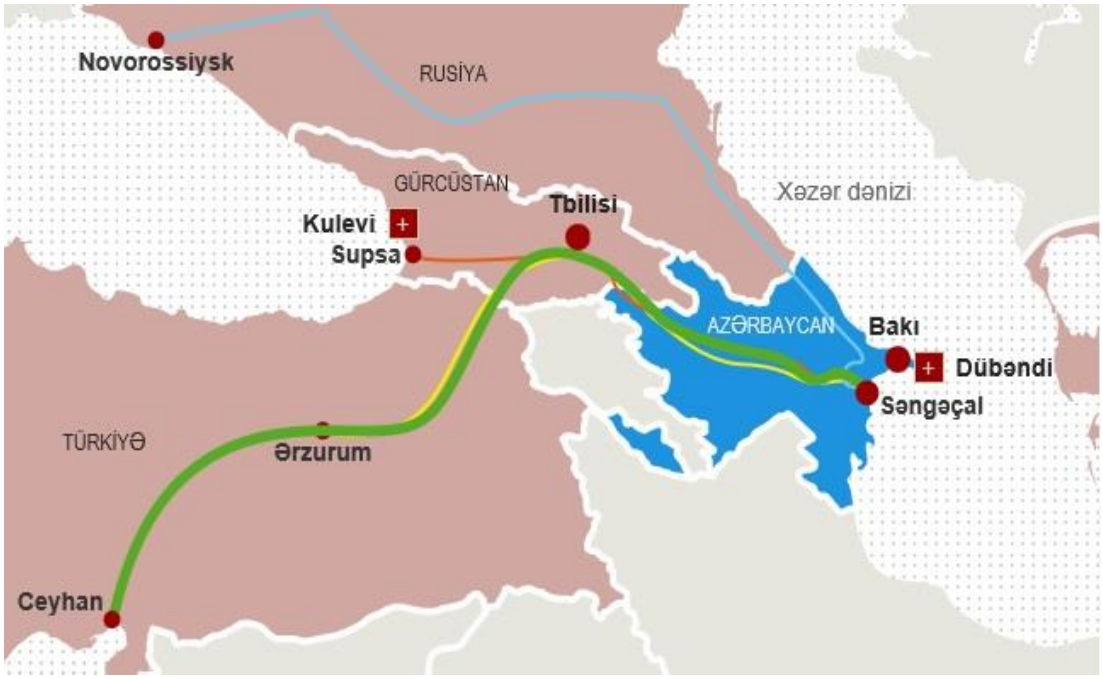
3.2.3. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı

Azerbaycan'ın yeni petrol stratejisinin gerçekleşmesi, Hazar Denizi'nin hidrokarbon kaynaklarının dünya piyasalarına serbest ve engelsiz ulaştırılması için inşa edilmiş iki boru hattı yetersiz kalmıştır. Bu durumda, Azerbaycan Rusya'nın ve İran'ın tüm baskılarına rağmen, BTC boru hattını gündeme getirmiştir. ABD ve Batı ülkeleri Hazar Denizi petrolünün dünya enerji piyasalarına ulaştırılması kaderini Rusya ve İran'ın eline bırakmak istemiyordu. Bu durumda, onlarda bu düşünceyi desteklediler ve Azerbaycan bu desteği de kullanarak BTC projesine başlamıştır. 18 Kasım 1999 yılında AGİT'in İstanbul Zirve toplantısı sırasında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Gürcistan Cumhurbaşkanı E.Şevardnadze ve Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in katılımı ile "Ham petrolün Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin topraklarından geçerek BTC boru hattı yolu ile nakil edilmesine" dair anlaşma imzalanmıştır. Aynı zamanda Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan, Türkiye Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti ve ABD'nin Cumhurbaşkanları bu projeyi destekleyen "İstanbul Deklarasyonu'nu" İmzalamışlardır.[258]

Bu anlaşmanın gerçekleştirilmesine karşı Rusya tarafından da ciddi engeller oluşturulmuştur. Şirketlerin bazıları dışarıdan etkiler sonucunda böyle bir kemere ihtiyaç olacağına şüphe duyuyorlardı. Yapılacak yatırımlarla ilgilide farklı görüşler yer almaktaydı. Fakat Azerbaycan'ın yürütmüş olduğu müdrik siyaseti sayesinde tüm bu engellerin üstesinden gelmiştir. 1 Ağustos 2002 yılında bu hattının inşası ve

[257] Osman Nuri Aras, *a.g.e*, s. 146.
[258] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 659.

yönetimi için BTC KO (Bakü-Tiflis-Ceyhan) şirketi tahsis edilmiştir. 18 Eylül 2002 yılında da hattın temeli konulmuştur.[259]

Harita 6. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (Yeşil Hat).[260]

BTC Ana İhraç Petrol Boru Hattı Azerbaycan petrolünü Hazar Denizi'nden Türkiye'nin Ceyhan limanına, oradan da Akdeniz vasıtasıyla Avrupa pazarlarına naklini gerçekleştiriyor. Uzun vade de Doğu-Batı Koridoru ile Azerbaycan ile beraber Kazakistan petrolü ve Türkmenistan doğal gazının da taşınılması düşünülmektedir. Buna göre Hazar Denizi'nin altına döşenmesi düşünülen TransKafkasya hattı ile Kazak petrolü ve Türkmen doğal gazı Bakü'ye buradan ise BTC boru hattı vasıtası ile Türkiye'ye ulaştırılacaktır. Hattın uzunluğu 1768 km, hattın çapı 46/42/34 inç ve iletim kapasitesi ise günlük 1 milyon varildir.[261]

---

[259] Tahir Qaffarov, *a.g.e*, s. 183.
[260] *www.socar.az*, (15.01.2017).
[261] "Bakı-Tiblis-Ceyhan Esas Ixrac Neft Boru Kemeri", *http://www.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-tbilisi-ceyhan-btc-main-export-oil-pipeline*, (16.01.2017).

Uygulamaya konulan saha geliştirme planlarına göre, Azerbaycan 2005 yılında 40 milyon ton, Kazakistan ise 35 milyon ton petrol ihraç edecektir. Bu çerçevede, Türkiye tarafından gerçekleştirilen proje çalışmasında, sağlanacak dolayı kazançlar bir yana bırakılırsa, Türkiye'nin, bu projeden "geçiş vergisi ve işletmecilik hizmetleri" karşılığında; taşınacak kapasiteye bağlı olarak, 1-16. yıllar arasında 140 ile başlayıp 200 milyon dolara ulaşan, 17-40.yıllar arasında ise 200 ile başlayıp 300 milyon dolar civarına çıkan bir yıllık gelir elde etmesi beklenmektedir. Özellikle 50 milyon tonluk maksimum yıllık kapasiteye ulaştığında BTC'dan sağlanması beklenen gelirin, Irak-Türkiye ham petrol boru hattından sağlanan gelirin üzerinde olacağı anlaşılmaktadır. Bu rakamlar, BTC'nın Türkiye açısından önemini somutlaştırmaktadır.[262]

BTC Ana İhraç Boru Hattı hazırda esasen "Azer", "Çırak", "Güneşli"den çıkarılan petrolü ve "Şah Deniz"den çıkarılan kondensatı Azerbaycan'dan diğer ülkelere nakil ediyor. Hat, Bakü yakınlarında yerleşen Sangaçal terminalinden başlayıp Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'den geçerek Akdeniz'in Türkiye kıyısındaki Ceyhan deniz terminaline kadar uzanmaktadır. Ayrıca, Türkmenistan'dan gelen ham petrolün de akışı bu boru hattı ile deva etmektedir. Aynı zamanda, Ekim 2013 yılından itibaren BTC boru hattı ile Kazakistan'dan gelen Tengiz ham petrolün taşınmasına da başlanmıştır. BTC'nın şu anda günlük iletim gücü 1,2 milyon varildir. 2016 yılının ilk üçüncü çeyreğinde BTC işletim giderlerine yaklaşık 87 milyon dolar, önemli giderlere ise 41 milyon dolar harcanmıştır. Devreye verildiği 2006 yılın haziran ayından itibaren üçüncü çeyreğinin sonuna kadar boru hattı ile toplam 341 milyon ton (yaklaşık 2,55 milyar varil) ham petrol nakil edilmiş ve Ceyhan'dan 3354 tanker yüklenerek dünya pazarlarına gönderilmiştir. Bu yılın üçüncü çeyreğinde ise BTC vasıtası ile yaklaşık 25,7 milyon ton (193 milyon varil) ham petrol ihraç edilmiş ve bu petrol Ceyhan'dan 242 tankerle dünya pazarına gönderilmiştir. Şu anda BTC boru kemeri özellikle Azerbaycan'dan AÇG'li petrolü ve Şahdeniz kondensatı nakil

[262] "Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü", http://www.btc.com.tr/proje.html, (16.01.2017).

ediyor. Ayrıca, BTC vasıtasıyla diğer ham petrol ve kondensat hacimleri de dahil olmak üzere, Türkmenistan ve Kazakistan petrolü de nakil ediliyor.[263]

BTC'nın inşası Orta Asya ve Hazar havzasının, Güney Kafkasya'nın ve tümüyle Avrasya bölgesinin jeopolitik ve jeo-ekonomik durumunu ciddi biçimde değişti, bölgenin enerji kaynaklarını, Batınınsa enerji ihtiyaçlarının karşılanmasını ve güvenlik teminatını kısmen de olsa Rusların jeopolitik etkisinden ve aslılığından kurtarmıştır.

3.2.4. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı

Azerbaycan'ın yeni petrol stratejisi uyarınca gerçekleştirdiği ulus ötesi petrol ve doğal gaz ihraç boru hatları politikasının önemli bir kısmını Azerbaycan'ın Hazar Denizi sektörüne ait "Şah Deniz" yatağında onaylanmış doğal gazın üretimi ve serbest şekilde dünya pazarlarına ulaştırması politikası oluşturmaktadır. Hazar havzasının, özellikle Azerbaycan ve Türkmenistan'ın zengin doğal gaz kaynaklarının Rusya, Norveç ve Kuzey Amerika'dan nakil edilen doğal gazla birlikte alternatif olarak Avrupa'ya ihraç konusu dünyanın jeopolitik ve jeo-ekonomik gündemini meşgul eden en önemli ulus ötesi projelerden biriydi. Şöyle ki, Hazar havzasının doğal gaz rezervlerini Avrupa pazarları ile birleştiren ve inşa planı hazırlanan ulus ötesi doğal gaz hatlarının her biri esas parametrelerine ve jeo-ekonomik önemine göre BTC gibi Ana Petrol Boru Hatları ile karşılaştırılabilir. Mayıs 1999 yılında Azerbaycan'ın Hazar Denizi sektöründe yer alan Şah Deniz bölgesindeki 700 milyar metreküplük doğal gaz keşfinin ardından, keşif edilen doğal gazın bölgenin en büyük ve hızlı büyüyen pazarı Türkiye'ye ihraç etmek için hemen görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmeler kapsamında Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üçlüsü arasında maliyeti azalacak olan BTC hattına paralel ikinci bir boru hattı daha inşa etmek

[263] "Bakı-Tiblis-Ceyhan", BP Azerbaycan, *http://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC1.html,* (3.01.2017).

konusunda anlaşılmıştır. Erzurum'a kadar bire bir aynı olan güzergah, Erzurum'da Türk doğal gaz boru hattına ilave edilecektir.[264]

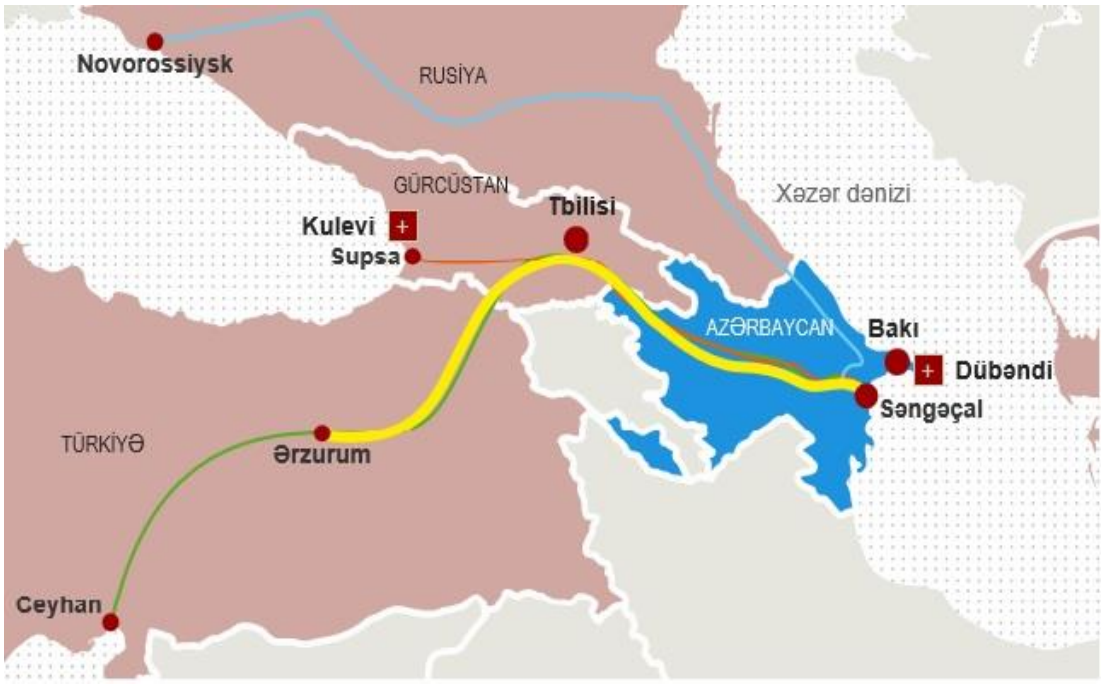
Aynı zamanda, Şah Deniz doğal gazının ihracı için, Aliyev ve Türkmen başı arasındaki telefon görüşmesinde Azerbaycan'ın Trans-Hazar hattından yılda 5 milyar metreküp doğal gaz ihracı konusunda anlaşmasına karşın, Türkmenistan'ın Trans-Hazar'ı yapacak şirketin anlaşma süresini uzatmaması, hattın gerçekleşmesini şüpheye soktu. Ayrıca Türkmenistan'ın Rusya'ya yılda 50 milyar metreküp doğal gaz ihraç edecek olması bir yönüyle Türkmenistan'ın Trans-Hazar Boru Hattından soğuması demekti. Bu gelişmelerde Azerbaycan'ın, kendi doğal gazını pazarlamak için yeni yol arayışına girmesine neden olmuştur. Hazar havzasından Avrupa'ya alternatif doğal gaz ihraç hattının da esas girişimcisi ve ilk gerçekleştireni Azerbaycan olmuştur. Bu çerçevede gerçekleştirilen ilk proje, şu anda da tam gücü ile istismar olunan ve bölgenin birincil en büyük ulus ötesi boru hattı olan BTE Doğal Gaz Hattıdır.[265]

Azerbaycan ile Türkiye arasından Mart 2001 yılında BTC projesi kapsamında Hükümetlerarası Sözleşme ve Alım-Satım Sözleşmesi imzalanmıştır. 14 Mart 2002 yılında Tiflis'te yapılan bir törenle "Şah Deniz" doğal gazının Türkiye'ye ihraç edilebilmesi için bir anlaşma imzalanmıştır. BTE Doğal Gaz Boru Hattı Projesi 16 Nisan 2002 yılında son anlaşmasının Londra'da imzalayan yöneticiler ile resmen onaylanmıştır.[266] 2004 yılından itibaren BTE doğal gaz boru hattının inşasına başlanmış ve daha sonra 2006 yılında boru hattı kullanıma verilmiştir.[267] Hattın uzunluğu 980 km, genişliği ise 42 inçtir.[268] BTE doğal gaz boru hattı Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe bulunan "Şah Deniz" yatağından çıkarılan doğal gazın Gürcistan'a oradan Türkiye'ye, Türkiye'den de Avrupa pazarlarına nakil etmek için inşa edilmiştir. Bu doğrultuda inşası planlanan Nabucco hattı, BTE'nin

---

[264] Havva Pınar Özcan, "Türkiye`nin ve Avrupa Birliği`nin Hazar Coğrafyasında Kesişen Enerji Politikaları", *Gazi Üniversitesi,* Ankara 2008, s. 101.
[265] Osman Nuri Aras, *a.g.e*, s. 147.
[266] Havva Pınar Özcan, *a.g.m*, s. 101.
[267] Zeliha Vural, "Hazar Havzası Enerj Kaynaklarının Uluslararası Politikada Yeri ve Türkiye`ye Etkisi", *Atılım Üniversitesi*, 2006, s. 52.
[268] Ali Hasanov, *a.g.e*, s. 667.

uzantısı olarak Avrupa'ya uzanacak ve Azerbaycan doğal gazını Avrupa pazarlarına ulaştıracaktır. 2,200 km uzunluğundaki Nabucco boru hattı projesi için Hükmetlerarası Sözleşme 13 Temmuz 2009 yılında Ankara'da imzalanmıştır.[269]

Harita 7. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı (Sarı Hat).[270]

Böylece Türkiye BTE hattı ile Azerbaycan doğal gazını, Rusya'dan çok daha ucuza elde etmeye başlamıştır. Aralık 2007 yılından itibaren, Türkiye BTC hattı ile Azerbaycan'dan 1,279 milyar metreküp doğal gaz almıştır. Söz konusu boru hattının uzun vadedeki verimliliği ve Türkiye'nin enerji güvenliği açısından önemli bir adım olmuştur.[271] 2016 yılının ilk üç çeyreğinde BTE ile ilgili faaliyetler yaklaşık 21 milyon dolar işletme maliyetleri ve 764 milyon dolar önemli harcamalar yapılmıştır. 2016 yılın üçüncü çeyreğinde BTE'un günlük ihraç gücü yaklaşık 20 milyon metreküp doğal gaz olmuştur.[272]

---

[269] Azerbaycan'ın İş Yapma Rehberi, *Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu*, 2011, İstanbul, s. 62.
[270] *www.socar.az*, (17.01.2017).
[271] Meliha Ener, Orhan Ahmedov, "Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2007, s. 126.
[272] "Cenubi Qafqaz Boru Kemeri", BP Azerbaycan, *http://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html*, (18.01.2017).

Söz konusu anlaşma ile 2016-2017 yılından devreye girecek olan Şahdeniz Faz 2'den alınacak olan 2017'de 2 milyar metreküp, 2018'de 4 milyar metreküp, 2009'da 6 milyar metreküp doğal gaz, sonraki dönemlerde kademeli şekilde yükselerek Nabucco üzerinden Avrupa'ya ihraç edilecektir. BTE doğal gaz boru hattı Azerbaycan'ın 1994 yılından itibaren gerçekleştirdiği çok seçenekli ulus ötesi petrol ve doğal gaz ihracı boru hattı politikasının önemli bir parçasıdır. Bu hat Hazar-Karadeniz Havzası ve Güney Kafkasya'nın jeopolitik, jeo-ekonomik durumunu Azerbaycan'ın lehine biraz daha değişmiştir. Şu anda, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan dünya enerji ağlarının merkezi sitemine dahil olarak, onun belirleyici vesilesine dönüşmüştür. BTE'un varlığı hem de Doğu-Batı enerji koridorunun önemini hayli artırmıştır.[273]

Hazar Denizi kıyısında bulunan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsız bir şekilde gelişimi, ulusal güvenlik ve jeopolitik konumu, onun zengin hidrokarbon kaynaklarının işlenmesi ve dünya enerji pazarlarına serbest nakli bugün yalnız ülkenin dış politika önceliklerinden değil, aynı zamanda modern dünya politikasının ve uluslararası arenanın güncel konularından sayılmaktadır. Hazar Denizi ve onun Azerbaycan sektörünün petrol ve doğal gaz rezervleri hazırda sadece Rusya, İran, Ukrayna, Türkiye gibi devletlerin değil, ayrıca dünya enerjisinin 3/4 'nü tüketen ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Hollanda, Polonya, Japonya, Çin ve birçok diğer Batı ve Doğu devletlerinin ciddi şekilde ilgilendiriyor.

Temeli 20 Eylül 1994 yılında "Asrın Anlaşması" denilen petrol anlaşmasının bağlanmasıyla konulan yeni petrol stratejisi Azerbaycan'ın bağımsız devlet gibi diğer dünya ülkeleri ile karşılıklı ilişkilerinin genişlemesine ve uluslararası konumunun güçlenmesine, AB ile bütünleşmesine, önemi dünya ülkeleri, öncelikle, güçlü devletler ile dostluk ve stratejik işbirliği ilişkilerinin oluşmasına ve gelişmesine uygun olanak ve olumlu zemin yaratmıştır.[274]

---

[273] Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, *a.g.m,* s. 63.
[274] Ali Hasanov, 2005, Bakı, *a.g.e,* s. 660.

3.3. Hazar'ın Hukuki Statü Sorunu

Harita 8. Hazar Denizi(Gölü) ve Kıyıdaş Ülkeler.[275]

Hazar Avrupa ve Asya arasında bulunan, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan ve İran devletlerinin arazisi ile çevrili dünyada en büyük kapalı su havzasıdır. Hazar Denizi[276] dünyada okyanus ve denizlerle herhangi bir doğal bağlantısı bulunmayan kıta içerisinde tek tuzlu bir su kitlesidir. Bu sebepten

[275] *www.hidropolitikakademia.org.* (20.01.2017).

[276] Buradaki Deniz sıfatı hukuksal bir kullanım olmayıp sadece tarihsel kullanımı yansıtmaktadır.

dolayı onu göl diye adlandıranlar olsa da Hazar çok büyük bir alanı kapsadığından dolayı hidrolojik-biyolojik bilimlerinin sınıflandırmasına göre deniz olarak kabul ediliyor.[277]

Genel olarak, Hazar bölgesi denilince jeopolitik açıdan bu bölge iki anlamda geniş ve dar anlamında anlaşılmalıdır:

1. Geniş anlamda; bu bölge tüm Kafkasya, Volgaboyu bölgesi, Orta Asya ve İran'ın büyük bir kısmını kapsamaktadır. Bu arazi yaklaşık olarak 5 milyon kilometre karedir.
2. Dar anlamda; bu bölge Azerbaycan, Rusya'nın Hazar kıyısı bölgelerini ve Batı Kazakistan, Batı Türkmenistan'ın ve İran'ın Hazar kıyısı bölgelerini topraklarını içermektedir. Bu arazi yaklaşık olarak 1,5 milyon kilometre karedir.[278]

Hazarın statü sorunu yalnızca SSCB'nin dağılması ile yeni devletlerin ortaya çıkmasından daha çok, bölgenin stratejik önemi ve kendi bünyesinde bulundurduğu enerji kaynakları ile ilgilidir. Yeni dünya düzeninde Hazar Havzası'na biçilen rol, Basra körfezi enerji kaynaklarına alternatif olmaktı. Bu düzende, enerji tüketimi her geçen gün artan devletler Hazar enerji kaynakları ile ilgili anlaşmalara taraf olmak için çaba sarf ederek son iki yüzyıldır Hazar'ı kontrolü altında tutan Rusya ile ABD tarafından uluslararası camiada dışlanan İran; bölgedeki etkinliğini korumak için her türlü kozunu kullanmaktadır. Bu amaçla kullanılan kozlardan biriside Hazar'ın hukuki statü sorunudur.

Hazar'ın statü sorunu her ne kadar hukuki bir mesele olsa da çıkışında en büyük etken yukarıda da belirtildiği gibi enerji kaynaklarıdır. Hazar'ın hukuki statü sorununu araştırmak için öncelikle coğrafi özelliklerine ve tarihi geçmişine dikkat etmek gerekir.

---

[277] Esedulla Süleymanov, *Xezerin Milli Sektorlara Bölünme Prensipinde Regional Tehlükesizlik Problemi*, Bakı 2011, s. 24.
[278] E. Bağırov, *Xezer Regiyonunda Azerbaycanın Milli Menafeyinin Prioritet İstiqametleri*, Bakı 2008, s. 23.

3.3.1. Deniz yoksa Göl Sorunu

Hazar'ın Kuzey-Güney uzunluğu yaklaşık olarak 1200 km, orta genişliği 320 km, alanı ise 370 bin km^2 (bu alan 1929 yılında 422 bin km^2 olmuştur), dünya okyanus yüksekliğinden 28 m aşağıdadır. Hazar bölgesinde 50'e yakın ada ve irili ufaklı 130'a yakında Hazar'a dökülen nehir vardır. Son 160 yıllık süreçte Hazar'ın yükseklik düzeyi 725,2 m (1882) - 29,0 m (1999) arasında deyişim yaşamış, düzeyin inmesi 3,8 m, son 100 yılda ise 3,2 m olmuştur.[279] Güneydoğu Avrupa ile Asya'nın birleştiği bölgede yer alan Hazar'ın su hacmi 76,700 km^3, ortalama derinliği ise 184 m'dir. Suyun en derin kısmı Azerbaycan'ın Güneyinde yer alan Lenkeran bölgesinde 1200 m, en sığ kısmı ise, Kuzeyden Volga (İdil) nehrinin döküldüğü bölümde 5 m civarındadır. En geniş kısmı 540 km, en dar kısmı ise 200 km olan Hazar'ın sahillerinin uzunluğu 7010 km'dir. Kazakistan'ın Hazar kıyıları 2340 km, Rusya'nın 1930 km, Türkmenistan'ın 1200 km, Azerbaycan'ın 800 km, İran'ın ise 710 km uzunluğundadır. Ayrıca, Don ve Volga nehirleri arasındaki bağlantı kanalı Hazarı Karadeniz'e bağlıyor.[280]

Yukarda da belirtildiği gibi farklı zaman dilimlerinde Hazar'ın su düzeyinde artma ve azalmalar olmuştur. Bu sorun Hazar'ın genel sahasına etki gösterse de Hazar'ın statü sorununu da yakından ilgilendiren bir konudur. Şöyle ki, Hazar'ın Batı sahilleri Doğu sahillerine kıyasla daha düz bir hatta sahiptir ve bu nedenden dolayı suyun yükseliş zaman saha genişlemesinin doğuya doğru daha fazla kaymasına, statü sorunu gereği belirlenmiş "orta hattın" doğuya doğru yer değişmesine neden olmaktadır.[281]

---

[279] S. Hesenov**,** *Dövletlerarası Münasibetlerde Xezerin Status Meselesi*, Elm Neşriyyatı, Bakı 2002, s. 14-15.
[280] Sinan Oğan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunla: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı", *Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel***,** Cilt:7, Sayı: 2, Yaz 2001, s. 145.
[281] Thane Gustafson, Aleksey Reteyum, Laurent Ruseckas, The Caspian Sea: Whose Waters? Whose Oil?, *Cambridge Energy Research Associates*, July 1995, s. 15.

1991 yılına kadar tartışmasız olarak Hazar'ın kıyıdaş devletleri sadece Çarlık Rusya'sı/SSCB ve İran olmuştur. [282] SSCB'nin dağılmasının ardından, Hazar kıyısında birkaç bağımsız devletin, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın yaranmasıyla devletlerin sayısı ikiden beşe yükselmiş ve Hazar Denizi'nin önemi daha da yükselmiştir.[283] Bağımsızlığını yeni elde eden devletlerinde bu bölgede yer alan enerji kaynaklarına dair istekleri Hazarın hukuki statü konusunu yeniden alevlendirmiştir. Fakat hukuki statüye dair görüşmelerin uzun sürmesi ve en önemlisi de herhangi bir sonuç elde etmeden devam etmesi Hazar'ın coğrafi özelliklerinden, onun kapalı su havzası olmasın, deniz veya göl olması ile ilgili sorunlardan kaynaklanmaktadır.[284] SSCB'nin dağılmasının ardından Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) kapsamında Hazar'ın nasıl anılacağı ile ilgili müzakereler olmuştur. BMDHS'ın 112.maddesinde "kapalı ve yarı kaplı deniz, iki veya daha fazla devlet tarafından etrafı çevrilmiş ve başka bir deniz veya okyanusa dar bir çıkışla bağlanan veya tamamen veya esas itibarıyla iki veya daha fazla saydaki kıyı devletinin karasuları ve münhasır ekonomik bölgesinde oluşan bir körfez, havza veya deniz, manasına gelir" olarak tanımlanmıştır.[285]

Hazar'ın diğer denizler ve okyanuslarla direk olarak ilişkisi bulunmamaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi Karadeniz'e su yolu ile bağlı olduğu bildirilen Hazar şu anda yalnız Volga ve Don nehirlerinin kollarına ilave olunan kanallar vasıtasıyla Karadeniz'e ve Baltık Denizine bağlanmıştır. Eğer bu kanallar vasıtasıyla dünya okyanusu (açık denizlerle) ile ilişkisi kayıta alınarak Hazar'a yarı kapalı deniz statüsü verilirse, o zaman "coğrafi açıdan uygunsuz konuma sahip ülke" gibi Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a bu kanalları kullanma hukuku tanınmalıdır. Bu durumda, Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarına uluslararası su

---

[282] Lenczowski, G. (1997) "The Caspian Oil and Gas Basin: A New Source of Wealth?", *Middle East Policy*, Vol. 5, No: 1, January, s. 113.
[283] İbrahim Kamil, "Avrasya Kültürü: Genetik Gelişimi, Özellikler ve Geleceği; Hazar Denizi'nin Uluslararası Statüsü ve Bölgesel Çıkarları", *12-13 Nisan 2002 yılında Astana'da Gerçekleştirilen Uluslararası Bilimsel Konferans Tutanağı*, S. Seiffullin Kazak Tarım Teknik Üniversitesi, Astana 2002, s. 141.
[284] Araz Aslanlı, "Geosiyasi Reqabet ve Geoiqtisadi Maraqlar Zemininde Xezer Hövzesinin 'Qordi Düyünü'", *Konrad-Adenauer-Stifung e.V*, Tiflis 2014, s. 8.
[285] Gündüz, A., *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler*, Beta Yayınevi, İstanbul 1994, s. 330.

yolu rejimi uygulanmalıdır. BMDHS'nın 123.maddesinde, kapalı veya yarı kapalı denize kıyısı olan devletlerin sözleşmeden doğan haklarını kullanırken ve görevlerini yerine getirirken birbiri ile işbirliği yapmaları öngörülmektedir[286]. Rusya ise bu kanalların tamamını kendi dahili suları olarak kabul ederek (aynı zamanda onların doğal kanal olmadıklarını da ileri sürerek) bunlara uluslararası hukukun uygulanmasına karşıdır. Diğer nedenlerle yanı sıra buna göre de Hazar'a "yarı kapalı deniz" statüsünün verilmesi ihtimali çok düşüktür.[287]

Uluslararası göllerin kullanımına ve paylaşımına ilişkin geniş geçerliliği olan uluslararası hukukun kurallarının varlığından bahsetme olanağı yoktur. Bu nedenden yalnızca kıyıdaş devletlerin uzlaşarak, kendi aralarında herhangi bir resmi anlaşma imzalaması önem taşımaktadır.[288] Hazar'ın göl olarak değerlendirilmesi statüsü ile ilgili iki önemli öneri ileri sürülmüştür. Bunlardan biri "condominium" (ortak mülkiyet) olarak da bilinen ortak egemenlik görüşü, diğeri ise sektörler şeklinde paylaşım görüşüdür.[289] Bu tezisin hem uluslararası hem de Hazar'la ilgili tecrübeye dayandığı ileri sürülmektedir. Şunu da belirtmek gerekiyor ki, ortak mülkiyet ile ilgili sadece bir uluslararası tecrübe mevcuttur: Salvador, Honduras ve Nikaragua arasındaki Fonesca körfezi. Fakat bu tecrübenin Hazar'da uygulanması imkansızdır. Çünkü Hazar önceki yıllarda ortak olarak kullanılmamıştır.[290]

İkinci öneri olarak Hazar'ın milli sektör paylaşımının dünyada birçok örneği vardır ki dünyada bu tarz bölünmeler genel olarak "orta hat" prensibi ili gerçekleştirilmiştir. Örneğin: Kazakistan ile Özbekistan arasında Aral gölü; İsviçre ve İtalya arasında Lugano gölü ve Lago Macore (Maggiore) gölleri; Bolivya ile Peru arasında Titikaka (Titicaca) gölü; kıyıdaş devletler arasında bu usulle paylaşılmıştır.[291]

---

[286] Selçuk Çolakoğlu, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statü Sorunu", *Adnan Menderes Üniversitesi,* s. 114.
[287] Araz Aslanlı, *a.g.m*, s. 8.
[288] Pazarcı, H., *Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap*, Turhan Kitabevi, Ankara 1990, s. 257.
[289] Selçuk Çolakoğlu, *a.g.e*, s. 115.
[290] Araz Aslanlı, *a.g.m*, s. 9.
[291] Araz Aslanlı, *a.g.m*, s. 9.

3.3.2. Tarihi Süreç

Hazar Denizi jeopolitik konumunun önemi ve zengin hidrokarbon kaynaklarından dolayı dünyada seçilen bölgelerden biridir. 20. Yüzyılın son on yılında uluslararası arenada yaranan sosyal ve siyasal eylemler, tek kutuplu dünya düzeninin oluşması, küreselleşme vb. sonucunda Hazar Denizi ve Kafkasya bölgesi kendi önemi açısından yeniden dünya siyasetinin başlıca hedeflerinden birine dönüşmüştür. Hazarın Hukuku Statüsü önemli sorunları- ekoloji, gemicilik, denizin doğal ve biyolojik kaynaklarının korunması, kirlenmesine karşı eylemlerin yapılması vb. gibi olayları kendinde barındırmaktadır. Bugüne kadar hala bu sorunlar üzerinde devletlerarası siyasi ve bilimsel görüşmeler sürmektedir. Bu görüşmeler bazen açık bir şekilde devletlerarası çatışma ve tartışma düzeyine kadar ileriliye biliyor. Bağımsızlığını yeni elde etmiş her bir kıyı devleti kendi bağımsızlığını pekiştirmek ve zor durumda olan ekonomilerini geliştirmek için Hazar'ın doğal kaynaklarından maksimum şekilde yararlanmak istiyorlar.[292]

Hazar sahip olduğu doğal kaynaklar açısından, dünyanın en zengin hidrokarbon, diğer doğal ve biyolojik kaynakların bulunduğu bölgelerden biridir. Uzmanlar bu bölgede 275 trilyon metreküp doğal gazın ve 150 milyar varil petrolün olduğunu tahmin ediyorlar.[293] Sanayi devrimi ile önemi artan petrol kaynaklarından sonra Hazar ve Kafkasya bölgesi kendi sahip olduğu enerji kaynaklarından dolayı dünyada önemli bir yere sahip olmuştur. Söyleye biliriz ki, 250 yıl boyunca Rusya ve İran'ın siyasi ve ekonomik ilgi alanı olan Hazar Denizi SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın ilgi alanına dönüşmüştür. SSCB'nin dağılmasından sonra onun halefi durumundaki Azerbaycan, Kazakistan, Rusya, Türkmenistan kendilerinin de Hazar'ın doğal kaynaklarını kullanma hukukuna sahip olduklarını ilan ettiler ve bu durumda Hazar'ın statüsü siyasi sorunu tamamen yeni siyasi bir boyuta taşımış oldu. Ortaya çıkan bu durumu

[292] Azerbaycan Petrol Endüstrisi Tarihine Dair 7 Temmuz 1996 Yılında Bakü'de Gerçekleştirilmiş Birinci Uluslararası Konferansın Belgeleri, Bakü 1996, s. 128-130.
[293] İbrahim Kamil, *a.g.m,* s. 141.

daha iyi aydınlatılabilmesi için ilk önce bu sorunun ortaya çıkma sürecine dikkat edilmelidir.[294]

Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesinde Hazar'a ilişkin imzalanmış anlaşmalar bu konuda bize yol göstere bilir. Bilindiği üzere, SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar'ın statüsüne ilişkin genel nitelikli bir anlaşma yapılmamıştır. SSCB'nın yıkılmasına kadar ise, Hazar'ı ortak olarak kullanan Çarlık Rusya/SSCB ve İran arasında Hazar'da egemenlik ve yetki sorunu ile ilgili 4 tane genel nitelikte anlaşma yapılmıştır.[295] Hazar'a ilişkin genel nitelikli ilk anlaşma, Çarlık Rusya'sı ile İran arasında yapılan 10 Şubat 1828 tarihli Türkmençay anlaşmasıdır. Bu anlaşmanın 4.maddesi Rusya ve İran arasındaki sınırın Hazar'da sona erdiğini ifade etmekte, 8.maddesi ise sadece Rusya'nın Hazar'da kuvvet bulundurma hakkına sahip olduğunu belirtmektedir.[296]

Çarlık Rusya'sının yıkılmasına kadar devam eden bu durum, Bolşevik Devrimi ile kurulan SSCB'nin İran ile yeniden anlaşma imzalaması ile değişmiştir. İran ve Sovyet arasında 26 Şubat 1921 tarihinde yapılan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nın ikinci maddesine göre Çarlık Rusya'sı döneminde yapılan sömürü içerikli anlaşmalar ilga edildi. 1921 Anlaşması ile Çarlık Rusya'sı döneminde yapılan anlaşmaların Rusya'ya sağladığı imtiyazlar ortadan kalktı. Her iki ülkeye Hazar'da seyrüsefer serbestisi getirildi. Hazar'a ilişkin birçok düzenleme içeren anlaşma, statü konusunda açık bir düzenleme getirmemiştir.[297] Ancak 1 Ekim 1927 tarihli Güvenlik ve Tarafsızlık Antlaşması'nda Hazar, Sovyet-İran Denizi olarak tanımlanmıştır.[298] Bunun dışında iki ülke arasında 1929, 1931, 1935 tarihlerinde ticaret ve seyrüsefer konularına dair anlaşmalar yapılmıştır. 1935 yılında yapılan anlaşmanın 14. ve 15.maddelerinde Sovyet ve İran gemileri için serbest seyrüsefer hakkı ile 10 millik bir münhasır balıkçılık alanı kurulması öngörülmüş, ancak resmi

[294] Elmir Bağırov, "Xezer Regionunda Azerbaycanın Milli Menafeyinin Prioritet İstiqametleri" – *Dissertasiya 2008*, s. 70-71.
[295] Selçuk Çolakoğlu, *a.g.m*, s. 114.
[296] C. Schoifeld, M.Pratt, M., "Claims to the Caspian Sea", *Jane's Intelligence Rcview*, February 1996, s. 78.
[297] Mustafa Gökçe, *Siyah Altın Peşinde: Hazar'da Bin Yıl*, Berikan Yayınevi, 2012, Ankara, s. 110.
[298] Mustafa Gökçe, *a.g.e*, s. 110.

sınır belirtilmemiştir. 25 Mart Tahran Anlaşması büyük ölçüde 1935 anlaşmasının şartlarını teyit etmiştir. Anlaşmada Hazar'ın uluslararası hukuki statüsüne biraz daha açıklık getirilmiştir.[299] SSCB'de yapılan bu anlaşmalar yukardaki belirtilen tarz değerlendirmeler içeriyorsa da genel nitelikte bu anlaşmaların hiç birisi Hazar'da sınırların belirlenmesi ve kullanımı konusunda açık bir hüküm içermemektedir; yani, var olan anlaşmaların yetersizliğinden dolayı, antlaşmalar hukukuna göre Hazar'ın statüsünü çözmek mümkün değildir.[300]

SSCB yıkıldıktan sonra yeni kurulan devletler daha çok ülke içi meselelerle uğraştıkları için 1994 yılına kadar Hazar Denizi'nin statüsü ile ilgili bir sorun yaşanmadı. Fakat Eylül 1994 yılında Azerbaycan'ın "Asrın Anlaşması"nı imzalaması Hazar'a kıyıdaş devletlerin gelecek devletlerarası görüşmelerinin gelişmesinde belirleyici amile çevrilmiştir. Bu anlaşma kabul görmeden önce Rusya ve İran Hazar'ın hukuki statüsünün yenilenmesi hakta herhangi bir öneri ileri sürmemiştir. Fakat anlaşmanın kabul görmesi ile birlikte Rusya ve İran Hazar'ın hukuki statüsüne yeniden bakılması konusunda ısrarcı bir tavır ortaya koymuşlardır.[301] Hatta Rusya'nın Dışişleri Bakanı Yardımcısı Albert Çernişev, Azerbaycan'ın yaptığı anlaşma üzerine, kaynakların denize kıyısı olan ülkeler tarafından ortaklaşa paylaşılması gerektiğine dair bir açıklama yaparak Azerbaycan'ı hırsızlıkla suçlamıştır. Azerbaycan, nisan ayında 8 milyar dolarlık petrol anlaşması yapmak için görüşürken Rusya İngiltere'nin Moskova elçiliğine bir nota göndererek Yapılan anlaşmayı tanımayacağını belirtmiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı aynı senenin sonuna doğru BM Genel Sekreterliğine sunduğu mektupta; Hazar'ın kapalı bir su bölgesi olduğunu ve açık denizlerle ilgili uluslararası hukukun burada uygulanmayacağından SSCB döneminde İran'la yapılan 1921, 1940 antlaşmalarının yürürlükte olduğunu iddia ediyordu.[302] Ayrıca Rusya, BDT'nin kuruluşu sırasında Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın Almatı Deklarasyonu'na imza atmaları nedeniyle SSCB döneminde Hazar ile ilgili yapılan anlaşmaların bu ülkeler tarafından da kabul

[299] Mhhmetov, R. F. "Mejdunarodno-Provovoy Slalıs Kaspiyskogo Morsa Kak Pogranıçnogo Ozcra", *Beynelxalq Hüquq Jurnalı*, No :1, Bakı 1998, s. 12.
[300] Mustafa Gökçe, *a.g.e*, s. 108.
[301] Mensur Akgün, "Hazar'ın Statüsü" *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 1998, s. 64-66.
[302] Mustafa Gökçe, *a.g.e*, s. 108.

edildiğini ileri sürüyordu. Bu gelişmelerle birlikte Hazar'ın statüsü uluslararası bir sorun haline geldi.[303]

19 Şubat 1991 tarihinde Tahran'da başkanlar düzeyinde ECO toplantısı yapılmıştır. Toplantı sonrasında yapılan açıklamada; Hazar konusunda kıyıdaş ülkelerin bir örgüt kurmasının gerekliliği vurgulandı. Ayrıca deniz konusunda beş komitenin oluşturulması ön görüldü. Bunlar hukuki rejim, ilmi araştırmalar, taşımacılık, Hazar'ın biyolojik kaynakları isimli balıkçılık komitesi ve Hazar muhitindeki yaşamın koruması komitesi idi. İktisadi ve hukuki komitelerden sonra Hazar'a kıyısı olan devletler tarafından bir haber ajansı oluşturuldu. Hazar'a kıyısı olan devletlerin işbirliği örgütünün kurulması fikri İran ve Rusya Öncülüğünde ortaya atılmışsa da diğer ülkelerin özellikle Azerbaycan'ın muhalefetiyle faaliyete geçememiştir.[304]

1996 yılında Aşkabat'ta bakanlar düzeyinde, hukuki komitenin gözetimi atında yapılan toplantıda dışişleri bakan yardımcıları düzeyinde toplantıların yapılmasına devam edilmesi kararı alınmıştır. Yine aynı komite, Hazar'ın Hukuki Rejimi Konvansiyonu adını aldı. 1994 yılından beri on dokuz toplantı gerçekleştiren komisyon, deniz tabanının altındaki kaynaklardan yaralanma, deniz milli sahalarının belirlenmesi gibi konularda bir çözüm üretememiştir. Bu nedenden dolayı Hazar'ın statü sorununu çözebilmek için kıyı devletlerinin bir araya gelerek Hazar'ın statüsünü belirlemeleri gerekmektedir. Hazar'a kıyıdaş devletlerin tutumları ve bugüne kadarki uygulamaları önem taşımaktadır.[305]

[303] G. Nugman, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", *Avrasya Etüdleri*, Sayı 13, Ankara 1998, s. 81.
[304] Mustafa Gökçe, *a.g.e*, s. 109.
[305] Mustafa Gökçe, a.g.e, s. 108.

3.4. Hazar Havzası'nın Statü Sorununda Kıyı Ülkelerin Tutumu

3.4.1. Azerbaycan

Hazar'da en aktif kıyıdaş ülke olan Azerbaycan SSCB'nin yıkılmasının ardından Hazar'ın statü sorununun belirlenmesinde önemli devletlerden biri haline gelmiştir. Azerbaycan özellikle Batı sermayesini bölgedeki enerji kaynaklarına yatırım yapmak için davet ederek ön plana çıkarken, aynı zamanda statü tartışmalarında Rusya Federasyonu ile beraber ağırlıklı konumda olmuştur.[306]

Azerbaycan Hazar'ın dahili göl (uluslararası sınır gölü) olmasına dayanarak sınırları devlet arazisinin bir kısmı olarak kabul etmekle denizin orta hat üzere beş milli sektöre ("Milli sektör" anlayışı, denizin dibi gibi, yüzeyi ve hava sahasını da kapsıyor) bölünmesini öne sürüyordu. Somut olarak Azerbaycan teklifinde "sahil hattının devamı niteliğinde orta hat çekilir ve bu hattın her bir noktası Hazar'a bitişik veya karşı tarafında bulunan devletlerin ilkin sahil hatları ile aynı mesafede olur" ilkesini belirtilmiştir. Bu konum ülkenin Anayasası'nda da kesin şekilde tespit edilmiştir. Öyle ki, ülke Anayasası'nın 11.maddesine göre, Hazar Denizi'nin (gölünün) Azerbaycan Cumhuriyetine ait kısmı (Anayasaya göre, Azerbaycan'a ait milli sektör 25 millik 45 km'lik bölgesinden daha fazla alanı kapsıyor) Azerbaycan Cumhuriyeti arazisinin bir parçasıdır. Hazar'a kıyıdaş devletler kendi bağımsızlıklarını ilan etmeden önce onun paylaşımının 1970 yılında kabul görmüş ilkelere dayanarak milli sektörler üzere belirlenmesi ve bu bölgelerin şu anda da "de facto" varis devletlere aitliği Azerbaycan'ın tutumlarını biraz daha artırmıştır.[307] Genel olarak, Azerbaycan Hazar'ın "sınır gölü" olduğunu ve milli sektörlere bölünmesini öne sürüyor. Azerbaycan'ın görüşüne göre:

- *Hazar uluslararası sınır gölüdür;*
- *Hazar tüm yönlerde (hava sahası, deniz yüzeyi, derinliği, dibi ve altı) üzere orta hat ilkesi ile milli sektörlere bölünmelidir;*

[306] Magsudul Hasan Nuri, "Hazar Denizi Bölgesi: Sorunlar ve Belirtiler", *Avrasya Etüdleri*, Sayı. 19, Ankara 2001, s. 15.
[307] Алиев И.Г, *Каспийская нефть Азербайджана*. М.: Известия, 2003, s. 13.

- *Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi eski SSCB'nin iş pratiğine ve o zamanki (1970 yılında kabul görmüş) paylaşıma dayanmıştır; Şöyle ki, Astara-Hasangulu hattının Güneyi İran'a aittir. Bu hattın Kuzeyi ise SSCB Cumhuriyetleri arasında bölünmelidir.*
- *böyle bir paylaşım var olduğundan dolay Hazar'a kıyıdaş devletler statü belirlenmeden önce kendi milli sektörlerinde işe başlaya bilirler.*[308]

3.4.2. Rusya Federasyonu

Rusya, Hazar'ın statüsünün belirlenmesi bakımından en etkili devletlerden birisidir. Rusya, Hazar'ın statüsüne dair olan siyasetini birkaç defa değişmiştir. Rusya'nın 1993-1996 yılları arasındaki görüşü, 10-12 millik sahil hattından uzakta yer alan su kitlesinin ve denizin dibinin ortak bir şekilde kullanılması şeklinde olmuştur. Rusya, Hazar'ın "açık deniz" statüsüne sahip olma fikrine karşıdır ve bu çerçevede "arazi suları" ve "özel ekonomik bölge" gibi sahaların belirlenmesine de karşı olmuştur. Başka bir deyişle, Rusya 1982 yılında BMDHS'nın Hazar'ın statüsü ile ilgili belirlemiş olduğu karara karşıdır. Bunun dahilindeki iki kanalın uluslararası hukukun öznesi olması (böylece Don-Volga ve Volga-Baltık kanallarında uluslararası su yolu rejimi uygulanmalı ve Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a bu kanalları kullanma hukuku yetkisi tanınmalıdır) ve Hazar'ın uluslararası müdahaleye açık olmasından dolayı kendi ilgi alanına karşı olduğunu hesap ediyor. Rusya bu tutumuna gerekçe olarak 1921, 1935, 1940 yıllarında SSCB ile İran arasında yapılan anlaşmaları göstermektedir.[309]

- *Hazar'ın kıyı devletler ile ortak olarak (median line) kullanılması görüşünü savunan Rusya'nın yaklaşımında önceleri politik kaygılar daha ön plana çıkmaktaydı. Hazar kıyılarını hala kendi arka bahçesi olarak öngören Rusya'nın bir diğer kaygısı, bağımsızlığını kazanan devletlerin özellikle Azerbaycan'ın enerji kaynakları konusunda Batı şirketleri ile*

[308] Araza Aslanlı, a.g.m, s. 284.
[309] Araz Aslanlı, *a.g.m*, s. 15.

yakınlaşmasıydı. Bu nedenden dolayı, Rusya'nın statü tartışmalarının merkezinde Azerbaycan devleti durmaktaydı.

- *Rusya 1998 yılına kadarki tutumunda düşünüyordu ki,*
- *İran'a direk ulaşabilmek için tek yol olan deniz yolunu koruyacak;*
- *Askeri gücünü de kullanarak Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Hazar ve Kafkasya üzerinde Batı ile (aynı zamanda Türkiye ile de) ekonomik-siyasi (aynı zamanda petrol satışlarını) ilişkilerin kurulmasını engelleyecek.*
- *"Ortak kullanım" kuralı uygulandığı süreçte Hazar'ın kullanılması yönünde kıyıdaş devletlerin ortak kararının önemli olacağından dolayı Kazakistan ve Türkmenistan doğal petrolünü denizin dibi ile (Trans Hazar) ve Azerbaycan üzerinden Batıya taşınmasını engelleyecek;*
- *Yeni kıyıdaş devletlerin Hazar'daki doğal kaynaklar hesabına güçlü ekonomiye sahip olmalarına, bu durumda da güçlü ekonomiden dolayı Rusya'ya bağlılıklarını tam olarak bitirmelerine engel olabilecek;*
- *Batının bu bölgeye sermaye yatırımı yapması sonrası müdahalenin zor olacağını bildiği için, önceden bu duruma engel olacak;*
- *Aynı zamanda Hazar havzasındaki enerji kaynaklarından daha çok pay alabilecek.*[310]

Fakat yeni bağımsızlık kazanmış kıyı devletleri kendi ekonomik durumlarını düzeltme adına, Rusya ve İran'ın tüm baskılarına rağmen Batılı şirketleri ile anlaşmalar imzalamışlardır. Bu anlaşmalardan da en önemlisi 1994 yılında Azerbaycan tarafından gerçekleştirilen "Asrın Anlaşmasıdır". Bu anlaşmayla, 1994 yılında Azerbaycan Amerika ve Avrupa petrol şirketlerinden oluşan konsorsiyum ile 8 milyar dolarlık anlaşma imzalamıştır ki, bu da yabancı yatırımcıların bu bölgeye dikkatini çekmiştir.[311] Bu durumda 1998 yılına kadar Rusya'nın uygulamış olduğu "önleyici nitelikte adımlar"nın o kadarda başarılı olmadığının göstermektedir. Batı ile yapılan anlaşmalardan sonra Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın Batı ile imzaladığı anlaşmalarda yer alabilmek için kendi politikasını değişmiş, bu durumda Rusya tarafının yumuşamasına sebep olmuştur.

---

[310] Araz Aslanlı, *a.g.m*, s. 16.
[311] İbrahim Kamil, *a.g.m*, s. 142.

Vladimir Putin'in Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından Rusya diğer konularda olduğu gibi Hazarla da ilgili konularda faaliyetlerini yükseltmeye başlamıştır. Putin, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Hazar'ın Rusya'nın "özel ilgi alanı" olduğunu açıklamış ve eski Enerji Bakanı Viktor Kalyujnini Hazar'ın hukuki statüsünü belirlenmesi süreci döneminde sorumlu kişi olarak tayin etmiştir. Kalyujinin önerileri arasında yer alan *"eğer devletlerden bir tanesi Hazar'ın statüsüne dair müzakerelerde sonuç elde etmesine engel olsa, diğer devletler zaman kaybetmeden gerekli adımları atmalıdır"* görüşü İran fazla rahatsız etmiştir.[312]

3.4.3. Kazakistan

Kazakistan, baştan itibaren Hazar'ı "iç deniz" olarak nitelendirmiş ve 1982 BMHDS'nın ilgili hükümlerinin Hazar'a uygulanması gerektiğini savunmuştur. Kazakistan da Azerbaycan gibi kendi petrol ve doğal gaz alanlarındaki egemenlik haklarının tanınmasını savunuyordu. Çünkü, Azerbaycan içinde Hazar'ın deniz veya göl olarak statü değerlendirilmesinden daha çok, kendi bağımsız alanı arz etmekteydi. Hazar'ın "orta hat" prensibi ile milli sektörlere bölündüğü zaman Kazakistan en büyük paya sahip olacaktı ve "ortak kullanım" görüşünün uygulamaya konulmasından da en çok bu devlet zarar görecekti. Bu nedenden dolayı Kazakistan "orta hat" görüşüne karşı çıkmaktaydı. Kazakistan deniz yataklarının paylaşılmasını yeterli bulmakta ve Hazar'ın sularının ise belirli münhasır yetki alanı dışında ortak kullanılmasını kabul etmekteydi.[313]

Kazakistan, bu görüşünü Temmuz 1998 yılında Rusya ile yaptığı iki taraflı anlaşma ile sürdürmüştür. Kazakistan, bu anlaşmada deniz dibinin orta hat esasına göre tamamen bölünmesini kabul etmekle, aslında Azerbaycan'ın savunduğu "sınır gölü" görüşünü kabul edebileceğinin ilk işaretlerini vermiştir.[314] Nitekim daha sonra,

---

[312] Rustam Mammedov, "International Legal Status of the Caspian Sea: Issues of Theory and Practice", *The Turkish Yearbook*, Sayı 32, 2001, s. 247-248.
[313] Selçuk Çolakoğlu, *a.g.m*, s. 111.
[314] Cavid Abdullayev, *Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazarın Statüsü Ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, s. 279.

Kasım 1999'daki AGİT İstanbul Zirvesinde Azerbaycan ile birlikte BTC Boru Hattı Anlaşmasını imzalayan Kazakistan, Hazar'ın statüsü konusunda Azerbaycan'ın görüşüne daha da yaklaşmıştır. Çünkü İstanbul Anlaşması, Hazar'ın statüsü ile ilgili açık bir düzenleme getirmese de Kazakistan, bu Anlaşma ile fiili olarak, kıyıdaş Cumhuriyetlerin Hazar'ın kendilerine ait kısmında egemenlik hakkına sahip olduğunu kabul etmiştir.[315]

2014 yılının Nisan ayında yapılan Hazar'a kıyıdaş devletlerin Dış İşler Bakanlarının toplantısının sonundaki basın toplantısında Kazakistan'ın Dış İşler Bakanı Erlan İdrisov, Hazar bölgesinde barış, istikrar ve işbirliğinin önemine vurgu yapmış, Hazar'ın önemine değinmiş ve sorunların çözümüne bu çerçevede yol bulunmasının önemini vurgulamıştır.[316]

3.4.4. Türkmenistan

Diğer Hazar'ın statüsüne dair tartışmalar boyunca Türkemnistan Cumhuriyeti sabit bir tutuma sahip olmamıştır. Türkmenistan'ın Hazar'a ilişkin tutumu uzun bir süre belirsiz kalmış ve bu konuda esnek davranan Türkmenistan, hangi taraf ağır basarsa ona göre hareket etmeği yeğlemiştir.[317] Türkmenistan özellikle Rusya ve İran'ın bu konudaki görüşlerine yakın bir görüş sergilemiştir. 1996 yılında yeni statü belirlenene kadar uygulamalar 1921 ve 1940 tarihli anlaşmalara uygun biçimde yapılmasını ve kıyıdaş devetlere bırakılacak 45 millik munhasır yetki alanı dışındaki alanların ortak kullanıma açık olması gerektiğini savunmuştur. Belirtildiği üzere bu yaklaşım prensip itibarıyla Rusya'nın tutumuna yakın olmuştur. Fakat daha sonra Türkmenistan bu tutumundan da uzaklaşmağa başlamıştır. 1997 yılı Şubat'ın sonlarına doğru, Hazar'ın statüsüne ilişkin ortak bir anlaşma yapılana kadar SSCB

---

[315] İstanbul Zirvesinde Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana Petrol Hattına İlişkin Paket Antlaşmalar imzalanmıştır. Paket antlaşmalar, üç ülke arasında aktedilen Hükümetlerarası Antlaşmayı ve parafe edilen Geçiş Ülkeleri Antlaşmalarını da içermekledir. Ayrıca, Türkiye'nin garantisi ile BOTAŞ'ın Anahtar Teslim Antlaşması'nı da kapsamakladır. "Yüzyılın Antlaşması", *Sabah Gazetesi*, 19 Kasım 1999; "4.7 Milyar Dolarlık İmza". *Hürriyet gazetesi*, 19 Kasım 1999.

[316] Araz Aslanlı, *a.g.m*, s. 22.

[317] Lale Sarıibrahimoğlu, "Boru Hattına Hazar Gölgesi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Ağustos 1995.

döneminde kabul gören idari bölünmeye dayancağını ve bu anlamda taraflardan her birinin kendi sektöründe petrol üretebileceklerini beyan etmiştir.[318]

Türkmenistan bu tutumu ile Azerbaycan'ın bu konudaki görüşüne yaklaşsa da, olyaların devamı Azerbaycan ve Türkmenistan arasında bir krize yol açmıştır. 1998 yılı Şubat ayına kadar Hazar'ın "orta hat" prensipine uygun olarak bölünmesi gerketiğini savunan Türkmenistan, hatta bu prensiple ilgili Azerbaycan ile anlaşmaya bile varmıştı. Fakat "orta hattın" nereden keçeceği ile ilgili fikir farklılıkları iki ülke arasında gerginliye yol açmıştır. Azerbaycan, "orta hattın" hesaplanması için onun bölgesinden başlangıç noktası olarak Abşeron ve Cilov adasının götürülmesini istemiş, fakat Türkmenistan bu öneriyi kabul etmemiştir. Gerginliğin daha fazla artması ile 1997 yılı Ocak ayında Azerbaycan'ın "Asrın Anlaşması" bünyesinde yabancı şirketlerle işletmesini yaptığı "Azeri", "Çırak" petrol yataklarının Türkmenistana ait olduğu iddia etmiş ve bu yatakların isimleri değiştirilerek Türkmenbaşı adı konulmuştur. Bu petrol sahaları 45 millik kıyı şeridinden daha ötede olduğu için Türkmenistan'ın, Hazar'ın fiilen ulusal sektörlere bölünmesini desteklediği söylenebilir.[319]

Fakat daha sonra, Türmenistan'ın yeniden tutum değiştirdiği gözlemlenmiştir. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Saparmurad Niyazovun 6-9 Temmuz 1998 tarihleri arasındaki Tahran ziyareti sırasında, Rusya ve Kazakistan arasında Temmuz 1998'de yapılan anlaşma eleştirilmiş ve Hazar'ın statüsü konusunda kıyıdaş devletlerin onayladığı bir anlaşma ortaya çıkana kadar İran ve SSCB arasında imzalanan anlaşmaların geçerli olacağını belirtimiştir.[320] Bundan önce Türkmenistan Dış İşler Bakan Yardımcısı Yolbars Kepbanov tarafından "Journal Of İnternational Affairs" için yazılan makalelerde benzer tezisler gündeme gelmiştir.[321]

Daha sonrası gelişmeler sonucu, Türkmenistan'ın yeni Cuhurbaşkanı Gurbangulu Merdimehemmedov Azerbaycan ili ilişkilerin iyileştirilmesi bağlamında

[318] Cavid Abdullayev, *a.g.e*, s. 280.
[319] Araz Aslanlı, *a.g.m*, s. 20.
[320] "Hazar'da Kavga Kızıştı", *Radikal Gazetesi*, 9 Temmuz 1998.
[321] Araz Aslanlı, *a.g.m*, s. 21.

Hazar'ın statüsüne dair tartışmalarda daha rasional tutum sergilemeye başlamıştır. Azerbaycan ve Türkmenistan arasında sorunlar aşılımış ve bu iki devlet, Kasım 1999 AGİT İstanbul Zirvesi'nde Kazakistan ve Türkiye ile birlikte ortak bir anşalma imzalamıştır. Bu anlaşma sonrasında Türkmenistan'ın, Azerbaycan ve Kazakistan ile ortak hareket ettiği ve Hazar'ın statüsü konusunda bu devletlerle aynı görüşü paylaştığı söylenilebilir.[322]

Yeri gelmişken, Azerbaycan Türkmenistan ile tartışmalı olan "Kepez" ("Serdar") yatağının ortak işletilmesine dair teklif ileri sürmüştür ki, birçok uzman bu bu teklifi sadece uzlaşma seçeneği olarak değil, aynı zamanda Türkmenistan için karlı bir seçenek olduğunuda değerlendirmiştir. Öyle ki, bu yatağ ortak işledildiği halde üretilen hidrokarbon rezevlerinin Azerbaycan'ın yakınında yer alan boru hattı altyapısı ile ("Azeri", "Çırak", "Güneşli") nakli gerçekleştirilebilir. Bu, hem teknik hemi de hukuki sorunların ve aynı zamanda mali giderlerin azalması demektir.[323]

Genel olarak söylenebilir ki, Türkmenistan'ın Hazar'ın statüsü ile ilgili tutumunda çözücü faktör Azerbaycan ile tartışılan yataklardır. Eğer bu tartışmalar olmasaydı özellikle Transhazar ile ilgili Azerbaycan ile işbirliğine büyük önem veren Türkmenistan, statü tartışmalarında Kazakistan ve Azerbaycanla şu ana kadar anlaşmıştır.

3.4.5. İran

İran, Hazar'ın statüsü ile ilgili büyük ölçüde Rusya'nın görüşlerine katılmakta ve Hazar'ın milli sektörle bölünmesine şiddetle karşı koymaktadır.[324] İran'a göre kıyı devletlerinin tek taraflı tasarrufları, 10 millik kıyı şeridi dışında ortak kullanım

[322] "Turkmenistan willing to continue negotiations with Azerbaijan", 10 July 2012, *http://news.az/articles/politics/64064,* (3.02.2017).
[323] X. Yusifzade, "Neft ve Qaz Beynalxalq Konferansında Çıxış", *Xezer Denizinin Hüquqi Statusu İle Bağlı Çıxışlar Qovluğu*, 4 Temmuz, Bakı 2003, s. 47-49.
[324] Araştırmacılara göre, İran'ın Rusya'ya yakınlaşmasının temelindeki neden, Amerika'nın baskısıyla Hazar Konsorsiyumu'ndan çıkarılmasıdır. Bu yüzden Hazar'ın statüsü konusunda açıkça Rusya'yı desteklemektedir. ASLAN, Y, *Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye,* Ankara 1997, s. 110.

ilkesini kapsayan ve 1940 yılında yapılan anlaşmayı ihlal etmesi anlamına gelmekteydi.[325]

Uzun süre Rusya'nın tezini destekleyen İran, 1998'de imzalanan Rusya-Kazakistan anlaşmasından sonra, Hazar'a ilişkin yürütmüş olduğu politikada bir manada yalnız kalmıştır.[326] Bu durum İran'ın tutumunda değişikliklere yol açmıştır. 1998 yılında Moskova'da gerçekleştirilen Özel Çalışma Grubu toplantısında, İran eski tutumundan çok farklı bir görüş ileri sürmüştür. Toplantıda konuşma yapan İran'ın Dışişleri Bakanı Yardımcısı Murtaza Sermedi, Hazar'ın ortak kullanılmasını arzuladıklarını, fakat Hazar'ın tüm yönler üzere kıyı devletler arasında her bir devlete %20 gibi bir pay vererek paylaşılmasına olumlu baktıklarını ileri belirtmiştir.[327] Rusya ve Kazakistan'ın deniz dibini paylaşmalarına Mayıs 1998'de BM nezdinde protesto etmiştir. Bu protestosunda, Hazar'ın 5 kıyı devletinin rızası olmadan paylaşılmasının kabul edilemeyeceğini ve tüm eski SSCB Cumhuriyetleri'nin 1921-1940 anlaşmaları ile bağlı olduklarını tekrarlamıştır. Ayrıca, İran Dışişleri Sözcüsü Hamit Rıza Asefi: "*Hazar'dan kıyı devletlerinin rızası alınarak yararlanılabilir. Hazar sektörlere bölünse dahi antlaşma projelerinde bazı bölgeler İran sektöründe kalacaktır. Bu alanda herhangi bir araştırmanın yapılması ise İran'ın haklarını ihlal etmektedir*" şeklinde beyanda bulunarak, özellikle Amerika-Azerbaycan arasında yapılan antlaşmaların geçerliliğinin kabul edilemeyeceğini belirtmiştir.[328]

Kasım 1999'da yapılan AGİT İstanbul Zirvesi'nden sonra, İran ve Rusya arasında tekrar bir yakınlaşmanın yaşandığı görülmektedir. Nitekim 28 Kasım 1999 tarihinde Rusya ve İran Dışişleri Bakanları arasında yapılan toplantıda Bakü-Ceyhan anlaşması eleştirilmiş ve Rusya Dışişleri Bakanı İgor İvanov. İran ve Rusya'nın Kafkasya'daki jeopolitik mevkilerinin örtüştüğünü belirtmiştir. Ancak hukuksal açıdan İran'ın iddiaları pek güçlü sayılamaz. Çünkü İran, 1991 yılından önce 10

[325] Dambırı, M. R., A New Approach to the Legal Regime of the Caspian Sea as a Basış For Peace and Development, *The Iranan Journal of International Affairs*, Spring Summer 1994, s. 33.
[326] Selçuk Çolakoğlu, *a.g.m*, s. 112.
[327] Araz Aslanlı, *a.g.m*, s. 17.
[328] "İran ABD-Azerbaycan Petrol Antlaşmalarını Geçerli Saymıyor", *Haber Gazetesi*, 2-9 Mayıs, Bakü 1999.

millik kendi kıyı şeridi dışındaki alanı fiilen Sovyetler Birliğinin kullanımına terk etmiştir. Bugün Azerbaycan ve Kazakistan'ın kendi kıyılarına yakın alanda petrol çıkarmasına karşı çıkan İran, Sovyet döneminde Bakü açıklarında Moskova tarafından petrol çıkarılmasına sessiz kalmıştır.[329] 17 Ocak 2013 yılında İran parlamentosunda milli savunma ve dış ilişkiler komitesinin üyesi Mehdi Senayi'nin önderliğinde Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili özel çalışma grubu yaratılmıştır. Bu adım İran'ın soruna daha fazla önem verdiğinin altını çizmektedir.[330] İran'ın Hazar'ı ortak kullanım ile ilgili tutumu şu şekildeydi:

- *İran'ın başlıca amacı Batı güçlerinin, özellikle de ABD'nin bölgeye yerleşmesine engel olmaktı;*
- *Batılı devletlerin Hazar'daki yatırımlarının güvenliğini sağlama almak için atacakları adımlar (bölgede askeri güç barındırmak, işbirliği yaptıkları kıyıdaş devletleri askeri ittifaklara çekmek vb.) İran tarafından ciddi bir tehlike olarak değerlendirilmekteydi.*
- *İran tarihin hiçbir döneminde, Rusya ve SSCB karşısında, Hazar'da önemli düzeyde varlık gösterememiştir. SSCB'nin yıkılmasından sonra bu fırsatın doğduğunu düşünmüştür.*
- *İran, Türkmenistan ve Kazakistan'ın petrol ve doğal gazlarını uluslararası pazarlara onun topraklarında yer alacak boru hatları ile taşımasını istiyor. Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi, bu tarz boru hatlarının Hazar'ın dibi ile Azerbaycan üzerinden geçmesine olanak sağlayabilir.*
- *bu duruma engel olmanın tek yasal (hukuki) yol, İran'ın Hazar'la bağlı veto hakkını elde etmesidir.*
- *bölgedeki Türk Cumhuriyetleri arasındaki işbirliği sonucu meydana gelebilecek güçlü birlik, İran'ın bölgesel hedefleri ile uyuşmamaktadır;*
- *İran şu anda (ve muhtemeldir ki yakın gelecekte) kendisine müttefik olarak gördüğü Rusya ile doğrudan ilişki sağlayabileceği tek yola Hazar üzerinden sahiptir. İran'a yaptırımların çok sert olduğu, tüm hayati ve stratejik alanları*

[329] Cavid Abdullayev, *a.g.e*, s. 278.
[330] Mesiağa Mehemmedi, İran İslam Respublikasına Dair Rüblük Hesabat Hesabat Yanvar-Mart 2013, SAM, *http://sam.az/uploads/gallery/20.04/Iran%20Islam%20Respublikasi%20Yanvar-Mart.pdf*, (5.2.2017).

kapsadığı dönemlere Rusya'nın yalnız Hazar vasıtası ile bu yaptırımları bozmak imkanı mevcuttur. Hazar'ın sektörlere bölünmesi bu imkanı ortadan kaldırabilir.[331]

Hazar ile ilgili temel mesele enerji kaynaklarının paylaşımı, dolayısıyla Rusya ile İran'ın Türkiye ve ABD gibi Batılı devletlerin bölgede nüfus sahibi olmasını istememeleridir. Asrın Anlaşması'ndan ardından Rusya'nın statü problemini uluslararası boyutta gündeme getirmiş olmasına rağmen, 1996 yılından itibaren Hazar petrollerinin kendi sınırları içindeki Novorossiysk Limanı'na aktarılmasını garantiledikten sonra politika değişikliğine gidip deniz tabanının bölünmesi konusunda Azerbaycan ve Kazakistan ile anlaşması bu duruma bir örnektir.[332]

İran içinde benzer durum söz konusudur. Asrın Anlaşması'na dahil edilmeyen İran, daha sonra Şahdeniz projesinde yer alarak aslında Azerbaycan'ın Hazar üzerinde yaptığı faaliyetleri onaylamış oluyordu.[333] Ancak ABD'nin tutumlarından dolayı Hazar enerji kaynaklarının işletilmesi ve transferinde söz sahibi olamayan İran, Hazar'ın statüsü konusunda sorun çıkarmayı sürdürmektedir. 16 Ekim 2007'de statü sorunu ile ilgili başkanlar düzeyinde yapılan zirvede de öncekilerde olduğu gibi somut bir sonuç elde edilememesine rağmen Vladimir Putin yaptığı konuşmada Hazar'ı bölmek yerine, kıyıdaş ülkelerin ortak hareket etmesi gerektiğini ifade etti. Ancak Hazar'ın tabanının sınırlarının belirlenmemesi ve maden kaynaklarının kullanılması konusunda anlaşma yapmak için de Hazar'ın statüsünü belirlenmesini beklemeğe gerek olmadığını söyleyerek Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya'nın denizin kuzeyi için yaptığı anlaşmaların güneyde de gerçekleştirilerek bir bütünlük sağlanabileceğini vurguladı.[334] Deniz'in kuzeyindeki bu gelişmelere karşılık Azerbaycan'la sorunlar yaşayan Türkmenistan ve İran anlaşmaya yanaşmadığından güneyde herhangi bir paylaşım gerçekleşmedi. Rusya da Azerbaycan ve Kazakistan

---

[331] Araz Aslanlı, *a.g.m*, s. 18.
[332] "Haw to Dıvıde the Second Kuwait", *Pravda***,** 23.08.2004; N. Nassibli, "Azerbaijans's Geopolitics and Oil Pipeline Issue", *Perception***,** Volume 4, Number 4, December 1999-Feburary 2000, s. 3; A. Bilici, "Petrol, Doğal Gaz ve Havyarı Var Statüsü Yok", *Aksiyon*, 30.05.1998, s. 43.
[333] Mustafa Gökçe, *a.g.e,* s. 114.
[334] Mustafa Gökçe, *a.g.e,* s. 114.

ile anlaşmalar yapmasına rağmen genel olarak İran ile işbirliği içinde hareket etmeye devam etmektedir.[335]

SONUÇ

Dünya ekonomilerinin hızlı büyüme hamlesi içinde olmaları, enerji kaynaklarının eşitsiz coğrafi dağılımları ve ülkelerin enerji stratejileri gelecekteki önemlerini daha da artıracaktır. Genel anlamda siyasal ve ekonomik güç; başta petrol hammaddesi olmak üzere enerji kaynakları ve politikaları çerçevesinde şekillenmektedir. Ekonomik büyüme ve kalkınmada en önemli kaynaklarından biri kabul edilen enerji sektörü ise toplumsal yaşam ve ekonomik gelişme üzerindeki kilit faktör olması sebebiyle ülkelerin gündeminde önemli bir yer tutmaktadır.

21.yüzyılda uluslararası ilişkiler ve devletlerin dış politika stratejileri açısından ana belirleyici unsurlardan birisi enerji kaynaklarıdır. Enerjiye bağımlılık, ülkelerin dış güvenlik yaklaşımlarının şekillendiricilerindendir. Bu bağlamda ülkelerin uluslararası hamle ve aksiyonlarını; enerjiye sahip olma, enerji lojistiğinin güvenliğini sağlama ve dünya enerji kaynakları üzerinde denetim kurma stratejisi ile belirledikleri söylenebilir. Nitekim bugün önceki yüzyılın petrol açısından gündemin bir numaralı maddesi olan Ortadoğu, yerini yeni petrol ve doğal gaz rezervleri ile 21.yüzyılın en tartışmalı bölgelerinden biri olan Hazar bölgesine bırakmıştır. Ortadoğu'da petrol için egemenlik mücadelesi devam ederken uluslararası jeopolitik hamleler Hazar bölgesinde de hız kazanmıştır.

Önemli bir jeopolitik bölgede yer alan Azerbaycan Cumhuriyeti, SSCB'nin dağılması ile birlikte 18 Ekim 1991 yılında kendi bağımsızlığını ilan etmiş ve 80'li yılların sonu 90'lı yılların başlarından uluslararası alanda meydana gelen değişiklikleri, milli devlet ilkelerine uygun yeni dış politikanın oluşturulmasını ve uygulanmasını en önemli konu olarak ön plana çekmiştir. Azerbaycan, Doğu ile

[335] İran ve Rusya temsilcilerinin Ocak 2011'de Moskova'da yaptığı görüşmeler sonucunda yapılan açıklamalar da iki ülkenin işbirliğinin önemi vurgulanmıştır, *www.tehrantimes.com,* (18.01.2011).

Batının, Kuzey ile Güneyin kesiştiği coğrafi mekanda yerleşen, zengin kültürel mirasa ve gelenekselliğe sahip eski bir yerleşimdir.

Azerbaycan bağımsızlığının ilk yıllarında SSCB'nin varisi olan Rusya'nın bölgedeki baskılarından dolayı sahip olduğu avantajlardan yararlanamamıştır. Fakat, bu durum 16 Haziran 1992 yılında Rusya'ya karşı sert tutumları ile bilinen Ebülfez Elçibey'in iktidara gelmesi ile değişmiş ve Azerbaycan Batılı şirketler ile ilk kez enerji pazarlığı konusunda iletişime geçmiştir. Ama bu süreç uzun sürmemiş, dış güçlerinde yardımıyla Ebülfez Elçibey'e darbe yapılarak iktidardan uzaklaştırılmış ve iktidara 3 Ekim 1993 yılında Haydar Aliyev gelmiştir.

Haydar Aliyev önceki başkanlardan daha dengeli ve tutarlı politika izlemiştir. Aliyev, ülkede, bölgede ve uluslararası alanda yaşanan gelişmeleri değerlendirirken o dönemin şartlarına göre Azerbaycan'ın kesin olarak Batı ve Rusya'nın yanında durmasının imkansızlığının farkına vararak denge politikası izlemeye başlamış ve iktidarın sonuna kadar bu çizgiden vaz geçmemiştir.

Azerbaycan, Haydar Aliyev döneminde, dünyanın birçok ülkesi ile karşılıklı ilişkiler kurmuş, Avrupa Konseyi üyesi olmuş ve diğer çok sayda uluslararası kuruluş ile ilişkilerini geliştirmiştir. Kurulan bu ilişkilerin en önemlisi, Batılı ülkelerin ve şirketlerin Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını keşif edilmesi ve ortak işletilmesi için Haydar Aliyev tarafından yeniden ülkeye davet edilmesidir.

Bu davetin sonucu olarak, 20 Eylül 1994 yılında dünyanın önemli ülkelerini temsil eden ulus ötesi petrol şirketleri ile Hazar denizinin Azerbaycan sektöründe petrol ve doğal gaz kaynaklarının ortak işletilmesine ve serbest yollarla dünya pazarlarına ihraç edilmesini hedefleyen "Asrın Anlaşması" olarak bilinen anlaşma imzalanmıştır. 8 ülkenin 13 petrol şirketlerinin katılımı ile imzalanan bu anlaşma, bağımsız Azerbaycan'ın enerji güvenliğinin sağlanmasında önemli bir dönemin dönüşmüştür.

Azerbaycan devam eden süreçte kendi stratejik ortakları ile önemli ulus ötesi enerji ve ulaşım projeleri gerçekleştirmekle Avrasya'nın jeopolitik niteliklerini ciddi biçimde değişmiştir. Yeni enerji ihraç boru hatları ve yeni jeopolitik koşullar çerçevesinde Hazar Havzası'nın ve Orta Asya'nın zengin hidrokarbon kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırılması sağlamış ve bölgenin geleneksel enerji ihracının gelişmesine ulaşmıştır.

Azerbaycan'ın girişimleri ve dünyanın önde gelen ülke ve şirketlerinin katılımı ile oluşturulan ulus ötesi enerji konsorsiyumu, yeni üretim, ihraç hatları vb. altyapıları Güney Kafkasya ve Hazar bölgesinin gelişimine önemli etki göstermiş, bu bölgeni Avrupa ve dünya ülkelerinin güçlü sermaye ve modern teknolojilerinin kullanılmasına açmıştır. Günümüzde Avrupa'nın enerji güvenliği konusunda önemli rol oynayan Transkafkasya enerji ihraç hatları hem de Orta Asya ve Hazar Havzası ülkelerinin jeopolitik ve jeo-ekonomik özgürlüklerine önemli etki göstermiş, onların Batı ile yakınlaşması yolunda önemli sorunları yok etmiştir. Azerbaycan, Hazar Denizi'nin diğer kıyısında yer alan Kazakistan ve Türkmenistan ile birlikte 21.yüzyılda Avrupa'nın enerji talebinin karşılanması ve dünya enerji güvenliğinin güvencesi alanında "en uygun, umut verici ve güvenilir alternatif ortak" kabul edilir.

Dünyanın alternatif enerji kaynağı olarak görülen Hazar bölgesinde petrol ve doğal gaz üretimi ile ilgili önemli risklerden biri üretilen ürünün dünya pazarlarına güvenilir ve serbest ulaşım hatları ile ulaştırılması ile ilgilidir. Bu anlamda Azerbaycan kendinin ve ortaklarının ürettiği petrol, doğal gaz ürünlerinin dış piyasalara ulaştırılması, ihraç hatlarının geliştirilmesi meselelerinde Hazar ülkeleri içerisinde hem Kazakistan, hem de Türkmenistan'dan daha avantajlı durumdadır. Onlarla karşılaştırıldığında Azerbaycan'ın enerji ihracı riskleri daha düşük düzeydedir.

Azerbaycan yenilenemeyen enerji kaynaklarının yanı sıra son dönemlerde yenilenebilir enerji kaynaklarına da olan ilgisini artırmış ve bu kaynakların gelişmesi için yatırımlar yapmıştır. Kullanım alanını dünyada giderek artıran yenilenebilir enerji kaynakları geleceğin alternatif enerji kaynağı olacağını göz önüne alırsak, bu

durumda Azerbaycan'ın da kendi yenilenebilir enerji kaynaklarına önem vermesi gayet doğal bir durumdur.

Azerbaycan, bağımsızlığını kazandıktan sonra jeopolitik özelliklerini ve zengin enerji kaynaklarını kullanarak yerleşmiş liberal ekonomiye, büyük mali kaynaklara, güçlü orduya sahip, kendi harcamalarını kendi karşılayabilen, kendini özgür bir şekilde ifade eden, tarafına ve seçimine saygı ile yaklaşılan ve milli çıkarlarına dayanarak bağımsız politika gerçekleştiren bir ülkeye dönüşmüştür. Bu gelişmelerden dolayı, bugün Azerbaycan önemli jeopolitik faktör gibi yeni Sovyet bölgesinin, Hazar-Karadeniz Havzası ve Güney Kafkasya'nın jeopolitik, jeo-ekonomik ve askeri güç özelliklerinin belirlenmesinde önemli etki göstermektedir. Bunun yanı sıra BMT, AGİT, Avrupa Konseyi, İKÖ'nün aktif üyesi olarak, aynı zamanda dünyanın güç merkezleri ile çok yakın ortaklık kurarak küresel politikada etkin bir rol üstelenmektedir.

KAYNAKÇA

Abdullayev, Akif, "Haydar Aliyev Dönemi ve Azerbaycan", Eylül 2013.

Abdullayev, Cavid, *Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Hazarın Statüsü Ve Doğal Kaynaklarının İşletilmesi Sorunu*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Akdağ, N. Funda, "Hidrolik Enerji ve Yenilenebilir Enerji Çalışma Grubu Biyokütle Enerjisi Alt Çalışma Gurubu Raporu", Ankara, Aralık 2007.

Akgün, Mensur, "Hazar'ın Statüsü", *Yeni Yüzyıl Gazetesi*, 1998.

Albert, Danielsen, *The Evolution of OPEC*, Harcourt Brace Jovanovich Publishers, New York, 1982.

Aliyev, Haydar, *Azerbaycan Nefti Dünya Siyasetinde*, IV kitap.

Aliyev, Haydar, *Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü, (Der. İlham Aliyev–Akif Muradverdiyev, Çev. Abdullah Çiftçi-Ergun Kocabıyık),* Sabah Kitapları No.77, İstanbul, 1988.

Aliyev, İlham, Akif, Muradverdiyev, *Azerbaycan Nefti Dünya Siyasetinde,* Azerbaycan Neşriyyatı, Bakü 1997.

Aliyev, Natik, "Petrol Azerbaycan'ın Milli Serveti (Eyvaz Gasımov'un Röportajı)", *Diyalog Avrasya Dergisi*, Şubat: 2001.

Aliyev, N., Şahbazov, E., *Heydar, Eliyev ve Azerbaycan Neft Sanayisinin İnkişafı,* Azerbaycan İnternational Matbaası, Bakı, 1998.

Allahverdiyev, N. N., *Azerbaycan SSR İqtisadi ve Sosial Coğrafyası*, Baku 1991.

Altın, Vural, "Enerji Dosyamız", *Yeni Ufuklara Eki, Bilim ve Teknik Dergisi,* TÜBİTAK Yayınları, Ocak 2007.

Andriyanov, V., Mirelemov, H., *Haydar Aliyev Büyük İnsanların Yaşamı*, Basın Yayın San.LTD. Şti, Bakü 2008.

Aras, Osman Nuri, Süleymanov, Elchin, Zeynalov, Ayaz, "Azerbaycan Enerji Kaynakları Gelirlerinin Ülke Ekonomisine Etkisi (Azerbaijan's Energy Source Revenues and Their Effect)", *SSRN Electronic Journal*, December 2012.

Aslanlı, Araz, *Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası: Genel Özellikleri ve Karabağ Sorunu,* Platin Yayınları, 1.Baskı.

Aslanlı, Araz, "Geosiyasi Reqabet ve Geoiqtisadi Maraqlar Zemininde Xezer Hövzesinin 'Qordi Düyünü'", *Konrad-Adenauer-Stifung e.V*, Tiflis 2014.

Aslan, Y., *Hazar Petrolleri, Kafkas Kördüğümü ve Türkiye*, Ankara 1997.

Aslıhan, Turan, "Hazar Havzasında Enerji Diplomasisi", *Bilge Strateji, Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Bahar 2010.

Atmaca, Tayfun, *Küreselleşme Çağında Türkiye-Azerbaycan,* Başkent Matbaacılık, 1.Baskı, Ankara 2003.

Aydın, Mustafa, *Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler*, Baskın Oran (Ed), Türk Dış Politikası (1980-2001), İstanbul İletişim Yayınları, Cilt 2, Yıl:2001.

Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası, Cilt 1.

Azerbaycan Sovyet Ensiklopediyası, Cilt 2.

Azerbaijan International Magazine, Summer-1998.

Azerbaijan International Magazine, Summer-1998; Nebiyev Nebi,

Azerbaycan Gazeti, 11 Noyabr 1995; *Azerbaijan International Magazine*, Summer-1998.

Azerbaycan Tarixi. En Gedim Zamanlardan 20.Esrin Evvelerine Qeder, Bakı 1993.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2004 yılı 12 Ekim tarihli 462 no'lu Kararı, *Azerbaycan Qazeti*, yılı 22 Ekim, No: 246, Bakı 2004.

"Azerbaycan Külek Enerjisinden İstifadenin inkişaf Perspektivleri", *Energetikanın Problemleri Jurnalı*, AMEA, 2004, No:1, Bakı 2004.

Azerbaycan'ın İş Yapma Rehberi, *Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu*, İstanbul 2011.

Azerbaycan Petrol Endüstrisi Tarihine Dair 7 Temmuz 1996 Yılında Bakü'de Gerçekleştirilmiş Birinci Uluslararası Konferansın Belgeleri, Bakü 1996.

"Azerbaycan Neftinin Dünya Pazarlarına Nakli", ARDNŞ'nin Prezidenti Rövnag Abdullayev'in "Azerbaycan" gazetesine röportajı, *Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kütüphanesi*, 3. Fasıl.

Azadlıq Qazeti, 10 Yanvar 1997; Doing Business in Azerbaijan, *Baker & McKenzie*, May-2000.

Babaoğlu, Hikmet, *Azerbaycan Respublikasının Müasir Dünya Siyasetinde Yeri ve Rolü,* Bakı 2009.

Bağırov, E., *Xezer Regiyonunda Azerbaycanın Milli Menafeyinin Prioritet İstiqametleri*, Bakı 2008.

Bayhan, Ayhan, Köseoğlu, Ayşe, "Yakın Gelecekte Dünya'da ve Türkiye'de Taşkömürü", *Türkiye 7. En. Son*, Cilt:1.

Bocutoğlu, Ersan, *Orta Asya ve Kafkasya'daki Durum ve Avrupa Güvenliği*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası, Trabzon 1998.

Bulut, Cihan, Hasanov, Fahri, Süleymanov, Elçin, ("Petrol İhraç Eden Post-Sovyet Ülkelerinde Petrol Fiyat Dalgalanmalarının Ülke Ekonomi Politikalarına Etkisi") The Impact of the Oil Price Fluctuations on the Economic Policies in the Oil-Exporting Countries of the Former Soviet, *Alatoo Academic Studies*, No:1, 2017.

Cabbarlı, Hatem, Abdullayeva, Vüsale, "Azerbaycan'ın Dış Politikasının Temel Özellikleri (1991-2009)", *21. Yüzyıl*, Ocak-Haziran 2009.

"Caspian Staging a Comeback", *Offshore Engineer*, June-2000.

Cebrayılov, Rafael, *Azerbaycan*, Yıl-2009, 24 Eylül, No: 211.

Cefersoy, Nazim, *Eyalet-Merkez Düzeyinde Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya ilişkileri (1991-200)*, Ankara Çalışmaları, No.1, ASAM Yayınları, Ankara 2000.

Cefersoy, Nazim, *Elçibey Dönemi Azerbaycan'ın Dış Politikası (Haziran 1991-Haziran 1993)*, ASAM Yayınları, Ankara 2001.

Çelikpala, Mitat, *Enerji Güvenliği NATO'nun Yeni Tehdit Algısı,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, Ağustos 2013, İstanbul.

Çelik, Kenan, Kalaycı, Cemalettin "Azeri Petrolünün Dünü ve Bugünü", *Journal of Qafqaz University*, VII, No.II, 1999.

Çolakoğlu, Selçuk, "Uluslararası Hukukta Hazar'ın Statü Sorunu", *Adnan Menderes Üniversitesi.*

Dabırı, M. R., A New Approach to the Legal Regime of the Caspian Sea as a Basış For Peace and Development, *The Iranan Journal of International Affairs*, Spring Summer 1994.

Danışman, Mehmet Ali, "Jeotermal Nedir Ne Değildir", *Jeofizik Bülteni*, Eylül-Aralık 2011.

Demir, M. Faruk, *Enerji Güvenliği, Ekonomisi, Diplomasisi*, Altın Küre Yayınları, 1. Baskı, Ankara, Eylül 2007.

Dikkaya, Mehmet, "Türk Cumhuriyetleri Enerji Kaynakları:Yeni Büyük Oyunun Temel Dinamikleri", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Y:1, Sayı: 3, Kasım-Aralık 1999 Ocak 2000.

Dokuzlar, *Bircan, Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğal Gaz (Orta Asya'dan Avrupa'ya),* IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, Yayın no:164, İstanbul 2006.

Doing Business in Azerbaijan, *Baker & McKenzie*, May-2000; *Azerbaijan International Magazine*, Summer-2000.

Eidiger, Volkan, Ş., "Enerjide Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye", *Türkiye Bilimler Akademi Formu,* Ankara 2011.

Eliyev, F. Ş., *Azerbaycan Respulikasının Yeraltı Suları ve Ehtiyatlarından İstifade ve Jeokoloji Problemleri*, Çaşıoğlu Neşriyyatı, Bakı, 2000.

Emekliler, Bilgehan, Ergül, Nihal, "Petrolün Uluslararası İlişkilerdeki Yeri: Jeopolitik Teoriler ve Petropolitik", *Bilge Strateji*, Cilt: 2, Sayı: 3, Güz: 2010.

Ener, Meliha, Ahmedov, Orhan, "Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2007; 2(2):117-136.

"Esrin Muqavilesi"nin Onuncu İl Dönümü", *Azerbaycan Respublikasının Dövlet Neft Şirketi.*

Eyvazov, Elnur, "Azerbaycan ve NATO", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara, 2004.

Ferruhov, N.E., *Asrın Petrol Anlaşması- XX Asrın En Önemli Olayı, Azerbaycan 21, Esrin Astanasında, (Ed. Ziyad Semedzade),* Azerbaycan Elmler Akademiyası Neşriyyatı, Bakı, 1998.

Gökçen, Gülden, "Yerkürenin Bize Armağanı Jeotermal Enerji", İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Jeotermal Enerji Araştırma ve Uygulama Merkezi, *Bilim ve Teknik*, Mayıs 2009.

Gökçe, Mustafa, *Siyah Altın Peşinde: Hazar'da Bin Yıl*, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.

Gustafson, Thane, Reteyum, Aleksey, Ruseckas, Laurent, The Caspian Sea: Whose Waters? Whose Oil?, *Cambridge Energy Research Associates*, July 1995.

Gündüz, A., *Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Teşkilatlar Hakkında Temel Metinler*, İstanbul, Beta Yayınevi, 1994.

Güreli, Şükrü, *Orta Doğu Petrol'ünün Uluslararası Politikadaki Yeri*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1979.

Qaffarov, Tahir, *Azerbaycanın En Yeni Tarixi XX Esrin Sonları-XXI Esrin Evvelleri*, GİSO Enterprises, 2005.

Qasımov, Musa, *Beynelxalq Münasibetler Sisteminde Azerbaycan (1991-1995)*, Gençlik, Bakı 1996.

Quliyev, Resul, "Neft ve Siyaset", *Qanun Jurnalı***,** No: 10, 15-31 May 1997.

Hacızade, E.M., *Azerbaycan'ın Tebii Gaz Potensialı: Reallığlar ve Virtual Cizgiler*, Elm Neşriyyatı, Bakı 2011.

Hacızade, E.M., *Azerbaycanın Quruda Neftqazçıxarma Kompleksinde İqtisadi İslahattar ve Semerelilik Problemleri*, Elm Neşriyyatı, Baku 1998.

Hasanov, Ali, "Azerbaycan Beynelhalq Münasibetler Sisteminde", *Jornal of Qafqaz University*, Sayı: 11, 2001.

Hasanov, Ali, *Müasir Beynelxalq Münasibetler ve Azerbaycanın Xarici Siyaseti,* Azerbaycan Neşriyyatı, Bakı 2005.

Hasanov, Ali, *Azerbaycanın Geosiyaseti,* Zerdabi LTD, MMC, Bakı 2015.

Hasanov, Ali, *Xezer-Qara Deniz Hövzesi ve Cenubi Qafqazın Geoiqtisadiyyatı: Azerbaycanın Enerji Siyaseti*, Bakı, "Zerdabi LTD" MMC, 2016.

Harp Akademi Komutanlığı, *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü-Yarını*, Harp Akademi Komutanlığı Yayınlarından, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul-1995.

Haydar Aliyev, *Binyıllıkların Kavşağında*, Bakı 2001.

"Haw to Dıvıde the Second Kuwait", *Pravda*, 23.08.2004; Nassibli, N., "Azerbaijans's Geopolitics and Oil Pipeline Issue", *Perception*, Volume 4, Number 4, December 1999-Feburary 2000; A. Bilici, "Petrol, Doğal Gaz ve Havyarı Var Statüsü Yok", *Aksiyon*, 30.05.1998.

Hesenov, S., *Dövletlerarası Münasibetlerde Xezerin Status Meselesi,* Elm Neşriyyatı, Bakı 2002.

Hüseynov, A, Social Acceptance of Wind energy in Azerbaijan, *LAP LAMBERT Academic Publishing*, 2012.

Hüseynov, Rauf, "CIPCO Clinging to Life Support", *Baku Sun Newspaper*, 17 December 1998.

İskender, Serdar, *Enerji Politikalarına Stratejik Bakış*, Dumat Ofset Matbaacılık San.Tic.Ltd.Şti., 1. Baskı, Mayıs, Ankara 2013.

İsmayılov, M., İbrahimov, M., *Azerbaycan Neft Senayesinin İngilabagederki Tarihi,* Bakı 1991.

İsmayılov, Mahmut, *Azerbaycan tarixi. Yeddi Cildde. IV cild (XIX esr),* Azerbaycan Milli Elmler Akademisi, 5. Fesil, Baku-2007.

İşeri, Emre, Dilek, A. Oğuz, "Yeni Enerji Jeopolitiğinde NATO'nun Enerji Güvenliğinde Tamamlayıcı Rolü ve Türkiye'nin Temek Katkıları", *Akademik Bakış 229***,** Cilt:5, Sayı:10, Yaz 2012.

Jim, Nichol, *Azerbaycan: Temel Gerçekler", Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü-Yarını,* Harp Akademi Basımevi, İstanbul 1995.

Kamil İbrahim, "Avrasya Kültürü: Genetik Gelişimi, Özellikleri ve Geleceği; Hazar Denizi'nin Uluslararası Statüsü ve Bölgesel Çıkarları", *12-13 Nisan 2002 yılında Astana'da Gerçekleştirilen Uluslararası Bilimsel Konferans Tutanağı,* S. Seiffullin Kazak Tarım Teknik Üniversitesi, Astana 2002.

Kamer, Kasım, *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan,* Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.

Kamer, Kasım, *Azerbaycan'ın Dış Politikası*, Emine Gürsoy, Erdal Şahin(ed), Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri, Haarlem, SOTA Yayınları, 2002.

Karabulut, Bilal, "Enerji Güvenliğine Küresel Ölçekte Bir Bakış", *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt: 15, Mayıs 2016.

Kapluhan, Erol, "Enerji Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Biyokütle Enerjisinin Dünyadaki ve Türkiye'deki Kullanım Durumu", *Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 30*, Temmuz 2014.

Katibli, M., *Bakı Keçmişde, İndi ve Gelecekde*, Bakı 1961.

Khanna, Parag, *Yeni Dünya Düzeni*, Pegasus Yayınları, (Çeviri)-Elif Nihan Akbaş, 1. Baskı, Kasım 2011.

Kılıç, Fatma Çanka, Kılıç, Mehmet Keskin, "Jeotermal Enerji ve Türkiye", *Mühendis ve Makina*, Cilt: 54, Sayı: 639, Yıl: 2013.

Koç, Erdem, Şenel, Mahmut Can, "Dünyada ve Türkiye'de Enerji Durumu-Genel Değerlendirme", *Mühendis ve Makina*, Cilt 54, Sayı 639.

Kocaoğlu, Mehmet, *Petrol-Strateji*, İstanbul, Harp Akademileri Yayınları, 1996.

Kumbur, Halil, Özer, Zafer, Özsoy, Havva Duygu, Avcı, Emel Deniz, "Türkiye'de Geleneksel ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Potansiyeli ve Çevresel Etkilerinin Karşılaştırılması", *Mersin Üniversitesi Çevre Mühendisliği Bölümü*, Yıl: 2005.

Külekçi, Özlem Candan, "Yenilenebilir Enerji Kaynakları Arasında Türkiye Açısından Yeri ve Önemi", *Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü,* Dışkapı, Ankara.

Lenczowski, G. (1997) "The Caspian Oil and Gas Basin: A New Source of Wealth?", *Middle East Policy,* Vol. 5, No: 1, January.

Mammedov, Rustam, "International Legal Status of the Caspian Sea: Issues of Theory and Practice", *The Turkish Yearbook*, Sayı 32, 2001.

Mehtiyev, Ramiz, *Azerbaycan 2003-2008: Zaman Haqqında Düşünerken*, Bakı 2009.

Memmedova, H., "Dağlık Karabağ Sorununun Çözümlenme Sürecinde Haydar Aliyev'in Diplomasi Yönetimi", *OAKA, Tartışma Platformu.*

Mhhmetov, R. F. "Mejdunarodno-Provovoy Slalıs Kaspiyskogo Morsa Kak Pogranıçnogo Ozcra", *Beynelxalq Hüquq Jurnalı,* No :1, Bakı 1998.

Musaye, M. E., *19. Esrin Sonlarında Bakı Şeherinin Ticareti (1883-1900-cü iller),* Bakı 1972.

Nesirov, Elman, "Azerbaycan Neftinin Düneni Bugünü ve Sabahı", (Ed. M Merdanov v.d.), Bakı, 1997; Avrasya Dosyası, *TİKA Bülteni*, Mart 1999/2.

Nugman, G., "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü", *Avrasya Etüdleri,* Sayı 13, Ankara 1998.

Nuri, Magsudul Hasan, "Hazar Denizi Bölgesi: Sorunlar ve Belirtiler", *Avrasya Etüdleri*, Sayı. 19, Ankara 2001.

Oğan, Sinan, "Hazar'da Tehlikeli Oyunla: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı", *Avrasya Dosyası, Türkmenistan Özel*, Cilt:7, Sayı: 2, Yaz 2001.

Özcan, Havva Pınar, "Türkiye`nin ve Avrupa Birliği`nin Hazar Coğrafyasında Kesişen Enerji Politikaları", *Gazi Üniversitesi*, Ankara, 2008.

Pala, Cenk, *20. Yüzyılın Şeytan Üçgeni: ABD-PETROL-DOLAR, Petrol Krizlerinin Perde Arkası,* Yasak Elma, 2. Baskı, Nisan 2007.

Pazarcı, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap*, Turhan Kitabevi, Ankara 1990.

"Rüzgar Türbinlerinde Üretilen Alternatif Akımın Temelleri", *Yenilenebilir Enerji Teknolojileri*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, Yıl: 2012.

Sagheb, Nasse, Cavadi, Masoud, "Azerbijan's 'Contract of the Century' Finnally Signed With Western Oil Consortium", *Azerbaijan International Magazine*, Winter-1994.

Salmanlı, Zeynep (2007), "1991 Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri," Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,* Ankara-2007.

Satman, A, "Dünya'da Enerji Kaynakları", *Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu*, 26 Nisan, İstanbul 2016.

Schoifeld, C., Pratt, M.M., "Claims to the Caspian Sea", *Jane's Intelligence Rcview*, February 1996.

Seferov, P. Ş., *90'cı İllerde Azerbaycanın Beynelxalq Veziyyeti ve Xarici Siyaseti (Metodik Vesait)*, Azerbaycan Dövlet Pedogoji Universiteti, Bakü 1999.

Sevim, Cenk, *Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik*, Seçkin Yayıncılık, No:18, Haziran-2013, Ankara.

Süleymanov, Esedulla, *Xezerin Milli Sektorlara Bölünme Prensipinde Regional Tehlükesizlik Problemi*, Bakı 2011.

Şahverdiyev, Zehmet, "Haydar Aliyev'in İmzaladığı "Asrın Anlaşması" Müsteqil Azerbaycan İktisadyatının Temelidir", *Tarih ve Onun Problemleri,* No:2, 2013.

Şefaqetov, Rüstem, *Azerbaycanda Altenativ ve Berpaolunan Enerji Menbeylerinin Menimsenilmesi Prespektivleri.*

Şenel, Mahmut Can, Koç, Erdem, "Dünyada ve Türkiye'de Rüzgar Enerjisi Durumu-Genel Değerlendirme", *Mühendis ve Makine*, cilt 56, sayı 663.

Şıxaliyev, Emin, A., *Kafkasya Jeopolitiğinde Rusya, İran ve Türkiye Rekabetleri ve Ermeni Faktörü,* Natural Yayınları, Ankara 2004.

Taşdemir, H., Hasanoğlu, M., "Kafkasya'nın Etnik Yapısı ve Etnik Çatışma", *TSA*, Sayı 1, 2003.

Tezkan, Yılmaz, Taşar, Murat, *Dünden Bugüne Jeopolitik,* Ülke Kitapları, 1. Baskı, Kasım, Ankara 2002.

Thomas, Prugh, Christopher Flavin, Janet L.Sawin, *Petrol Ekonomisini Değiştirmek*, Dünyanın 2005 Durumu, Tema Yayınları, İstanbul 2005.

"Türkiye'nin Enerji Ekonomisi ve Petrolün geleceği", (Editör: Doç. Dr. İ. Öztürk-Dr. S. Karbuz), *MÜSİAD Araştırma Raporları: 49*, Tavaslı Matbaacılık, İstanbul, Şubat 2006.

Uyar, Tanay Sıdkı, "Enerji'nin Etkin Kullanımı ve %100 Yenilenebilir Enerji Mümkün", 22 Kasım 2015.

Uyduranoğlu, Ayşe, Sanje, Gresi, "Dünya'da ve Türkiye'de Enerji Kaynakları", 18 Haziran 2014.

Vural, Zeliha, "Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Uluslararası Politikada Yeri ve Türkiye'ye Etkisi", *Atılım Üniversitesi*, 2006.

"Yeşil İnkişaf: Enerji Semereliliyi ve Alternativ Menbeler", *SAM*, Bakı 2014.

Yergin, Daniel, *Petrol*, Ankara 1995.

Yılmaz, Reha, "Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi 2 (1)*, 2013.

Yusifzade, X., "Neft ve Qaz Beynalxalq Konferansında Çıxış", *Xezer Denizinin Hüquqi Statusu İle Bağlı Çıxışlar Qovluğu,* Bakü 4 Temmuz, 2003.

Zengin, Eyüp, *Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, Yayın No: 59, İstanbul 2010.

Zengin, Eyüp, İbrahimov Rövşen, *Putin'in Azerbaycan Ziyareti ve Azerbaycan-Rusya İlişkileri*, Emine Gürsoy, Erdal Şahin (ed.), Bağımsızlıkların 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri, Haarlem, SOTA Yayınları 2002.

Xalq Qazeti, 17 Dekabr 1996; Nebiyev Nebi, *İqtisadiyyat Cemiyyet ve Ekoloji Mühiti,* Ağrıdağ Neşriyyat**;** *Azerbaijan International Magazine*, Summer 1998; Avrasya Dosyası*, TİKA Bülteni*, Mart 1998/1.

Алиев И.Г, *Каспийская нефть Азербайджана*. М.: Известия, 2003.

Сумбатзаде, А.С., *Промышленность Азербайджана в XIX веке*, Баку., 1964.

"Investment Possibilities of Azerbaijan".

Известия Кавказского Отдела Императорского Русского Географического Общества, ч. I. Тифлис, 1873.

Гагемейстер, Ю.А, *Закавказские очерки.* Ч. III, СПб., 1845.

Першке, *Русская нефтяная промышленность, ее развитие и современное состояние.*

Жильцов, С.С., Зонн, И.С., Ушков, А.М., *Геополитика Каспийского региона.*

GAZETELER

Azerbaycan Qazeti, 29 Eylül, 1991.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2004 yılı 12 Ekim tarihli 462 no'lu Kararı, *Azerbaycan Qazeti,* 22 Ekim, No: 246, Bakı 2004.

"Hazar'da Kavga Kızıştı*", Radikal Gazetesi,* 9 Temmuz 1998.

"İran ABD-Azerbaycan Petrol Antlaşmalarını Geçerli Saymıyor", *Haber Gazetesi*, 2-9 Mayıs, Bakü 1999.

Kaspi Qezeti, 1899, No: 212.

Sarıibrahimoğlu, Lale, "Boru Hattına Hazar Gölgesi", *Cumhuriyet Gazetesi,* 1 Ağustos 1995.

Tahirzade, Edalet, "Elçi Bey", *Cumhuriyet Gazete Yayını 67*, Bakı 1991.

"Yüzyılın Antlaşması", *Sabah Gazetesi*, 19 Kasım 1999; "4.7 Milyar Dolarlık İmza", *Hürriyet gazetesi*, 19 Kasım 1999.

Zerkalo Qazeti, 5 Oktyabr 1996.

İNTERNET KAYNAKLARI

Agt Cristof Van, "Caspian Oil & Gaz: New Perspectives Beyond Projects and Pripelines", CIEP Paper 2014/01,
http://www.clingendaelenergy.com/inc/upload/files/Ciep_paper_2014-01.pdf .

"AMEA'nın Vitse-Prezidenti: Nahçıvan'ın Enerjiye Telabatının Yarsını Alternatif Enerji Menbeyleri Hesabına Ödemek Olar", 1 Temmuz 2011,
http://az.trend.az/news/society/1884733.html .

Aslanlı, Araz, "İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Dış Politikası", *Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği,* 09.09.2011,

http://ekoavrasya.net/duyuru.aspx?did=14&Pid=10&Lang=TR .

Azerbaycan Dövlet Neft Şirketi (SOCAR), "ARDNŞ'nin Birge Beynalxalq Lahiyeleri", *http://www.socar.az/socar/az/home/* .

Azerbaycan Cumhuriyetinin Enerji Bakanlığı, "Neft Sanayisinin İnkişaf Tarihi", *http://www.minenergy.gov.az/?e=525&a=1* .

"Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Petrol Fonu", *http://www.oilfund.az/* .

Azerbaycan Cumhuriyeti Alternatif ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Üzere Devlet Agentliyi, *http://www.area.gov.az/page/3* .

"Azerbaycan Beynelxalq Arenada", Azerbaycan Respublikasının Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kitabxanası,
http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr2_4.pdf .

Azerbaycan Prezidenti İlham Aliyev Resmi Sayfası, "Azerbaycan- Asrın Anlaşması", *http://www.president.az/azerbaijan/contract* .

Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Aliyevin nitqleri, çıxışları, münasibetleri ve beyanatları, *http://files.preslib.az/site/ialiyev/2003* .

Azerbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Aliyevin 2007-ci il 23 May Tarihli, 2198 No'lu Kararı, Bakı,
http://migration.gov.az/images/pdf/026fa4b410a33801f3dd49643726cf2a.pdf .

"Azeri", "Çırak", "Derinsulu Güneşli", BP Azerbaycan,
http://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/ACG.html .

"Bakı-Tiblis-Ceyhan Esas Ixrac Neft Boru Kemeri",
http://www.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-tbilisi-ceyhan-btc-main-export-oil-pipeline .

"Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü",
http://www.btc.com.tr/proje.html .

"Bakı-Tiblis-Ceyhan", BP Azerbaycan,
http://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC1.html .

"Bakı-Supsa QİBK",
http://www.socar.az/socar/az/activities/transportation/baku-supsa-western-export-pipeline .

BP Azerbaycan,
http://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz/SDstage1.html .

BP Azerbaycan, "Şahdeniz Merhele 1",
http://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/Shahdeniz/SDstage1.html .

BP Azerbaycan, "Azerbaycan'da Devamlı İnkişaf Hakkında Hesabat 2013-Şahdeniz Merhele 2 ve Cenub Qaz Dehlizi",
http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/sustainability/country-reports/BP_Azerbaijan_sustainability_report_2013_aze.pdf .

"Cenubi Qafqaz Boru Kemeri", BP Azerbaycan,
http://www.bp.com/az_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html .

Devlet Stratejisi'nin hazırlanması ile ilgili kararnamesi, Bakü 29 Aralık 2011,
http://www.president.az/articles/4057 .

Dış Politika, 2011, *http://www.azerbaijans.com/content_1004_tr.html* .

"Energetika haqqında" Azerbaycan Respublikasının Kanunu,
www.mie.gov.az/cgi-bin/min/main.cgi.id .

Karaca, Ayhan, "Azerbaycan'da Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10 Yılı", DTM, 2009,
http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ayhandergi.doc .

Mehemmedi, Mesiağa, İran İslam Respublikasına Dair Rüblük Hesabat Hesabat Yanvar-Mart 2013, SAM,
http://sam.az/uploads/gallery/20.04/Iran%20Islam%20Respublikasi%20Yanvar-Mart.pdf

Mövsümov, Şahmar, "Milli Neft Strategiyası Xalqın Rifahına Xidemet Edir", Azerbaycan Respublikasının Devlet Neft Fondu, 19 Eylül 2008, *http://www.oilfund.az/az_AZ/metbuat-gusesi/metbuat guezguesuende/sofaz_in_news_32.asp* .

"Neft Sanayisinin İnkişaf Tarihi",
http://azerbaijan.az/_Economy/_OilStrategy/oilStrategy_02_a.html .

"Neft Sanayisinin İnkişaf Tarihi", Azerbaycan Cumhuriyetinin Enerji Bakanlığı,
http://www.minenergy.gov.az/?e=525&a=1 .

"Neft Stratejisi", Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kitabxanası,
http://files.preslib.az/projects/republic/az/azr3_4.pdf .

NRDC.Renewable energy for America: Wind energy. Available at:
http://www.nrdc.org/energy/renewables/wind.asp .

Perspective of use of alternative and renewable energy sources in Azerbaijan. Ministry of Industry and Energy of the Republic of Azerbaıjan, 2009-12 Ekim**,** *http://www.osce.org/baku/40012* .

"Petrol Üretimi Tarihi", *http://www.azerbaijans.com/content_772_tr.html* .

"Rehberlik İlleri", Azerbaycan Respublikası Prezidentinin İşler İdaresi Prezident Kütüphanesi, *http://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f1_2.pdf* .

Tamzok, Nejat, "Kömür Rezervlerine Sahip Ülkelerde Elektrik Üretiminde Kullanılan Kaynakların Seçimi ve Türkiye'nin Konumu", TMMOB V. Enerji Sempozyumu, TMMOB, 22-23 Aralık, Ankara 2005, *http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/88f3fe722414299_ek.pdf?tipi=23&turu=X&*

"Temiz Enerji", T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, *http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Temiz-Enerji* .

Topçu, Ceren, Yünsel, Dilşad Türtük "Yenilenebilir Enerji Raporu 2012", Çukurova Kalkınma Ajansı, Yıl:2012-2013, *http://www.cka.org.tr/dosyalar/enerji.pdf* .

"Turkmenistan willing to continue negotiations with Azerbaijan", 10 July 2012, *http://news.az/articles/politics/64064* .

"Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Önemi", T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 2012, *http://www.solar-academy.com/menuis/Yenilenebilir-EnerjiTeknolojileri Kaynaklari-Onemi.164622.pdf* .

www.tehrantimes.com .

2012-2020 yılları için Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Azerbaycan Cumhuriyeti'nde alternatif ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmasına dair Devlet Stratejisi'nin hazırlanması ile ilgili kararnamesi, Bakü 29 Aralık 2011, *http://www.president.az/articles/4057.*